

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

20261

ՄԵԺ ՄԱՐԻԱՍՊԱՆԻ ԴԷՄ

ԴԱՏԱԳԱՐՈՒԹԻՒՆ

Կոստանտնուպոլիս, 1905 Նոյեմբերի 12

Հ. Ա. Դառնակյանի
ԲՊԱԲԱՆ

Հ. Ա. Դառնակյանի
1905

34

Մ-55

34
V-55

07 FEB 2010

08 FEB 2007

ՄԵԺ ՄԱՐԴԱՍՊԱՆԻ ԴԻՄ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՂԵՌՆԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ

Կառարւած Կ. Պօլսոմ, 1905 Նոյեմբերին:

PAROS BOOK STORE
806 S. SOMER AVE.
DETROIT, MICH.

Հ. Յ. Դաշնակցութեան
ՏՊԱՐԱՆ

1926

ԺԸՆԵՎ
1906

28 JUN 2013

32.991

Ը Ն Թ Ե Ր Յ Ո Ղ Ն Ե Ր Ի Ն

Յուլիսի 21-ին՝ սուլթան Աբդուլ-Համիդի դեմ եղած փորձի՝ դատավարութեան պաշտօնական արձանագրութիւնն է, որ հրատարակում ենք այս բրօշուրով:

Արժէ, որ հայ հասարակութիւնը կարդայ:

Տպագրում ենք անփոփոխ: Այդ զանազան հայոյ-անքներն, ուղղած Յեղափոխութեան հասցէին, ամէնքները, թափած տերօրիստների գլխին, ամծայր կեղծիքները, սարքած մեղադրողների և մրանց ծրագրի շուրջը, վերջապէս ամբողջ տանջանքները, գործադրած ամենը կալանաւորների վրայ,—են և կը մնան ամենքների վաւերագրեր՝ որ այս դատը խորապէս ախտաւոր է, զուրկ արդարադատութեան տարրական պահանջներից, համեմատ մախամտածած չարամտութեամբ:

Այդ չարամտութիւններից ամենամեծը և էականը — Մեծ-Մարդասպանի մահիկի տակ ապրող հայ ժողովրդի դէմ մի նոր ու մահաբեր յարձակումն առաջ բերելու ծրագիրն է, համիդական միակ միջոցը՝ յեղափոխութիւնը խորտակելու հայտը: «Գեաւուրները փատիշահին անգամ սպանել են ուզում» — ահա եզրակացութիւնը այն երկապալատում հրատարակութիւնների, որոնք, սուլթանական պալատի մէջ խմբագրւած, Կ. Պօլսի ստորուկ մամուլի միջոցով տարածւում են Օսմանեան կայսրութեան բոլոր ծայրերը, մրափած գազանութիւնը ի գէն կոչելու նպատակով...

1794-2002

Ապագայ յեղափոխական պատմութեանն է վերապահւում՝ սրբագրել մոյեմբերեան ամարդ դատավարութիւնը և հրապարակ համեմ փաստերը իրենց իսկական կերպարանքով: Մեր ասելիքը այսօրւան չէ պատկանում:

Բայց մի բան, որ կարող եմք և պէտք է ասենք այսօր—այն է, որ այդ մեմգամիտ դատավարութեան տակ թագմւած սպանուածները չեն, որ պիտի կամգնեցնեն հայ ժողովրդի Յեղափոխական մարտը, ազատագրական մի արդար մարտ, որը, անասան և ամյողողող, կը շարունակէ դիմել իր գլխաւոր նպատակին՝—ոչնչացմանը այն ըէժիմի, որ քամեց արիւնը և՛ հայի, և՛ մակեղոմացու, և՛ քրիստոնեայի, և մոյնիսկ մահմէդականի, որոնց բոլորի կրծքից հնչեց ցասման և ավսոսանքի մի ճիշտ յուլիսի 21-ին, երբ հեռագիրը գումեց տերրօրական հարւածի սրտաբեկ վիժումը...

„ԴՐՕՇԱԿԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԺԸՆԾՂ
1906, Յունւար.

ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՂԵՌՆԱԿԱՆ ԱՐԱՐՔԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՈՒՆ

1321 տարւոյ Յուլիսի 8^{րդ} ուրբաթ օրը, Սէլամ-լէքի արարողութիւններէն ետք, երբ վեհ. Սուլթանին՝ մզկիթէն վերադառնալուն առթիւ կայս. զօրքերը բարեւի յարգական դիրքը կ'առնէին, Մարզարանի հրապարակին վրայ եղեռնական բռնկում մը տեղի ունեցաւ, որուն սոսկալի ազդեցութեամբ 26 հոգի սպանուեցան և 58 հոգի վիրաւորուեցան: Ըյս պատճառաւ իբր ոճրագործ ամբաստանուած են. —

Պէշիահաստակ Անվերսցի Էտիւար Ժօրիս, որդի Ժիրարոյի.

Ճօնս ափարթմանին դռնապան Բօշիսարցի Մանուկ Իււստեան.

Սերաստացի սրճեփ Նշան.

Քրէօքըր պանդոկին դռնապան Սերաստացի Յովհաննէս Ղարիպեան.

Ասոր քեռորդին՝ Յովսէփ Թօփալեան.

Իշլէմէճի Երուսէմ Եօվնանեան.

Հրջուն գրաւաճառ Մշեցի Էղիա Քահվէճեան.

Աւստրիական հիւանդանոցին դռնապան Սերաստացի Առաքել Նահապետեան.

Քրէօքըր պանդոկին նախկին պաշտօնեաներէն Ախլաթցի Ֆրօ Պաղտօնեան.

Սէբբէլը տ'Օրիանի Բիւպին սպասարկու Պիթիսցի
Մանուկ Օթոնան.

Նոյն Բիւպին պաշտօնեաներէն Պիթիսցի Պողոս
Քէշեան.

Ասոր հօրեղբորդին՝ Մանուկ Քէշեան.

Պիթիսցի Խաչիկ Բլոնան.

Երկաթագործ Մանուկ.

Երկաթագործի վարպետ Միլթո.

Միջնորդ Մաթէօ Վինէ և միջնորդ Միխաէլ.

Ինչպէս նաև փախստական՝

Տիկին Ժօրիս Աննա Նէլլէնս.

Լիփա Բիփս կամ ուրիշ անունով՝ Սաֆօ.

Տիկին Սօֆի Բիփս կամ Մարի Չայց.

Օրիորդ Բուպինս Ֆայն.

Կառապան Ճօրժ Փէթրի Վարշամով, բուն
անունով Գրիգոր Վարշամ.

Շարլ Եուվանովիչ Աշոտ, բուն անունով
Կարապետ.

Թրասա Եուվանովիչ Թորգոմ, բուն
անունով Արտաշ Բափուտանեան.

Թիֆլիսցի Տիկին Աշքովա կամ Անճովա.

Սիլվիօ Բիչի կամ Քէօսէ Արիսթիտի,
կամ Քօչօ, կամ Ալֆօնս Վօկան և բուն ա-
նունով Վահան.

Կառապան Մերտիչ Ղարիպեան.

Ձիագարման Երուանդ Ֆրանկիւլեան.

Կօշակար Էրզրումցի Արշակ.

Գարեգին Արսէն Արսէնեան Յովակիմ.

Անտոն Գոշ, ուրիշ անունով Ալաճաճեան.

Երուանդ Ալաճաճեան.

Թօհաֆճի Թագաթր Յակոբեան:

Ասոնց ամէնքին հրապարակային դատավարութիւնը
տեղի ունեցաւ Պօլսոյ եղեռնագատ տառանին առջեւ
շաբաթ օր:

Դատական մարմինը կը բաղկանար նախագահ Հիլմի
պէյի նախագահութեամբ Նիյմէթուլլահ, Գարբիէլ,
Խահեա և Ճէմիլ պէյերէն:

Ընդհ. Դատախազի պաշտօնը կը վարէր Նէճմէտին
պէյ Էֆէնտի:

Ներկայ էին նաև Պելճիոյ հիւպատոսարանին թարգ-
մաններէն Մ. Մարքէթիչ և Հելլէն հիւպատոսարանին
թարգմաններէն Մ. Չիբուր:

Պաշտպան փաստաբաններն էին Խնդիր Սիմօն, Թըն-
կըր Սիմօն, Եօրտանաքի, Գրիգոր Գալայճեան, և Եան-
քօ Քաեա Էֆէնտիները և Հիւսնի ու Սաաթէտին
պէյերը, որոնք իրենց մասնաւոր տեղը գրաւած էին:

Դատական մարմինը ժամը 5-ին մօտ մտաւ դատասրահ:
Խտուար Ժօրիս անուն ամբաստանեալը թուրքերէն
չգիտնալով, Առետր. և հանրագուտ շինութեանց նախա-
րարութեան արհեստից վարչութեան տնօրէնի օգնական
Վասիլ Էֆ. երդումով թարգման կարգուեցաւ:

Նախագահը քննեց ամբաստանեալներուն ինքնու-
թիւնը և կանոնական ազդարարութիւնները ուղղեց
պաշտպան փաստաբաններուն, որմէ ետք կարդացեցաւ
փախստականներուն տրուած պայմանաժամին որոշմա-
գիրը և անոնց անունները մէկիկ մէկիկ յիշատակուելով և
կանչուելով, հասկցուեցաւ թէ դատասրահին մէջ չեն
գտնուիր: Ըսոր վրայ նախագահը կարծիք հարցուց ընդհ.
դատախազութեան, որ յայտնելով թէ փախստականնե-
րուն մասին կանոնական ձեւակերպութիւնները կատա-
րուած են և անոնք անսաստած են, պահանջեց ի բացա-
կայութեան դատավարութիւնը կատարել: Դատական
մարմինը խորհրդակցեցաւ և որոշելով փախստականնե-

րուն ի բացակայութեան դատուիլը, երկու կողմին ալ ծանուցուեցաւ այս պարագան: Ասկից ետք կարգացուեցաւ ամբաստանիչ տտեանին տեղեկագիրը և ամբաստանագիրը:

Ամբաստանիչ Ասեանի Տեղեկագրին պատճենը:

Նախագահի փոխանորդ Մէհմէտ Թէվֆիգ պէյէ, անդամ Թագուր և օգնական Դանդամ Հիւսէյին Հիւսնիէֆէնտիններէն կազմուած ամբաստանիչ մարմինը նիստ գումարեց ի ներկայութեան Վերաքննիչ Ատեանին ընդհ. դատախազութեան բարձր պաշտօնին օգնականներէն Մազհար պէյի և Պելճիական տէրութեան Թարգմաններէն Մ. Մարքէթիչի և քարտուղարներէն Սատրգ պէյ կարգաց ընդհ. Դատախազութեան 1321 հոկտ. 15 թուականը պաշտօնագիրը, Պոլսոյ Նախագատ Ատեանին հարցաքննչութեան որոշմագիրը և ուրիշ պաշտօնաթուղթեր:

Այս որոշմագրին իմաստը սա էր, թէ 1321 տարւոյն Յուլիսի 8-ի Ուրբաթ օրը Սէլամլըքի արարողութիւններէն ետք, երբ Վ. Սուլթանին՝ մզկիթէն վերադարձին առթիւ կայս. զօրքերը իրենց բարեւի յարգական դիրքը կ'առնէին, Մարդարանի հրապարակին վրայ եղեռնական բռնկում մը տեղի ունեցաւ, որուն սոսկալի հետեանքով 26 հոգի սպանուեցան և 58 հոգի վերաւորուեցան. այս առթիւ ամբաստանուած ձերբակալեալներուն և փախտականներուն (որոնց անունները վերը յիշատակուած են) մասին կատարուած հարցաքննութիւններէն հաստատուեցաւ թէ, Տէր մի արասցէ, կայսերական մայրաքաղաքին և Օսմ. կայս. երկրին կարգ մը կարեւոր տեղերուն մէջ ընդհանուր մեծ յեղափոխութիւն մը առաջ բերելու անիծեալ մտադրու-

թեամբ, Պուլկարիա, Ժընեվ և Թիֆլիս գտնուած Հայ և Պուլկար խռովարարական ընկերութիւններուն որոշմանց և կազմակերպութիւններուն արդիւնքն է յիշեալ եպերելի ոճիրը:

Մտադրուած և որոշուած յեղափոխութեան ձեւը և կերպը այնպէս էր որ, կայսերական զօրքերը, որոնց սիրտը զեղուն է կատարեալ հաւատարմութեամբ ու անձնուիրութեամբ, հանդէպ Վ. Վայսեր, ինչպէս նաև հաւատարիմ կայս. հպատակները, որոնք հոն կը գտնուէին, նոյն պահուն, բնական է թէ իրենց զգացած արագ շփոթութեան ու տպաւորութեանը ազդեցութեամբ, եպերելի յարձակումը օտարահպատակներուն պիտի վերագրէին, և անոնց դէմ շարժում մը և ընդհանուր յարձակում մը պիտի կատարէին. և այսպէս այդ ոճրագործները կը յուսային իրենց վատոգի տարաքնները արդիւնաւորել:

Նոյնիսկ, անցեալ տարի Հայ Գաշնակցական յեղափոխական մարմինը և Պուլկար խռովարար ընկերութիւնը խառն, Սօֆիայի մէջ արտակարգ ընդհ. Ժողով մը գումարեցին: Այս նիստին ներկայ էր նաև իր անիշխանական և յեղափոխական գաղափարներով ծանօթ Փիէռ Քիյեռա անուն ֆրանսացի խմբագիրը, որ Հայ յեղափոխականներուն իբր օրկան իր հրատարակած Հայ յեղափոխականներուն իբր օրկան իր հրատարակած Փրօ Արմէնիա թերթին մէջ համառօտակի խօսեւելով այս կարեւոր գումարումներուն և գաղտնի որոշումներուն մասին, գրած էր թէ Հայ յեղափոխականները իրաւամբ ստիպուած պիտի ըլնան ցարդ իրենց խուսափած ամէնէն վճռական և վերջնական գործադրութեան գիմելու:

Այս խռովարարական որոշմանց համաձայն, Պոլսոյ մէջ գործադրուելիք անիծապարտ միջոցները կազմակերպելու համար գործի ձեռնարկած է նախ Պաքուի

Հայերէն և Ռուսիայէն վտարեալ յեղափոխականներէն Քրիստափոր Միքայէլեան, որ „Դրօշակ“ Հայ Յեղափոխական Ընկերութեան կեդրոնը ծնեւ փոխադրած և հոն հիմնած էր Դրօշակ յեղափոխական թերթը:

Քրիստափոր անցած հոկտեմբերին Պոլիս գալով՝ Պելճիացի ձերբակալեալ Ժօրիսի բնակած Բերայի ափարթըմանին մէջ, իբր աղջիկը ցոյց տուած Ռուպինա ֆայնի հետ, Սամուէլ ֆայն ծածկանունով ամիսի մը չափ բնակեցաւ: Յետոյ դարձեալ Հայ յեղափոխականներէն և սակայն երկրորդականներէն, Արնավուտքեօյի Վառամ շապուհ Բէնտիրեան և Լիփա Րիփս կամ ուրիշ անունով Սոֆօ, յիշեալներուն վարչութեան տակ, Պոլսոյ մէջ յեղափոխական մասնաճիւղ մը հաստատած էին իրենց տնիճեալ նպատակներուն գործադրութեան համար: Կարենոր գործադրութեանց յանձնառու ըլլալով, աստիճանական կերպով ծառայող և օժանդակող այդ մասնաճիւղը կազմողները վերը իրենց անունները յիշատակուածներն են:

Այդ յեղափոխականներուն խռովայող մտադրութեանց իբր արդիւնք, իրենցմէ Քրիստափոր Միքայէլեան, աղջիկը՝ Ռուպինա ֆայն, Լիփա Րիփս և Տիկին Սոֆի Րիփս, երկու անգամ Սէլամլըքի հանդիսավայրին բարձրաւանդակին վրայ և տասներկու անգամ ալ բարձր արարողութիւնը գիտելու համար սովորաբար եկող միւս հիւրերուն մէջ, Մարգարանի հրապարակը գտնուած են, քանիցս ուշադրութիւն ըրած, հաշուած և արձանագրած, որ Սգկիթին ներքին գուռնէն մինչև բակին գուռը 1 վայրկեան 42 երկվայրկեանէն կը հասնի կայսերական կառքը. հետեաբար „Դժոխային մեքենայ“ անուն սոսկալի և սպանիչ նիւթեր պարունակող գործիքը հայթայթելով, կառքի մէջ դրած, նոյն բարձր

վայրը մտցուցած և Վեհ. Կայսեր վերադարձին պահուն գործածել որոշած էին. միայն Քրիստափոր Միքայէլեան եպերելի ձեռնարկին այս ձև գործադրուելուն հակառակ ըլլալով, բարձրաւանդակին վրայէն ձեռքով պայթուցիկ նետելու գաղափարին վրայ կը պնդէր և այդ կերպ պայթուցիկ նետելու փորձերը շարունակելու համար Սոֆիա գացած էր: Այն միջոցին Ժընեվի մէջ Հայ յեղափոխական Դաշնակցական մարմինն մէկ համաժողովը պիտի գումարուէր: Պոլսոյ յեղափոխական մասնաճիւղին կողմէ, իբր պատուիրակ նոյն համաժողովին ներկայ գտնուելու համար, յիշեալ Ժօրիսի անցագրովը Պոլսէն փախած է Արնավուտքեօյի Վառամշապուհ Բէնտիրեան, որ Սոֆիա հանդիպելով, Քրիստափորի հրաւերով Անեաթօվա կամ Պալի Էֆէնտի գիւղը գացած են. հոն երկուքն ալ պայթուցիկի փորձ կատարած ատեննին, անակնկալ պայթման մը հետեանքով սպաննուած և բնաջինջ եղած են. հետեաբար, բուն իսկ կառքով եղեռնական վատ արարքը գործադրել մտադրող Ռիփս, իր կնոջ Սոֆիի անուան մասնաւորաբար Վիէննայէն Պոլիս կառք մը բերել տուած է. այս կառքը Սիլվիօ Րիչիի կամ բուն անունով Վահանի, միջնորդ Մարթէօյի և Միխայի միջոցաւ մաքսատունէն հանուած է, կառապան Մկրտիչի կողմէ Շիշի, Թաթաւալա ճատտէսի, նախապէս վարձուած և յարդարուած ախոռը և կառատունը փոխադրուած է, ուր բերուած են Կարապետ Աշոտի և վերոյիշեալ Մկրտիչի կողմէ գնուած կենդանիները. այդ կառքը եղեռնական արարքին օրը կառապան Գրիգոր Վարչամովի և ձիադարման Լրուանդի կողմէ վարուելով մտցուած է Սէլամլըքի արարողութեան մէջ և սոսկալի գործիքը ատենց, ինչպէս նաև Լիփա Րիփսի, Օր. Ռուպինա ֆայնի կողմէ անձամբ գործածուած և բռնկեցուած է. իսկ Սիլվիօ Րիչի, Կարապետ Աշոտ և Արտաշ Թոր-

գոմ ալ կատարած են քօմիթէին վերաբերեալ զանազան պարտաւորութիւններ, մասնակից և գաղափարակից եղած են ամէն տեսակ յեղափոխական խորհրդակցութեանց, ընկերակցած են պայթուցիկ գործիքին պատրաստութեան, մէլինիթ կոչուած կարեւոր հրանիւթը, քումպարա պայթուցիկ, պատրոյգ և այլ քանդիչ և հրավառ գործիքներ բերել տուած են Պօլիս, եպերելի մտադրութեանց գործադրութեան համար, զանոնք պահած և ընկերութեան մէջ մտնող ծանօթ անձերու բաժնած են:

Չերբակալեալ էտուար ժորիս և կինը Աննա Նէլէնս ալ ասոնք իրենց տունը ընդունած, ամէն տեսակ վատ և չար խորհրդակցութեանց, թղթակցութեանց, ձեռնարկութեանց մասնակից եղած են: Ժորիս անձամբ կատարած է մէլինիթի պատրաստութիւնը, և որոշած է պայթման համար պէտք եղած ջերմութիւնը ու պայթման պահուն սոսկալի ազդեցութիւն մը առաջ բերելու համար, երկաթեայ սնտուկ պատրաստած և մէջը զետեղած է հրավառ նիւթեր. նաև ժորիս երկար ատեն իր քովը պահած է 144 քիլոյի չափ մէլինիթի ծրարները և դէպքին գիշերն ու առտուն ալ, Լիփա Բիփսի և Օր. Ռուպինա Փայնի հետ խորհրդակցելով՝ զանոնք խրախուսած և սրտապնդած է և Ռուպինայի հետ ալ յաւիտենական հրաժեշտ փոխանակած է: Քառասուն քիլո ծանրութեամբ և երկու քարիւղի թիթեղ տուփի տարողութեամբ մէլինիթի երկաթ սնտուկն ալ անծանօթ եղանակով մը շինուած է երկաթագործ Միլթոյի և Մանօլի կողմէ և դէպքին օրէն առաջ յանձնուած է:

Փախստական Տիկին Աշքովա խռովայոյց ընկերութեան անդամ եղած է և յեղափոխական թղթակցութիւններու միջնորդած է: Փիլիպէ բնակող Անտոն Գոշ, ուրիշ

անունով Լմուճա Ալաճաճեան, Պօլսոյ յեղափոխական մասնաճիւղին գործերուն կարգադրութեան համար թղթակցած է. դարձեալ Փիլիպէ բնակող Երուանդ Ալաճաճեանի հետ Սօֆիա բնակող Թագւոր Յակոբեան ալ յեղափոխական մասնաճիւղին գործառնութեանց շարունակման և գործադրութեանց ապահովման համար կարեւոր գումարներ ղրկած են Լիփա Բիփսի և Սիլվիօ Բիչչիի:

Դռնապան Մանուկ, սրճեփ նշան, դռնապան Առաքել, ճաշարանապետ Հաճի Նշան, դպրոցական Մանուկ, փախստական Գարեգին, Յովսէփ, կօշկակար Արշակ, Մկրտիչի եղբորորդին Յովսէփ, Բիւլպին պաշտօնեաներէն Մանուկ, Պիթիւսցի Փրօ, Մկրտիչի եղբայրը Յովհաննէս ալ, այդ յեղափոխական մասնաճիւղին անդամ ըլլալով, կը կարգային և կը հետեւէին «Դրօշակ» յեղափոխական լրագրին, ընկերութեան անդամներուն ստուարանալուն կ'օգնէին և անընդհատ կ'աշխատէին փութաջանութեամբ: Ասոնք, հրանիւթերն և պայթուցիկ նիւթերը իրենց եպերելի նպատակին իբր միջոց ընդունած, ծանօթ տեղեր պահած և եղեռնական դէպքէն առաջ ու ետքը, դարձեալ ծանօթ տեղեր փոխադրած և բաժնած են:

Ասոնցմէ Մանուկ, Նշան և խոհարար Հաճի Նշան մասնաւորաբար յեղափոխական գործողութիւնները ուրոյն եղանակով մը շարունակելու գործին պետերն էին. գրաւաճառ Եղիա, Երուանդ Յովնանեան, Բիւլպի սպասաւորներէն Պօղոս, միւս Մանուկ և Խաչիկ ալ յեղափոխական ընկերութեան մասնակից էին. ասոնցմէ Երուանդ և Եղիա «Դրօշակ» լրագիրը կը կարգային և ընկերութեան նիւթապէս կ'օգնէին. Երուանդ կ'ընդունէր և կը պահէր վնասակար նիւթեր. Պօղոս, միւս Մանուկ և Խաչիկ ալ Բիւլպի սպասաւորներէն վերոյիշեալ

Մանուկի բերած պոմպաները փոխադրելու և պահելու գործին մասնակցած էին:

Հարցաքննութեան տեղեկագրին մէջ մանրամասնութեամբ բացատրուած ու կէտ առ կէտ նշանակուած է մասնակցութեան բաժինը, աստիճանն ու չափը յիշեալ անձերուն, որոնք կազմակերպած էին այս յեղափոխական մասնաճիւղը, որուն վայրագ նպատակն էր թէ՛ Պոլսոյ մէջ և թէ՛ Օսմանեան կայսրութեան այլեայլ կարեւոր կողմերը յեղափոխական տխուր շարժում մը առաջ բերել հաւատարիմ հպատակներուն և օտարազգի երեւելիներուն դէմ, անմիջական կերպով հիմնայատակ ընելով բնակարաններ և շէնքեր:

Յիշեալ անձերուն այս մեծ ոճրին յանդգնած ու մասնակցած ըլլալը հարցաքննութեան վաւերացութեան մէջ արձանագրուած և հաստատուած է իրենց խոստովանութեամբը, տուած անձնական բացատրութեամբը, ապացուցներով ու վճռական յատուութիւններով, վաւերացութեանով և բազմաթիւ վկաներու յայտարարութեամբը: Հաստատուած է, թէ այս եղեւնական նպատակին յատկացնելու մտօք գործածուած դրամին մէկ մասը Պանքայէն առնուած է, որուն արձանագրութիւնը կ'ապացուցանէ այս պարագան. յեղափոխականներուն պատրաստած և ձեռք ձգած և ժորիսի բով պահուած 140 քիլո մէլինիթէն, եղեւնական բռնկումի առթիւ գործածուածին մնացորդը, դռնապան Առաքելի ձեռքով պահուած էր Աւստրիական հիւանդանոցին մէջ. մէլինիթին մէկ մասը դռնապան Մանուկի ձեռքով հորը նետուած և անհետացուած է. միւս պոմպաները և ուրիշ երկաթէ գործիքներն ու քանդիչ հրանիւթերը գտնուած և դուրս հանուած են Աւստրիական հիւանդանոցին, ճոնս արարթըմանին, Բրէօքըր պանդոկին և մեծ Բիւլպին նման եւրոպական

հաստատութիւններէն: Ասոնցմէ և այս կարգի դրական ապացոյցներէ զատ, որոնք անմիջական կապ մը ունին եղեւնական արարքին հետ, կառքին բեկորներուն վրայ կատարուած գիտական քննութենէն և բաղդատութենէն առաջ բերուած արդիւնքը, ինչպէս նաև բռնկումի պարագաները բացատրող գիտական քննութեանց տեղեկագիրները, կառքին ինչպէս բերուելուն և հայթայթուելուն նկատմամբ Վիեննայի օսմ. դեսպանատան և մաքսային վերատեսչութեան պաշտօնական տեղեկագիրները. անիծապարտ անձերէն Լիփա Բիփսի և լնկերներուն՝ Իզմիրի մէջ ալ իրենց խիլ մը մեղսակիցներ գտնել ու հոն ալ խռովարարական ձեռնարկներու յանդգնած պահուն ամէնուն ալ բոլոր գործիքներով, հրանիւթերով և պայթուցիկ առարկաներով ձերբակալուելու և այս վերջիններուն մասին ալ անջատօրէն անօրինակ հարցաքննութիւն և կանոնական գործողութիւններ կատարուելու դարձեալ այս անիծեալ անձերու ընկերներէն ոմանց Պիրէոնի մէջ ալ խռովարարական մասնախումբ մը կազմելու և անոնց Պոլսոյ և Իզմիրի նկատմամբ խել մը ձեռնարկներ ու առաքումներ կատարած ատեն, իրենց վաւերացութեանով և վնասակար գոյքերով Հելլէն կառավարութեան կողմէ ձերբակալուելն ու հարցաքննութեան և դատարանի ենթարկուելու բացայայտօրէն պարզուած է պաշտօնական գրութիւններու պարունակութեան մէջ: Հետեւաբար, Լիփա Բիփսի կամ ուրիշ անունով Սաֆօյի, Տիկին Սօֆի Բիփսի, Տիկին Ժօրիս Աննա Նէլլէնսի, Օր. Ռուպինա Փայնի, Տիկին Աշքովայի, կառապան Գրիգոր Վարշամի, Կարապետ Յովհաննէսեանի, Աշոտի, Արտաշ Խաչիկեանի, Թորգոմ Քարուսանեանի, Սիլվիօ Բիլիի կամ բուն անունով Վահանի, կառապան Մկրտիչ Ղարիպեանի, ձիադարման Երուսանդ Փրանկիւլեանի, Էտուար Ժօրիսի,

դռնապան Յովհաննէսի, սրճեփ նշանի, դռնապան Մանուկի, դռնապան Առաքելի, Յովսէփի, Բիւլպի սպասաւորներէն Մանուկի և Ախլթիցի Փրոյի արարքները կը պատշաճին պատժական օրինադրքին 55-րդ յօդուածին և 58-րդ յօդուածին յաւելուածին առաջին հատուածին: Իսկ կոշկակար Արշակի, դպրոցական Յովակիմի, դպրոցական Վարեգիների, Երուսնդ Ալաճաճեանի, Ամուճա Ալաճաճեանի, Թագուր Յակոբեանի, գրավաճառ Եղիայի, Երուսնդ Յովնանեանի, Պողոսի, Երկրորդ Մանուկի և Խաչիկի արարքներն ալ կը համապատասխանեն վերոյիշեալ 58-րդ յօդուածին առաջին հատուածին: Իսկ Մաթէոյի, Միխայի, Միլթոյի և Մանօրի արարքներն ալ յիշեալ օրինադրքին 63-րդ յօդուածին տրամադրութեան համեմատ եղեռնական արարքներ են: Իսկ որոշուած է բեկանել հանրային իրաւանց դատը, դպրոցական Մանուկի մասին՝ որուն մահը բնութեամբ պաշտօնապէս հաստատուած է և սրճեփ նշանի մասին՝ որ բնութեան միջոցին անձնասպան եղած է:

Որոշմագրին պարունակութեան կը համաձայնի ընդհ. դատախազութեան պահանջմագրին եզրակացութիւնն ալ որ կը պահանջէ իբրև եղեռնագործ դատել վերոյիշեալ անձերը և բեկանել Մանուկի և նշանի նկատմամբ տեղի ունենալիք հանրային իրաւանց դատավարութիւնը:

Ընդհ. դատախազութեան օգնականը պահանջմագրին պարունակութիւնը կրկնեց և դատավարութեան արձանագրիչ քարտուղարն ալ ամբողջ պաշտօնաթուղթերը յանձնեց դատական մարմինն և երկուքն ալ երբ դուրս ելան ժողովարահէն, ամբաստանիչ ատեանը անընդմիջաբար սկսաւ իր խորհրդակցութիւններուն: Ատեանը, նկատի առաւ վերոյիշեալ անձերուն եղեռնական նպատակը և յեղափոխական ընդհանուր մեծ

շարժում մը յարուցանելու չար մտադրութիւնը, (որոնք մանրամասնուած են վերը) և 1321 Հոկտ. 18-ի նիստին մէջ միաձայնութեամբ որոշեց որ ամբաստանեալներուն ամէնքն ալ, իբր ոճրապարտ դատունին Պօլսոյ եղեռնադատ ատեանին առջև:

* * *

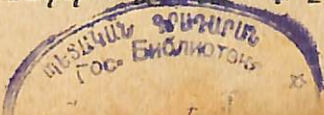
Ամբաստանիչ ատեանին տեղեկագրէն ետք կարգացուեցաւ նաև Պօլսոյ վերաբնիչ ատեանին ընդհ. դատախազութեան 1321 Հոկտ. 22 թուակիր ամբաստանագիրը, որ մանրամասնօրէն պարզելէ ետք վերոյիշեալ անձերուն անիծեալ մտադրութիւնը, եղեռնական արարքը և՛ մասնակցութեան աստիճանը, զանոնք կ'ամբաստանէ իբր հեղինակը նոյն ոճրապարտ արարքին:

Ընդհանուր դատախազի նաւը

Ընդհանուր դատախազ նէճմէտտին պէյ խիստ պերճախօս կերպով պարզեց դատը երկուք ու կէս ժամէ աւելի տեւող ատենաբանութեան մը մէջ: Ն. Ասեմուլթիւն պատմեց թէ Յուլիս 8-ի ուրբաթ օրուան եղեռնական փորձը արարքն էր ժընեվ, Թիֆլիս և Պուլկարիա գտնուող Հայ Յեղափոխական Դաշնակցական ընկերութեան, որ Պոլսոյ և Օսմ. կայսրութեան կարևոր կողմերը յեղափոխական մեծ շարժում մը առաջ բերելու անիծեալ գաղափարը ունէր և կուզէր այդ արարքով օտարաշնչաբանները իբր ոճրին հեղինակ ենթադրել տալով, Օսմ. հաւատարիմ զօրքերը և հրպատակները գրգռել օտարազգիներուն դէմ և ընդհանուր յարձակում մը առաջ բերել:

Ընդհ. դատախազը սապէս շարունակեց. —

Այդ եղեռնագործները սկզբունքով, գաղափարով և

կոչուով անիշխանական ըլլալով, իրենց վատ մտա-
դրութիւնն էր նաև դեսպանատունները, դրամատուն-
ները, հիւանդանոցները, հիւրանոցները և այս կարգի
դրամական և օտար պաշտօնական ու անհատական
շէնքերը բանդել և օգը հանել, և այսպէս խանգարել
Օսմ. կայսրութեան և օտար տէրութեանց միջև հնուց
ի վեր գոյութիւն ունեցող ներդաշնակութիւնն ու բա-
րեկամութիւնը:

Պալով խնդրին լուսաբանութեան, տեղի ունեցած
այս անիծապարտ արարքը օրէնքին ընդհանուր տրա-
մագրութեանց համեմատ, ապացուցուած եղեռնագոր-
ծութիւն մըն (միւլը մէշիտ) է: Հետեւաբար, ըստ օ-
րինի, դէպքին վայրի վրայ իսկ նախնական հարցաքն-
նութիւնները տեղի ունեցան և այս պայթումին սոս-
կալի ազդեցութիւնը նկատի առնելով, այնպէս ենթա-
դրուեցաւ թէ անոր ստորին հեղինակները նոյն պահուն
սպաննուած և անհետացած են: Ուստի, նախ և առաջ,
ստիպողական կերպով, սպաննուածներուն ինքնութիւնը
որոշել ձեռնարկուեցաւ: Այս դէպքէն զոհողները
վարձու կառքերու կառավարներ, սրճեփներ և գործա-
ւորներ էին: Ասոնց իւրաքանչիւրին ինքնութեան հա-
մար բացուած քննութեամբ հաստատուեցաւ, որ այդ
կարգի վեճ եղեռնական արարք մը գործելէ շատ հեռի
կը գտնուին: Երկրորդ, հոնտեղ վիրաւորեալները, շը-
նորհիւ Վեհ. կայսեր անմիջապէս փոխադրուեցան Եր-
տըզի, Աիւմիշ, Սուրիի և Համիտիէ Մանկանց հիւան-
դանոցները, ուր ամեն տեսակ խնամք և հոգածութիւն
շնորհուեցաւ իրենց: Հոն իւրաքանչիւրը հարցաքննուե-
ցաւ, իրենց վկայութիւններն ու խոստովանութիւնները
արձանագրուեցան և սակայն անոնցմէ և ոչ մէկը կըր-
ցաւ ստոյգ ապացոյց մը և տեղեկութիւն մը տալ ե-
ղեռնական արարքին նկատմամբ: Ուստի ձեռնարկուե-

ցաւ քննութիւն մը կատարել դէպքին տեղոյն վրայ,
ուր բռնկուին հետեւանքով փոս մը գոյացած էր, որուն
շուրջ երկաթի կտորներ և կառքի բեկորներ կը նըշ-
մարուէին:

Ասոր վրայ երրորդ աստիճանի քննութեան մը ձեռ-
նարկուեցաւ պայթումէն քանդուած և փաստուած կառ-
քերուն և անոնց տէրերուն նկատմամբ: Հաստատուե-
ցաւ, որ եղեռնական դէպքի ատեն ջախջախուած կառ-
քերը փոխադրուած են 4-րդ թաղապետութեան յա-
տուկ Պէշիկթաշի նաւամատոյցի մօտ գտնուած աւաղի
թաղապետական մթերանոցը: Անմիջապէս հարցաքննիչ
մարմինը իր հետ առնելով կառավարներու արհես-
տապետը, ինչպէս նաև կառք նորոգող և շինողներէ
կազմուած մասնագէտներու խումբ մը այն տեղը գնաց
և կատարուած մանրազննին քննութենէն հասկցուեալ,
որ պայթումէն անմիջապէս ետք 16 կառքեր իրենց
կենդանիներով մէկտեղ փճացած են: Այս 16 կառ-
քերուն տէրերը և զանոնք վարողները որոնք ըլլալը
ճշտուած էր: Իսկ 17-րդ կառքը միւս 16-ին բաղ-
դատմամբ ալ աւելի ջարդուփշուր եղած էր և փայ-
տեայ մասը կատարելապէս ոչնչացած էր. անիւները
բառւջուով շրջապատուած էին: Այս կառքին տէրը ո-
րոշուած չէր և ուէ մէկը չէր ներկայացած իբրև տէրը
այդ կառքին: Մասնագէտները անմիջապէս քննութենէ
մը անցուցին. կառքին երկաթեայ բեկորները և հաս-
կցուեցաւ որ այս կառքը ամիսէ մը ի վեր միայն սկը-
սած է գործածուիլ և թէ դեռ նոր գնուած է գոր-
ծատունէն: Ուստի այս կառքին անիւն թասին վրայ
դրոշմուած մարքան ու թիւը հանուելով տեսնուեցաւ,
որ Վիէննայի մէջ կառք շինող Նասէլտօրֆեր գործա-
ւանին անունն ու 11,123 թիւը կը կրէր: Այս մը-
նացորդը, մարքան ու թիւը, բաղդատելու համար պայ-

Թուլէն գոյացած փոսին մէջն ու շուրջը գտնուած կառ-
քի երկաթեայ բեկորներուն հետ, Հարցաքննիչ մար-
մինը կառքի մասնագէտներուն հետ գէպքին վայրը
գնաց: Տեղի ունեցած քննութեամբ տեսնուեցաւ, որ
փոսին մէջ գտնուած կառքին լծակին վրայի թիւը նոյնն
է կառքին անիւին թասին վրայի թիւին: Եւ, այդ տեղի
կառքին բեկորներն ու մթերանոցէն բերուած կառքին
բեկորները կատարեալապէս իրարու նման էին: Այն ա-
տեն գրուեցաւ Վիէննայի օամ. դեսպանատան, թէ այս
կառքը ե՞րբ, որո՞ւ ձեռքով և ի՞նչպէս յանձնարարուած
է Վիէննայի նոյն գործարանին: Միւս կողմէ, գրուե-
ցաւ Մաքսային վերատեսչութեան, որ զրկէ յիշեալ
կառքին յատուկ քօնէսըմանը, մանիֆէսթօն, մթերա-
նոցի տետրակներուն արձանագրութիւնները, հասկա-
նալու համար, թէ նոյն կառքը մաքսատունէն ի՞նչպէս
հանուած է:

Իսկ պայթուցիկ նիւթին ինչ նիւթերէ կազմուած
ըլլալուն, ինչպէս պայթելուն և դէպքէն անմիջապէս
ետք հոն գոյացած փոսին շուրջը գտնուած և մինչև
հեռուները նետուած երկաթի բեկորներուն նկատմամբ
գիտական զննութիւն մը կատարելու պաշտօն յանձ-
նուեցաւ Ծովային նախարարութեան և Թնդանօթա-
րանի վերատեսչութեան մասնագէտ պաշտօնեաներէ ու-
մանց: Այս մասնագէտներուն ընդարձակ տեղակազրէն
հասկցուեցաւ, որ անոնք նախ սա կարևոր խնդիրը լու-
ծեցին, թէ պայթուցիկ նիւթը հողին տա՞կը զետեղուած
էր, թէ մակերեսին վրայ: Իրենց քննութիւնովը սա
արդիւնքին յանգեցան. նկատելով որ դէպքին ժամա-
նակ գոյացած փոսը հազիւ եօթանասուն սանթիմէթը
խորութիւն ունի, որուն շրջապատը շեղ ըլլալէ
աւելի ուղղահայեացի մօտ է, և փոսին մէջ գտնուած
երկաթի կտորներուն մէկ մասը հողին տակ ծածկուած

է, ասոնց ամէնքը նկատողութեան առնելով՝ հաստա-
տեցին, թէ պայթուած գետնին տակէն չէր, այլ հողին
մակերեսին վրայէն տեղի ունեցած էր:

Ասկէ զատ, բաղդատութեան դրուեցան նաև դէպքին
վայրը գտնուած կառքի լծակին և անվթար կառքի մը
լծակին դիրքերը, և հաստատուեցաւ որ լծակը ճնշու-
ած էր վրայի կողմէն ուղղուած արտակարգ ուժի մը
ազդեցութեամբ. հեռուներէն հաւաքուած անօթի բե-
կորներէն հաստատուած է, որ պայթուցիկ նիւթը մե-
տադեայ պահարանի մը մէջ զետեղուած և այնպէս
բռնկցուած է. գիտական քննութեամբ հասկացուած է
նաև, թէ անիծապարտ ոճրագործը կառքին այնպիսի
դիւք մը տուած է, որ ճիշդ ու ճիշդ բարևի պաշտօ-
նական արարողութեան պահուն տեղի ունենայ իր դժո-
խային նպատակը, ինչ որ կը ցուցնէ, թէ այդ ոճրա-
գործը այս արարքին ձեռնարկելէ առաջ զանազան
փորձեր կատարած է և բռնկուածն անմիջապէս առաջ
փախած է: Իսկ պայթուցիկ նիւթը կառքին մէջ զե-
տեղուած է և այնպէս մտցուած է բարձր վայրը և հոն
բռնկցուած:

Այսպէս, նախնական քննութեան և գիտական այս
յայտնութեանց և ապացոյցներուն յենլով սկսան բըն-
նութիւնները առաջ տարուիլ: Մաքսային վերատես-
չութենէն հասած քօնէսըմանին և մանիֆէսթօնի բըն-
նութենէն հասկցուեցաւ, որ կառքը Մայիս 9-ին կամ
10-ին Արտի Տալմացիա շոգեհաւով Պօլս հասած է
Սիւլվիօ Բիչի անուն հասցէին: Սիւլվիօ Բիչին մաքսա-
տան կողմէ ճանչցուած մէկը չըլլալով, այդ անունը
գծուելով վաճառական Մ. Լաֆրանքօ անունը արձա-
նագրուած է, և ամբաստանեալներէ Մաթէօի միջոցաւ,
որ այս վաճառականին մարդն էր, կառքը մաքսատու-
նէն հանուած է. բացի մաքսատուրքէն, տասը օրուան

մթերանոցի յաւելուածական տուրք վճարուած է, բանի որ կառքը որոշեալ պայմանաժամէն տասը օր աւելի մնացած էր մաքսատունը: Մաթիօ հարցաքննութեան մէջ յայտարարեց, թէ այդ կառքը մաքսատունէն հանած է իրեն պէս մաքսէն ապրանք հանող Միխալի միջնորդութեամբ: Սիլվիօ Բիչի անուն անձին գիմումին վրայ, և թէ երեքը մէկանց հանած են կառքը մաքսատունէն: Ամբաստանեալներէն Միխալ հաստատած է Մաթիօի խօսքերը և յայտնած է թէ, ճանչցած է Սիլվիօ Բիչին, Բերայի աշխարհիկ կեանքին մէջ, և անոր դիմումին վրայ՝ դիւրացուցած է մաքսէն հանելու գործողութիւնները կառքին՝ որ Սիլվիօ Բիչիի բերած ձիերուն լծուելով՝ կառապանի մը և ձիադարմանի մը կողմէ իրեն անձանօթ տեղ մը փոխադրուած է: Այս յայտնութիւններէն ետք, քննութիւն մը բացուեցաւ կառքին գտնուած տեղը և Սիլվիօ Բիչիի ինքնութիւնը ճշտելու համար:

Քառուռուէ անիւով կառքերը հազուադէպ են Պօլսոյ մէջ, և ծանօթ անձանց քով միայն կը գտնուին: Այս կառքին անիւին վրայի քառուռուները բոլորովին տարբեր էին Պօլսոյ մէջ ծանօթ եղած քառուռուէ անիւներու տեսակէն, որոնք կըրօր են ու օդով լեցուած, մինչդեռ այս վերջինը սնամէջ չէր, ինչ որ կը ցուցնէր թէ դիւրին էր ճշտել անոր տէրը: Ուստի կատարուած քննութիւններէն լուեցաւ, որ այս կառքը կը գտնուէր Շիշի, Թաթաւլա ճատտէսի խիստ ամայի տեղ մը, Անատօլուի երկաթուղւոյ Ընկեան փաստաբաններէն Ղազարոս էֆի վարձած ախոռին և կառատունին մէջ: Իսկոյն խուզարկութիւն կատարուեցաւ նոյն տեղը և հաստատուեցաւ, որ Մայիս 1-էն սկսեալ հոն կը գտնուէին Մկրտիչ անուն կառապան մը և Երուանդ անուն ձիադարման մը: Ասոնք գնած էին գերասանա-

պետ Հասան էֆէնտիի խիստ հանդարտաբարոյ զոյգ մը ձիերը, որոնց հոն փոխադրուելէն 15—20 օր ետք հոն բերուած է նաև Վիեննայէն եկած կառքը: Հոս կը յաճախէին նաև բացի Մկրտիչէն և Երուանդէն և ուրիշ անձ մը, ինչպէս նաև անպետ և անօրուս երկայնահասակ անձ մը, որուն համար՝ ոուս է կ'ըսեն և կառքին ու ձիերուն տէրը: Եղեռնական արարքէն շաբաթ մը առաջ ասոնց միացած էր նաև Ժօռօ անուն մէկը, զոր կառքին ոուս տէրը կ'ըսէր թէ Վիեննայէն բերել տուած է: Մկրտիչ Ժօռօը կառապանութեան վարժեցնելու և ճամբաները անոր սովորեցնելու համար զայն կառքի վրայ իր բովը առած էր և անոր հետ քանիցս կառքը գործածած էր. նոյնիսկ տեսնուած էր, որ ասոնք եղեռնական դէպքէն 15 օր առաջ, երբ Սելամըքի արարողութենէն կը վերադառնային, Մարզարանի հրապարակին վրայ անոնց կառքին ձողը վնասուած էր, զոր փութով նորոգած էին: Դէպքէն չորս հինգ օր առաջ կառապան Մկրտիչ ախոռէն մեկնած է. Ժօռօ և ձիադարման Երուանդ եղեռնական դէպքին առտուն կանուխ կառքը պատրաստած են: Երուանդ՝ իր դրացիներուն «գիւղ կ'երթանք կոր, մնաք բարովի» պէս նշանակալից խօսքեր ըրած է, և յիշեալները մեկնած են առանց անգամ մըն ալ վերադառնալու: Անկէ ետք ո'չ կառքը և ո'չ ձիերը տեսնուած են նաև հոն: Քննութեանց և խուզարկութեանց միջոցին գտնուած են գլխարկներ, որոնք Ժօռօինն են, ինչպէս նաև կարգ մը ուսներէն գրքեր:

Այս միջոցիս հասաւ Վիեննայի օսմ. դեսպանատան կողմէ ղրկուած ընդարձակ պատասխանը, որմէ կը հասկըցուէր, թէ կառքը ճշմարտապէս Վիեննայի նասէլտորֆէր կառքի գործարանին մէջ շինուած էր, և անցեալ Ապրիլին (Ը. Ե.) երկրորդ շաբաթուան մէջ Մարի

Ձայց անուն կին մը ընկերակցութեամբ երկաթնա-
սակ, մեծ մօրուքով, Պուլկարերէնէ ուրիշ լեզու չգիտ-
ցող մարդու մը՝ եկած էր գործարանին վաճառատու-
նը, հաւնած էր Ա. ի. ք. թ. օր. ի ա կառք մը և փափա-
գած էր, որ կառապանին աթոռակը քիչ մը լայն ըլլայ:
Կառքերու աթոռակը սովորաբար 38 X 30 սանթիմ
կ'ըլլայ, մինչդեռ կինը խնդրած էր, որ 45 X 40 սան-
թիմ ըլլայ: Գործարանատէրը թէեւ առարկած էր, թէ
իր այդ ձեւին մէջ կառքը շատ տգեղ պիտի ըլլար, և
սակայն կինը պնդած էր իր առաջարկին վրայ, հետե-
ւաբար անոր հաւնած այս Ա. ի. ք. թ. օր. ի ա կառքին
աթոռակը անոր փափագին համեմատ փոխուած էր և
կառքը ծախուած էր Ապրիլ 26-ին (Ը. Ե.): Յետոյ
յանձնարարուած էր քօնէսըմանը Պ. Բատնէր հաս-
ցեով Սիլվիօ Բիչիի անուան ղրկել Պօլիս, ֆրանսական
թղթատարով: Բայց գործարանը այս յանձնարարու-
թեան հակառակ, սխալմամբ փոխանակ ֆրանսականի,
աւստրիական թղթատարով ղրկած էր: Կառքը գնող
կինը Մարի Ձայց Մայիս 21-ին, Ֆիլիպէէն ապահովա-
գրուած հեռագրով մը հարցուցած էր գործարանատի-
րօջ, թէ ինչո՞ւ կառքը Պօլիս չէ ղրկուած: Եոյնպէս
Մայիս 29-ին Բերայի հեռագրատունէն 4598 թուա-
համարով և Բիչի ստորագրութեամբ հեռագիր մը զար-
նուած էր Ալիքսանդրի գործարանին, որով կը խնդրուէր
քօնէսըմանը յանձնել տալ ֆրանս. թղթատարութեան
մէջ հասցէ ունեցող Բատնէրի: Ասկէ զատ նոյն հեռա-
գիրը կը խնդրէր նաև, որ Թրիէսթէի գործակալին ալ
տեղեկութիւն տրուի այս մտօք: Ալիքսանդրի գործարա-
նը անմիջապէս գործադրած ըլլալով իր յաճախորդնե-
րուն այս փափաքը, Սիլվիօ Բիչի անուն անձը մաքսէն
ստացած էր կառքը:

Ալիքսանդրի Օսմ. դեսպանատան ղրկած այս տեղեկու-

թիւները՝ կատարեալպէս կը համաձայնէին Դատարն-
նութեանց ձեռք բերած արգիւնքներուն: ✓

Սիլվիօ Բիչի ըստուած անձը Բերայի աշխարհիկ շըը-
ջանակներուն մէջ ծանօթ անձ մը դարձած էր թէեւ,
բայց միշտ անունը կը փոխէր. տեղ մը Քէօսէ Արիս-
թիտի կ'ըլլար, տեղ մը Ալֆօնս, տեղ մը Բառլօ և տեղ
տեղ ալ Ալֆօնս Աօկան կամ Ահհան: Այս անձը շատ
մը տեղեր բնակելէ ետք, **սեննակ մը վարձած էր Բե-**
րա, Բէշկիրճի փողոց, Մատամ՝ Ժագ Մէրսիէի վար-
ձած. տանը մէջ, և կը շարունակէր հոն բնակիլ մինչև
եղեռնական դէպքէն օր մը առաջ: Այս յայտնութիւն-
ներէն անմիջապէս վերջ, ըստ օրինի ասոր Ալիքսանդր
ալ խուզարկուեցաւ, ուր երկու տպեալ տետրակներ
գտնուեցան, որոնք կը հաստատէին անոր անիշխանա-
կան ու յեղափոխական գաղափարները և զանոնք տա-
րածելու և ընդհանրացնելու նկատմամբ ըրած փոր-
ձերը:

Բնութիւն կատարուեցաւ նաև հաստատելու համար
ինքնութիւնը անոր, որուն քով կ'աշխատէր կառապան
Մկրտիչ, և հաստատուեցաւ որ անցած տարի Բերա,
վարձու կառք տուող վաճառական Աաֆիատիսէ ու Մի-
խալէ 18 ոսկի վարձքով կառք մը վարձած է Բիչի
անուն ռուս մը: Այս ռուսը կառքը գնած ատեն ըսեր
է, թէ ինքը կառապան մը ունի, հետեւաբար կառա-
պան չուզեր: Սակայն կառք վարձու տուողները նկա-
տելով՝ որ անծանօթ կառապան մը պէտք է որ մէկ
բանի օր իրենց ձիերուն բնաւորութիւնը սովորի, և
մանաւանդ նկատելով որ իրենց կառքն ու ձիերը նիւ-
թական բաւական կարևոր արժէք մը ունին, զորս չեն
կրնար անծանօթ մէկու մը յանձնել, ըսեր են, թէ
պէտք է անպատճառ իրենք կառապան մը տան: Ռուսը
համակերպեր է, և այն ատեն, ժամանակաւ իրենց քով

աշխատած և հիմա ճարտարագէտ Պէրթիէ փաշայի քով կառապանութիւն ընող Մէհմէտ աղան կառապան կարգելով, կենդանիներուն և կառքին հետ զրկեր են նոյն ուստին քով ծառայելու: Մէհմէտ աղա 15 օրուան չափ մնացեր է ուստին քով և անոր կառապանը վարժեցուցեր է: Յետոյ ըսեր են թէ քառուցուէ անիւով կառքն ալ այս ուստին կը պատկանի, և կառապան Մկրտիչ, ձիադարման երուանդ և կառապան ճօրճ ախոռին և կառապան մօտերը և այն կողմը գտնուող անձանց խել մը բաներ ըսեր են: Հետեւաբար այս ուստին ինքնութիւնը կատարելապէս հասկնալու համար՝ հարկ եղաւ կանչել կառապան Մէհմէտ աղան, որուն հարցաքննութիւններէն ու վկայութիւններէն հասկցուեցաւ, որ Լիփա Բիփա ըսուած անձը, որ այն ատեն Բերա Եէմէնիճի փողոց տուն մը կը բնակէր, Մկրտիչ անուն կառապանին հետ վարձու կառք տուող Վաֆիատիսէն վարձած է կառք մը, և կառապան ըսուած Մկրտիչը այս 15 օրեայ ժամանակաւիջոցին մէջ կառք վարելը սովորած է: Մէհմէտ աղա Լիփա Բիփաը նոյն կառքով անգամ մը Քրէտի Լիօնէ դրամատունը տարած է և երկու անգամ ալ անոր կնոջը հետ Պէլժիացի Էտուար Ժօրիս ըսուած մարդն ու անոր կինը այս կառքը նստեցնելով, Սուլթան Ահմէտի հրապարակը և Էտիրնէ Գաբու տարած պտտուցած է:

Մէհմէտ աղա ուստին քովէն ելնելէն ետք, տեսած է որ Մկրտիչ նոյն կառքը կը վարէր: Եղբունական դէպքէն իբր 15 օր առաջ տեսած է նաև, որ Մկրտիչ կը վարէր քառուցուէ անիւներով շրջապատուած նորօրինակ կառք մը, որ իր ուշադրութիւնը գրաւած էր: Այս կառքին բեկորները ցոյց տուեցան Մէհմէտ աղայի, որ անմիջապէս հաստատեց, թէ Մկրտիչի վարած կառքն է ան:

Մէհմէտ աղա ըսած էր նաև, թէ Մկրտիչը տեսած էր Եէնի Չարշու, Ճէզայիր փողոց Էտուար Ժօրիսի բնակած արարթըմանին անկիւնը: Անոր այս յայտարարութեան վրայ հարկ դատուեցաւ բնութիւն կատարել Մկրտիչի, երուանդի, ինչպէս նաև Պէլժիացի Էտուար Ժօրիսի ինքնութեան նկատմամբ:

Մկրտիչ՝ Սեբաստացի Սարգիս Կարիպեան անուն մարդու մը զաւակն է, որ Գատըգիւղի Հայոց վարժարանի մէջ առած է իր ուսումը և կատարեալ կերպով Ֆրանսերէն լեզուն սովորելէ ետք, պահ մը սրմաբէշութեան արհեստին հետեւած է, և յետոյ Բերա Պ. Կրպիէի արարթըմանին գոնապանութիւնը ընելով՝ առժամանակեայ կերպով ծննդավայրը երթալ գալէ ետք, խուփարարական նպատակը գործադրելու յատուկ դիտումով կառապանութիւն սովորած և իր հետապնդած յեղափոխական նպատակին ծառայելու տենչով քառուցուէ շրջապատով անուաւոր կառքին կառապանութիւնը ըստանձնած է:

Չիադարման երուանդ Քրանկիւլեան Խասգիւղ կը բնակէր և հիմա Բերուզ անունով մայր մը ունի: Ասիկա երկաթագործութեամբ կը պարապէր նախապէս և վերջին դէպքերուն՝ արդարութեան ձեռքէն աղատելու դիտումով Վառնա փախչողներէն էր: Վերջէն հասկցուեցաւ, որ այս ալ միւսնոյն խուփարարական նրկատումով ստանձնած էր ձիադարմանութեան զբաղումը: Հետախուզութեանց պահուն թէ Մկրտիչի և թէ երուանդի լուսանկարները ձեռք անցուցած են, որոնց ինքնութիւնը բացարձակապէս ճշտուած է:

Ժօրիս երկու անգամ հարցաքննուեցաւ. նախ իր պատկանած պէլժիական տէրութեան Վ. Պլոյոյ դեսպանութեան աւագ թարգմանին, և յետոյ երկրորդ թարգմանին՝ Պ. Մարկէթիչի ներկայութեանը: Ժօրիս ծնած

է 1876-ին Անվերսի մէջ. մինչև 13 տարեկան հասակը յաճախած է Էքզլ Մույաեէն դպրոցը: Այս հասակէն ետքը այլ ևս ուսման չի հետեւելով, շատ աննշան ամսականներով ծառայած է Անվերսի մէկ բանի վաճառատուններու մէջ: Ասկէ չորս տարի առաջ, Տէօյչէ Լէվանթէ Լինիէ շօգենաւային ընկերութեան Կ. Պօլսոյ մասնաճիւղին քով 250 ֆրանք ամսականով ծառայութեան մտած և տարի մը ետքն ալ, գերմանական Սինկեր ընկերութեան հաշւապահ Պ. Պաչի միջոցով, Սինկեր ընկերութեան մէջ մրցումով պաշտօնի կոչուած է 12 ոսկի ամսաթոշակով: Նոյն միջոցներուն ամուսնացած է Աննա Նէլլինս անուն կնոջ մը հետ, և անցեալ տարի Հոկտեմբերին իր բնակութիւնը հաստատած է Բերա, Աբարձա փողոց, Հիքմէթ պէյի աբարթմանին մէջ: Աինը գերձակութիւն կ'ընէր հոն, երբ մագամ Բիփս անուն կին մը գալով ձեռք մը լաթ կարել տուաւ, որմէ խիստ դոճ մնալով, ուրիշ անգամներ ալ այցելութեան եկաւ, և ամուսինը Պ. Բիփս ալ մէկտեղ բերաւ քանիցս: Այսպէս՝ մտերմութիւն մը հաստատուեցաւ երկու ընտանիքներուն միջև, և տիկին ժօրիս, Մատամ Բիփսի խնդրանքին վրայ սկսաւ գաղիներէն սովորեցնել անոր: Ժօրիս ամուսինները երբ Բիփս ընտանիքներուն զբաղումը հարցուցին, անոնք պատասխանեցին թէ Բիփս բէթրօլի առևտուրով կ'զբաղէր, զոր Կ. Պօլսոյ մէջ ալ առաջացնելու համար հոս եկած էր, և սակայն հակառակ այս յայտարարութեան, Բիփս բնաւ չէր աշխատեր, և խիստ շատ դրամ կը ծախսէր: Ժօրիս թէև Բիփսի առթիւ կարգ մը կասկածներ տածել սկսած էր, սակայն ամուսինը վստահացուցած էր զինքը անոնց պատուաւորութեանը վրայ: Մատամ Բիփսի կ'ընկերակցէր ոռւս օրիորդ մը, որուն վերջին ծայր սէր կապած էր Տիկին Ժօրիս և կը ջանար համոզել

ամուսինը այս Ռուսերուն պատուաւորութեանը վրայ: Այս ոռւսիացի աղջիկը այն միջոցներուն հօրը հետ մէկտեղ Կ. Պօլիս գալով՝ թէև Բրէօքըր օթէլը իջևանած էր, սակայն աղջիկը զգուած էր օթէլի կեանքէ և կը փափագէր, որ մէկտեղ բնակին Ժօրիս ամուսիններու հետ: Ժօրիս չկրնալով մերժել կնոջը թախանձանքը, ոռւսիացի օրիորդին և անոր հօրը համար երկու սենեակ յատկացուցած էր Եէնի 2արշը, ճէզայիր փողոցի Բատովիչի վարձած աբարթմանէն, ուր ինքը կը բնակէր արդէն: Ռուսիացիին անունն էր Սամուէլ Փայն, Իսկ աղջկան անունը՝ Ռուպինա Փայն: Հայր ու աղջիկ ամուսի մը չափ Ժօրիսի յարկաբաժնին մէջ բնակելէ ետք, յայտարարելով թէ աղջիկը օգափոխութեան պէտք ունի, երկուքն ալ հեռացած էին անկէ: Լիփա Բիփս ընտանիքն ալ Եւրոպա գացած էր, և անգամ մըն ալ չէին տեսած զանոնք Ժօրիս ամուսինները: Ժօրիս ասոնց ամէնքը մանրամասնաբար պատմելով՝ բացայայտօրէն յայտարարած էր թէ, ինք բնաւ տեղեկութիւն չունի բառւչուէ անիւ կրող կառքէն և եղբունական յարձակումէն:

Եւ սակայն, երբ հարցուեցաւ Ժօրիսի թէ՛ Լիփա Բիփսն ու անոր կինը ետքը, իր առաջնորդութեամբն ու միջնորդութեամբը, իր բնակած աբարթմանին կից մասնաւոր տուն մը վարձած ու հոն փոխադրուած են, ինչ որ մտերմական յարաբերութեան մը ապացոյց է, Ժօրիս պատասխանեց թէ արդարև Լիփա Բիփս ամուսինները իր բնակած աբարթմանին կից գտնուող տուն մը փոխադրուած են, և թէ Սամուէլ Փայնի ու աղջկանը վերադարձուցած կարասիները անոնց տուած են, թէ նոյն միջոցին ալ կինը շարունակած է գաղիներէն դաս տալ Տիկին Բիփսի, թէ եղբունական արարքին տեղի ունեցած ուրբաթ գիշերն ալ Բիփս ընտանիքին տու-

նը գացած է և Ռիփս այն գիշեր պատրուակելով թէ
գործ ունի, վեր ելած է, և Ժօրիս տեսակցած է Տի-
կին Ռիփսի և յետոյ անոնց տունը հիւր եկող Օր.
Ռուպինաի հետ, մինչև ժամը 4¹/₂-ը, տեսակցած է
ստորնայարկի սենեակին մէջ ու անկէ ետքն ալ տուն
վերադարձած. Ժօրիս յայտարարած է նաև, թէ այն
գիշերը խիստ մտազբաղ տեսած է Ռիփսը, որ պահ մը
վարի սենեակը գտնուած միջոցին խելքը միտքը վեր-
նայարկի սենեակին նուիրած էր, ուր բացայայտ էր, թէ
բանի մը մարդիկ կային, քանի որ անոնց ձայներն ու
բայլափոխները զգալի կ'ըլլային վարէն: Ուրբաթ օր ալ
կանուխ անոնց քովը գացած է Ժօրիս և քառորդի մը
չափ տեսակցած:

Իրեն ուղղուած հարցումին թէ կինը ո՞ւր կը գտնուի, ժօրիս պատասխանեց, եղբունական գէպքէն 12 օր առաջ ըսած էր թէ մայրը տեսնելու համար կը փափագի Պէլճիգա երթալ, ուստի հիւպատոսարանէն անցազիրը առած էր և ինքը ժօրիս Տիկին Րիփսի ընկերակցութեամբ մինչև Սիրքէճի եկած էր անոր ողջերթի: Սիրքէճիէն մինչև Վիեննա տոմս չէին տուած և ժօրիս ստիպուած էր մինչև Պէլլորա տոմս մը գնել կնոջը համար, զոր նոյն օրն իսկ ճամբու դրած էր կառախումբով: Անկէ ի վեր 10—12 օր անցած էր և ժօրիս կը զարմանար, որ դեռ չէր կրցած ստոյգ տեղեկութիւն մը առնել ամուսնոյն Անվէրս հասնելուն և ամողջութեան նկատմամբ:

Երբ Ժորիսի հարցուեցաւ թէ կինը ի՞նչ պատճառ
ունէր անոնց հետ յարաբերութիւն հաստատելու, Ժո-
րիս պատասխանեց թէ՛ կինը կատարելապէս համո-
զուած էր, թէ անոնք պիտի կրնային իր ամուսինը, այ-
սինքն Ժորիսը, առաջացնել, ինչ որ խոստացած էին։
Յինքն անոր համար անոնց ծառայութիւն մատուցանել

կը ցանկար, որովհետեւ դրամը շատ կը սիրէր: Ինքը սովորութիւն չունէր երբեք կնոջը գործերուն խառնուելու, զոր ազատ ձգած էր: Սամուէլ Ֆայն, աշխիւր բուպինա Ֆայն, Բիփս և մատամ Բիփս ժողիս ամուսիններուն հետ բնակելու համար Պէշիկթաշի կողմը պահականոցին վերեւ տուն մը վարձել մտադրած էին, ժողիսի կինն ալ այս բանին կը ջանար համոզել ամուսինը: Էրիկ կնիկ այս տունը պտտած էին իսկ, և ժողիս զայն խիստ մեծ գտնելով, մերժած էր հոն հաստատուիլ, մինչդեռ կինը պնդած էր, թէ հոն հաստատուելով՝ Իսլամ կենեցու հետ ալ յարաբերութիւն պիտի հաստատէր և առաջ պիտի տանէր իր դերձակութիւնը: Ժողիս սակայն ասոնց և ո՛չ մէկին կարեւորութիւն տալով՝ չէր վարձած յիշեալ բնակարանը:

րովթիւն տալով չէր վարձանս յընդհանուր
Ժօրիսի այս նախնական հարցաքննութեան վրայ, թէ
տունը և թէ՛ իր բնակած արձրթըմանին և թէ Բիփս
ընտանիքներու բնակած և արարթըմանին կից գտնուող
տան մէջ ուր մինչև եղեռնական դէպքին օրը կը բընա-
կէին նաև բացի Բիփս ամուսիններէն Բուպինա Ֆայն
և հայրը, օրինական խուզարկութիւն կատարուեցաւ:
Ժօրիսի բնակարանին մէջ կրկնահարուածեան ըվօլվէ-
րէ մը ուրիշ բան չի գտնուեցաւ: Իսկ արարթըմանին
կից բնակարանէն գտնուեցան Լիփա Բիփսի և կնոջը
Սօֆի Բիփսի յատուկ շատ մը այցաբարտեր, հինգ վեց
հատ գլխարկ: Այս տունը վեց ամսուայ համար 20
ոսկիի վարձուած էր, զոր կանխիկ վճարած էին: Վար-
ձակաւները 20 օրէ ի վեր՝ հաստատուած էին հօն, և
հակառակ իրենց առատաձեռն վճարումին, բացի մէկ
բանի հին ու մին ավոռներէ, մէկ երկու մահճակալէ
և կարգ մը ողորմելի կարասիներէ ուրիշ ուէ առար-
կայ չէր տեսնուեր, որ համեմատական ըլլար վարձա-
կաններուն վճարումին: Ճաշարանի յատկացուած սե-

նեակին մէջ անգամ ճենճոտ պնակներ, աղտոտ դգալներ, պատառաքողներ, որոնք կ'ապացուցանէին թէ գեռնոր ճաշ մը տեղի ունեցած էր հոն:

Ասոնց ամէնէն բացորոշ կերպով հասկցուած էր թէ՛ խռովարարական նպատակով մը վարձուած էր այս բնակարանը, որուն վարձուորները առժամեայ կերպով միայն հոն փոխադրուած էին: Լիփա՝ Բիփսի, կնոջը՝ Սօֆի Բիփսի, կարծեցեալ ուստիացի Ռուպինա Փայնի, և հօրը Սամուէլ Փայնի վրայ ժօրիսի տուած այս հակասական և զիրար ջրող վկայութիւններէն անջատաբար՝ քննութիւն կատարուեցաւ իրենց նկատմամբ, որուն արդիւնքն է հետեւեալը.— Այս անձինք այլ և այլ ժամանակներու մէջ Բերա բնակեր, են զանազան տեղեր, նախ այս պարագան ստուգելէ ետքը, ձեռնարկուեցաւ պանդոկներու տոմարները քննել, հասկանալու համար իրենց բնակած տեղերը, այս քննութեանէն երեւան եկաւ, որ Լիփա Բիփս և մատամ Սօֆի Բիփս 1320 տարւոյ սեպտեմբերի 4-րդ օրը, Վիէննա-Պուրբէշի ճամբով Պօլիս գալով, Քրէօքըր օթէլը իջեանած և ամիս մը ետք, այսինքն հոկտ. 2-ին, Թէփէ Պաշի Եէմէնիճի փողոց, աւստրիացի Քրիստիանովիչի բնակած 33 թիւ տունը, փոխադրուած էին: Մինչև 1321 տարւոյ Մարտի 8-րդ օրը հոն բնակիլէ ետք, Վիէննա գացած էին, և Մայիսի 27-րդ օրը դարձեալ Պուրբէշի ճամբով Վիէննայէն գալով, Բերա Ռուսայեալ օթէլը իջնելէ ետք, Յունիս 1-ին, Հաճօբուրօ խանին դէմ մատամ Աննա Սուվայի 12 թիւ տունը փոխադրուած և անկէ 15 օր ետքն ալ Վոսփոր, Թարապիա երթալու պատուակով ելած, Ճէղայիր փողոց նախապէս յիշուած աւստրիացի Ռատովիչի աբարթըմանին կից գտնուող 1 թիւ տունը փոխադրուած և մինչև եղեռնական դէպքին հանդիպած ուրբաթ օրը հոն բնակած էին:

Իսկ գալով Սամուէլ Փայնի և աղջկան Ռուպինա Փայնի, ասոնք ալ անցած տարւոյ սեպտեմբերի 18-րդ օրը, Վիէննայէն Պօլիս հասած և Քրէօքըր օթէլը իջած էին: Սեպտեմբեր 27-ին, ճամբորդելու պատրուակով մեկնած էին օթէլէն և Ճէղայիր փողոց աւստրիացի Ռատովիչի աբարթըմանը բնակող Էտուար Ժօրիսի քով ամսուան մը չափ հիւր մնալէ ետք Պուլկարիա գացած էին: Օր. Ռուպինայի Պօլիս վերադառնալու թուականը թէև կարելի չեղաւ ճշտել, սակայն Լիփա Բիփսի և ամուսնոյն Ռատովիչ աբարթըմանին կից գտնուող փոքրիկ տունը փոխադրուած ապեն ասիկա ալ անոնց հետ մէկտեղ կը գտնուէր, և մինչև դէպքին օրը հոն բնակած էր:

Վերոյիշեալ օթէլները, աբարթըմաններն ու տունները բնակող բազմաթիւ անձանց վկայութիւնն ու յայտարարութիւնը կատարելապէս համաձայն են դատական քննութեան այս արդիւնքին:

Յիշեալ անձերէն Լիփա Բիփս և Սիլվիո Բիչի կարգ մը խռովայող նպատակներու կը հետապնդէին: Վառապան Մէհմէտ աղայի վկայութեամբ մանաւանդ՝ Լիփա Բիփս անգամ մը Քրէտի Լիօնէի պանքան գացած էր. նկատելով որ Սիլվիո Բիչիի շուսլուութեանց և զանազան գործառնութեանց ապահովման համար եկած դրամները հասցէի մը կուգան, արուած որոշման համաձայն՝ Արտաքին գործոց նախարարութեան և բարեկամ տէրութեանց դեսպաններուն միջոցաւ տեղեկութիւններ բաղուեցան դրամատուններէն. ասոնց մէջ աեսնուեցաւ թէ Քրէտի Լիօնէի պանքային Սիլվիո Բիչիի և Լիփա Բիփսի անուան վճարուած գումարներուն ամբողջութիւնն է, 10 ամսուան միջիցին, 70,000 Փըրանք, և դէպքէն շաբաթ մը առաջ ալ Լիփա Բիփսի 10,000 Փրանք զրկուած է, այս դրամները եկած էին

Աթէնքէ, Ժընեվէ և Ֆիլիպէէ, և Սիլվիո Ռիչիի ա-
նուան ղրկուած գրաքննէրն ալ 500-ական ֆրանքէն
էին, որուն 3500 ֆրանքը Ֆիլիպէ հաստատուած վա-
ճառականներէն Երուսաղէմի և Թագուոր
Յակոբեանի կողմէ ղրկուած էին: Հետեւաբար այդ ան-
ձերուն ինքնութեան և ընթացքին մասին քննութիւն
կատարելու համար հրահանգ տրուեցաւ Պուլկարիոյ
օսմ. քովսէրութեան: Նոյնպէս, Քրէտի Լիօնէի պան-
քային մօտ մասնաւորաբար կատարուած քննութեան
հետեւանքով հաստատուեցաւ, թէ Լիփա Ռիփսի կողմէ
740 ոսկիի չափ գումար մը ղրկուած է Իզմիր, Տիգ-
րան Նալբանտեանի անուան: Այս Տիգրանի մասին ալ
քննութիւն և բնակարանին մէջ խուզարկութիւն կա-
տարելու և անմիջապէս զայն ձերբակալելու համար
հրահանգ տրուեցաւ Այոլի կուսակալութեան:

Ահա այս Ռիփսի և Սիլվիո Ռիչիի ապացուցած և
խիստ ուշագրաւ այս արարքները և ընթացքները մէ-
կիկ մէկիկ յիշատակութեան առնուեցան:

Իր պաշտօնավարած Սինկէր ընկերութեան մէջ իրեն
ստորագրած գտնուող արնավուտքէօյցի Առամշապուհ՝
Քէնտէրեանի հետ Ժօրիս բացառիկ յարաբերութիւն
ունէր. յետոյ Առամշապուհ՝ ընկերութեան մէջի իր
պաշտօնը թողլով Եւրոպա փախած է: Այս ճշմարտու-
թիւնը ծածկելու համար ունէ պատճառ և իմաստ չէ
մնացած: Այս անձերը Պէշիկթաշի մօտ, Ահհ. Սուլթա-
նին անցնելիք տեղին վրայ տուն մը վարձել առաջար-
կած էին Ժօրիսի, որ ընդունելով առաջարկը կնոջը
հետ միասին տունը պտտած էր. ինչ որ իրեն առա-
ջին հարցաքննութեան մէջ պարզուած էր:

Ժօրիս, որ եղբունական դէպքին, ուրբաթ գիշերը
և առտուն, անոնց հետ միասին գտնուիլը խոստովա-
նած էր, երբ իրեն կրկին ազդարարուեցաւ ճշմարտու-

թիւնը պարզարանել, յայտնեց թէ Առամշապուհի
հետ իրաւամբ բարեոք յարաբերութեան մէջ էր, և
որովհետեւ գիտէր թէ ան ընկերավարական գաղափար-
ներ ունէր, իր կարծիքով, Բարիզի մէջ պաշտօն մը
գտնելու համար Պօլսէն մեկնած է. Ժօրիս յայտնած է
նաև թէ Ռիփսի հետ անգամ մը Քրէտի Լիօնէի պան-
քան գացած էր, երբ յիշեալին կողմէ Իզմիր, Տիգրան
Նալբանտեանի անուան քաջուած փոխանակագրի մը
հասցէն Պօլիս վերագարձնելու համար երաշխաւոր
պահանջուած էր. Ռիփսի խնդրանքին վրայ ինք երաշ-
խաւոր եղած է: Առամշապուհ Պօլսէն հեռանալէն ետք
Սօֆիա ալ գացած և հոն բնակած է, և Ժօրիս զրոյց
լսած էր թէ պօմպա մը պայթելով յիշեալն ալ սպան-
նուած է. այս միջոցին իր կնիւն իր երկիրը երթալու
համար Պօլսէն կը մեկնէր. ուստի յանձնարարեց անոր
հանդիպել Ֆիլիպէ, Առամի հետ թղթակցելու համար
տրուած Անտոն Գոշի հասցէին դիմել և հաստատել թէ
Առամշապուհի մահը ստոյգ էր:

Այսպէս, մէկ կողմէն, Սօֆիայի մէջ տեղի ունեցած
այս պայթման մանրամասնութիւնները Պուլկարիոյ քօ-
միսէրութեան կողմէ քննուեցան, իսկ միւս կողմէ, նո-
րանոր կարգ մը ապացոյցներ ձերք բերելու մտք, Ժօ-
րիսի՝ Սինկէր ընկերութեան մէջ ունեցած, գրասենեակը
ըստ կանոնի խուրարկուեցաւ և քննուեցաւ թէ այս
ոճրապարտ անձերը իրենց անուան, մանաւանդ Ժօրի-
սի և կնոջը Աննա Նէլլէնսի անուան, արձանագրուած
հասցէ կամ մասնաւոր տուփ ունէին օտար նամակա-
տուներուն մէջ: Քրանսական նամակատան մէջ Սիլվիո
Ռիչի տուփ մը վարձած էր Պ. Բատէր հասցէով, իսկ
Ժօրիսի և կնոջը անուան ալ գերման նամակատան մէջ
տուփ մը վարձուած էր: Եղբունական դէպքէն վերջ Պ.
Բատէր հասցէով Սիլվիո Ռիչիի ունէ թուղթ և նա-

մակ չէր հասած, բայց ժօրիսի հասած նամակներուն մէջ կար Լօնտօնի Անկլօրիթիան-Սիւլէրսանտ ընկերութեան Անվէրսի գործակալ Ժաքօթս և ընկերութեան ստորագրութեամբ նամակ մը: Այս նամակը թարգմանուեցաւ, որուն պարունակութիւնըն է հետեւեալը:

«Ձեր յայտնած գործի մասին, մեր նախորդ զեկոյցին համաձայն խնդրոյ առարկայ մարմինին փոխանորդ անձը մեզի տեսաւ: Իրեն յայտնուեցաւ թէ ինչ ձեւ պէտք է որ գործէ. Այս տեսակցութիւնը տասնըհինգ օր առաջ տեղի ունեցաւ: Այսու հանգերձ նոյն անձը մեկնեցաւ խոստանալով նոյն խնդրոյն առթիւ դարձեալ մեզ գիմել: Մտահոգութեան ու վիշտի մէջ գտնուելով՝ նոր բան մը պատահելուն չենք թերանալ զայն ձեզ զեկուցանելուն մէջ:» Այս նամակէն զատ եկած էին նաև «Լէօրօփէէն» անուն ընկերվարական թերթին և Հայ յեղափոխութեան բերանը եղող «Փրօ-Արմէնիա» թերթին քանի մը թիւերը:

Վերը, կառքի գործարանին տեղեկութեանց մանրամասնութեանց վրայ խօսուած ատեն ըսուած էր, թէ կառքին բօնէսըմանը յապաղած էր և սխալմամբ փոխանակ ֆրանսականին, աւտօրիական նամակատունը շրկուած էր: Այս մասին խօսող և գործողութիւնը ճշտելու համար Բերայէն 4581 թուահամարով Բիչի ստորագրութեամբ Իզմիր քաշուած հեռագրին բնագիրը ձեռք բերուելով քննութեան ձեռնարկուեցաւ: Այս հեռագիրը Էտուար Ժօրիսի բուն իսկ ձեռագիրով գրուած էր. հետեւաբար յիշեալ անիծապարտ անձերը կատարելապէս գիտակ էին և համոզուած էին իրենց հետապնդած խռովարարական և եպերելի նպատակներուն: Նիւթապէս և անուրանալի ճշմարտութեամբ ապացուցուած է, թէ Ժօրիս կարգ մը դրական գործերու միջամտած է. խռովարարները իր տունը պահած,

անոնց տուն գտած, կարասի հայթայթած, թղթակցութեանց միջնորդած և բուն իսկ եղեռնին գործադրութեան միջոցը եղող կառքին հայթայթման մէջ ալ իր օժանդակութիւնը ընծայած է. հետեւաբար պատճառ մը չկայ այսչափ բացայայտ ճշմարտութիւն մը ծածկելու: Այս առթիւ հարցարննութիւնները առաջ տարուեցան և Ժօրիս այլևս չը կրնալով լուռ մնալ, զատ զատ և կէտ առ կէտ բացատրուած ու ճշտուած հարցումներուն ու ճշմարտութիւններուն հանդէպ սկսաւ խոստովանիլ և հետեւեալ մանրամասն յայտարարութիւնը ըրաւ:

Ինչպէս վերը ըսինք, Պուլկարիոյ Օսմ. քովսէրութենէն տեղեկութիւն պահանջուած էր բունկման գէպքին հետ կապ ունեցող պարագաներու առթիւ, ուրկէ հասած հեռագրական պատասխանը կ'ըսէ. — Բրիտանափոր Միքայելեան անուն կաղ հայ մը և ուրիշ մը, որուն ինքնութիւնը թէև չհասկցուեցաւ, սակայն վերայէն գտնուած Էտուար Ժօրիս անունով պիտիական անցագիր մը ենթագրել կուտայ թէ, դիւրավառ նիւթեր պատրաստող գործարանի մը ճարտարագէտն է. ասոնց երկուքը անցած Մարտ ամսոյ առաջին շաբաթուն Սօֆիայի մօտիկ Պալի Էֆէնտի գիւղին մէջ պոմպայի փորձեր կատարած ատենին, անակնկալ պայթիւթով մը հետեւանքով, երկուքն ալ նոյն պահուն սպանուեցան: Պայթիւթի պահուն ասոնց քովը կը գրտնուէին նաև Սօֆի Արաշօ և Նատէժտա Աթալեան անուն երկու կին, ինչպէս նաև պուլկար խռովարարական ընկերութեան անդամներէն Եօրկանձէֆ, Բաշայօթ Բայէէֆ, Պորիս Բալի, Բիէն Մատոֆ անուն աւագանները, ինչպէս նաև պուլկար յեղափոխական ընկերութեան պատկանող երկու աւագաններ ալ:

Օսմ. քովսէրութեան նոյն հեռագիրը կը ծանու-

ցանէր նաև, թէ այս խնդրոյն վերաբերեալ բացատրութիւններ և մանրամասնութիւններ պարունակող կարգ մը թղթակցութիւններ կը գտնուին Բ. Դրան մօտ:

Հեռագիրին մէջ յիշուած թուղթերը անմիջապէս Բ. Դուռնէն բերուեցան և մանրամասն բնութեան և ուսումնասիրութեան ենթարկուեցան: Ատոնց բովանդակութիւնը հետեւեալն է. — Պուլկարիոյ Օսմ. քովսէրութեան կատարած զննութիւններէն ու անկախ տեղեկագիրներէն կը յայտնուի, որ այս Պալի գիւղին մէջ տեղի ունեցած պայթումին հետեւանքով սպաննուած Բրիտտափոր Միքայէլեան Պօլսէն Սօֆիա եկած հայկական «Դրօշակ» ընկերութեան աւագակապետներէն էր: Իսկ Էտուար Ժօրիս անցագիրը կրող և Բրիտտափորի ընկերակցող անիծապարտ անձն ալ հայ ազգէն և դարձեալ «Դրօշակ» ընկերութեան անդամ էր: Ասոնց յուղարկաւորութիւնը և թաղումը կատարուած է Ժընէվ գտնուող Դրօշակի Վեդրօնական վաճութեան անդամակից կարգ մը յեղափոխականներու և պուլկար խռովարարական ընկերութեան կողմէ: Երկու սպանուածներուն բնակարանին մէջ գտնուած են եօթը սնտուկ կարևոր թուղթեր ու առարկաներ, զորս փախցնելու համար ամէն միջոց գործադրած են Բօմիթէճիները: Հետեւաբար անոնց արարքը և եղեռնական եպերելի փորձերն ու ձեռնարկները ապարդիւն մնացած են: Պալի գիւղին մէջ տեղի ունեցած պայթման ատեն ներկայ գտնուող Սօֆի և Նատէժտա անծանօթ տեղ մը փախած են:

Հարցաքննիչ մարմինը, որ արդէն խնդրոյն իսկութեանը և անոր սկզբնաւորութեան եղանակին պատրաստութեան մասին կատարեալ հմտութիւն և տեղեկութիւն ունէր, այս պաշտօնական թուղթերն ու թղթակցութիւններն ալ բնութեան մը և ուսումնասիրութեան

մը ենթարկեց: Ժօրիսի նախնական հարցաքննութեան մէջ Սամուէլ Փայն անուն մէկը յիշատակուած էր որ բացայայտ էր, թէ մեծ կարևորութիւն մը ունէր: Վկայութեանց և քննութեանց նայելով Սամուէլ Փայն կաղ էր: Միւս կողմէ, Պուլկարիոյ մէջ, տինամիթի փորձեր կատարած պահուն սպաննուող Հայ յեղափոխականերու պետերէն Բրիտտափոր Միքայէլեան ալ կաղ էր: Հետեւաբար, Սամուէլ Փայն և Բրիտտափոր Միքայէլեան միւսին ածը պէտք էին ըլլալ: Ծանօթ էր արդէն թէ Սամուէլ Փայն անցած Հոկտեմբերի մէջ հեռացած էր Պօլսէն. միւս կողմէ Սօֆիայի քովսէրութիւնն ալ կը յայտնէր թէ կաղ Բրիտտափոր Պօլսէն գացած է Սօֆիա, ուր շարունակած է իր պայթուցիկ փորձերը: Հետեւաբար այս երկու անունները կրող նոյն անիծապարտ անձը, այսինքն Սամուէլ Փայն ծածկանունին տակ կաղ Բրիտտափոր Միքայէլեանն էր. իսկ իրեն ընկերակցող Էտուար Ժօրիս անցագրով ստորին անձն ալ, որուն ինքնութիւնը ճշտել կարելի չէր եղած հոն, և պայթումին հետեւանքով Սամուէլի հետ սպաննուած էր, այն ալ Պէլժիացի Էտուար Ժօրիսի եղեռնագործ ընկերներէն և Սինկէրի վաճառատան պաշտօնեաներէն: ԱրնաՎուտ գիւղացի Ղուամշապուհ Բէնտէրեանն էր, որուն փախուստը դիւրացուցած էր Ժօրիս, իր անցագիրը տալով անոր:

Ասոնք բացարձակապէս և յստակօրէն ճշտուած են: Այս վերջնական և ճշմարիտ արդիւնքէն բացայայտ կը տեսնուի, թէ Ժօրիս իր անցագիրը անձամբ Ղուամշապուհ Բէնտէրեանի տալով, յեղափոխական նպատակները դիւրացուցած, գործադրած և յիշեալը Պօլսէն փախցնել տուած է: Քննիչ մարմինը, մէկիկ մէկիկ երևան հանեց ծածկած ճշմարտութիւնները և զանոնք պարզեց Ժօրիսի առջև, որ պելժիական դեսպանատան

Թեան կեդրոններէն իրենց հասցէին եկած նամակները կը քննէին: Այս խռովարարական մասնաճիւղին անդամները անիծապարտ ոճիրին պատրաստութեան եղանակին և անոր վերաբերեալ մանրամասնութիւններուն վրայ մաս մաս մանրադննին ուսումնասիրութիւններ կը կատարէին, որոնց մասնակցած էր նաև ինք ժօրիս:

Ժօրիս շարունակեցելով պատասխանել իրեն ուղղուած հարցումներու, յայտարարեց թէ ինք թէև ուղղակի չէ մասնակցած ասոնց խորհրդակցութիւններուն, սակայն Աստուած մի արասցէ, անիծապարտ ոճիրին գործադրութեանը ինքն ալ գաղափարակից գտնուած է սկզբունքով և իրրե գաղափարակից, խորհրդակցութիւններուն ընթացքին ու անոր հետեանքին վրայ տեղեկութիւն կ'առնէր: Երբեք իսկ, ասոնցմէ Լիփա Բիփա և ամուսինը, ինչպէս նաև անգամ մըն ալ Սամուէլ Ֆայն ու աղջիկը, ու է խարդախութեամբ և կեղծիքով կը յաջողին ուսական հիւպատոսարանէն յանձնարարագրեր ձեռք անցնել, որոնց շնորհիւ Սէլաժըի բարձր հանգէսին առթիւ օտար հիւրերու յագամ: Հոն կը զննեն թէ կարելի՞ է այդ տեղէն պոմպա նետել, և հասկնալու համար թէ երբ տիկիները իրենց մէջքը կրած և բիտիքիւլ կոչուած պայուսակներուն մէջ պոմպա գետեղելով հոն փոխադրեն, պաշտօնեաներուն ուշադրութիւնը պիտի գրաւեն թէ ոչ, Օր, Բուպինա և Տիկ. Սոֆի իրենց բիտիքիւլ պայուսակներուն մէջ անպէտ թաշկինակներ ընցնելով կ'ուռեցնեն զանոնք և այսպէս նկատելով որ իրականութեան մէջ անոնք աչքի չպիտի զարնեն և իրենց ձերբակալուիլը հնարաւորութենէ հեռու է, հետեալ բար յարմար կը տեսնեն, պոմպան այն տեղէն նետել:

Սակայն, բարձրավանդակին վրայ երրորդ անգամ գլուխուիլ յաջողելու համար երրորդ անգամ յանձնարարական պէտք էր առնել հիւպատոսարանէն, ինչ որ թէ՛ դժուար էր և թէ՛ ետքը կրնար ուշադրութիւն գրաւել: Մնաց որ, անձամբ տեսած էին թէ Վեհ. Վայսեր անցնելէն առաջ, ճամբուն վրայ աւազ կը ցանուէր, ուստի երբ պոմպան գետին նետուէր, կակուղ աւազի պիտի հանգիպէր, և իրենց ծրագրած անիծապարտ և քստմեղի ոճիրը աղեղեցութիւն չպիտի ունենար:

Ժօրիս յայտարարեց նաև թէ իր տան մէջ Սամուէլ Ֆայնի նախագահութեամբ այս խնդրոյն վրայ երկարատե խորհրդակցութիւններ տեղի ունեցան, ուր որոշուեցաւ եղեռնական արարքը կատարելէ առաջ գործածուելիք պոմպաներով փորձեր կատարել և կամ «դժոխսային մեքենայ» (մաշիկն էն ֆէրնալ) ըստ սուած տինամիթի մեքենաները պատրաստելով և զայն կառքի մը մէջ դնելով բարձր վայրը մտցնել: Սամուէլ Ֆայն այս անիծապարտ մտադրութիւններէն որ մէկին գործադրելի ըլլալը խորհրդակցութեան առարկայ ըրաւ: Լիփա Բիփա տինամիթ մեքենան կառքին մէջ դնելու կուսակից գտնուելով, թէև այդ գաղափարը պաշտպանեց, սակայն ամբաստանեալ պելճիացի ժօրիս անիծապարտ գաղափարին ճշտութեամբ և արագութեամբ պարտ գաղափարին հաշիւու եպիրելի նպատակով յարգործադրուիլը ապահովելու եպիրելի նպատակով վրայէն նետար տեսաւ պոմպաները բարձրական դակին վրայէն նետել և այս մտօք իր եղեռնական գաղափարը յայտնեց:

Խռովարարական բուն մարմինը, որ միաձայնութեամբ որոշած և վճռած էր Պոլսոյ մէջ եղեռնական արարքը սարքել, անոր բուն գործադրութիւնը յանձնած էր Պոլսոյ յեղափոխական մասնաճիւղին, իսկ խռովարարական գործերուն վարչութիւնն ալ յանձնած էր Սամուէլ Ֆայնի: Հետեալբար, այս խորհրդակցութեան պա-

հուն յայտնուած տարբեր կարծիքներէն բարձրապահ-
դակին վրայէն պոմպա նետելու գաղափարը նախընտ-
րած էր Սամուէլ ֆայն, որ պոմպաներուն պահանջուած
կատարելութիւնները անձամբ փորձելու և գործնակա-
նապէս զանոնք պահանջուած վիճակին հասցնելու հա-
մար, անցած հոկտեմբերի առաջի օրերուն, աղջիկը
նկատուած բուպինա ֆայնի հետ մէկտեղ Պօլսէն հե-
ռանալով Սօֆիա գացած և հոն, ինչպէս պաշտօնական
քննութիւններն ալ դրապէս հաստատեցին, Սօֆիայի
մօտ, Պալի էֆ. գիւղին մէջ, այս անիծապարտ գաղա-
փարով փորձեր կատարած պահուն, թէ՛ ինքը և թէ՛
իրեն ընկերակցող Վռամշապուհ Բէնտիրեան սպան-
նուած են, իրենց իսկ կատարած պոմպաներու եղեռ-
նական փորձին պահուն։ Այս դէպքը թէ՛ Զճարտա-
պէս խրատ մը ըլլալու չափ բարոյական ազդեցութիւն
մը ըրած է յեղափոխականներու վրայ, սակայն այս
սպանուողներուն միւս ընկերները դարձեալ շարունա-
կելով իրենց անիծապարտ գաղափարները՝ յարատեւած
են անոնց մէջ։

✓ Այս միջոցիս, այսինքն անցած մարտի 8-ին, Ժօրիսի
Բարիզէն հեռագիր մը հասած էր, որ Սամուէլի և
Վռամի սպանուիլը կը ծանուցանէր։ Ասոր վրայ յե-
ղափոխական գործերու վարչութիւնը ստանձնեց Լեփա
Բիփա, որ արդէն կը պնդէր «Գեօրսային մեքենայ»
ըսուած սոսկալի պայթուցիկը կառքին մէջ դնելով Սէ-
լամըքի բարձրագոյն վայրը մտցնելու անիծապարտ գա-
ղափարին վրայ, հետեւաբար հիմա իր ծրագրած գա-
ղափարը գործադրութեան դնելու չար դիտաւորու-
թեամբ՝ կնոջը հետ մէկտեղ անմիջապէս հեռացաւ
Պօլսէն։ Երկու եղբայրները ամուսինները նախ Սօֆիա
գացին, ուր Սամուէլ ֆայնի և Վռամշապուհի առկախ
ձգած ինչ ինչ գործերը կարգադրելէ ետք, Վիեննա

անցան։ Հոն Լեփա Բիփա, իր կնոջ բուն անուան, այ-
սինքն Մարի Ջայց անուան 5000 ֆրանք արժէքով
ծանօթ կառքը յանձնարարեց և Պօլիս բերել տուաւ
զայն, ինչ որ պաշտօնական քննութեամբ և խոստովա-
նութիւններով յայտնուած է։

Երբ հարցուեցաւ Ժօրիսի թէ, Վռամշապուհ Բէն-
տիրեան ինչո՞ւ համար անցած մարտին սկզբները հե-
ռացաւ Պօլսէն, Ժօրիս պատասխանից.

— Անցած տարւոյ մարտին որոշուած էր Միթինկ մը
գումարել Հայ Դրօշակ Բօմիթէին յեղափոխականե-
րէն, որուն կեդրոնական վարչութիւնը կը գտնուի
Ժընեվի մէջ. Պօլսոյ յեղափոխական մասնաճիւղին կող-
մէ ալ որոշուած էր Վռամշապուհը իրըն պատուիրակ
ղրկել յիշեալ Միթինկին։ Վռամշապուհի պաշտօն յանձ-
նուած էր Միթինկին մէջ հաշիւ տալ Պօլսոյ յեղափո-
խական մասնախումբի գործերուն նկատմամբ և ման-
րամասնօրէն բացատրել, թէ անիծապարտ գաղափարը
գործադրելու համար ի՞նչ ձեռնարկներ և միջոցներ
ըրած է Պօլսոյ մասնաճիւղը և թէ անոր գործունէու-
թիւնը ի՞նչ արդիւնք և հետեանք ունեցած է. և ո-
րովհետեւ անիծապարտ արարքին գործադրութեան պայ-
մանաժամը կը մօտիկնար, Վռամշապուհ Միթինկին մէջ
պիտի յայտնէր, թէ դեռ ի՞նչ կարգի զգուշութիւննե-
րու և գործողութեանց կը կարօտի գործին կատարե-
լագործուիլը. ասկէ զատ Վռամշապուհ հաշիւ պիտի
տար նաև Պօլսոյ բօմիթէին ղրկուած դրամներուն գոր-
ծածութեան վրայ։ Ուստի այս նկատումներով որոշուե-
ցաւ Ժընեվ ղրկել Վռամշապուհը, որ Սօֆիա երթա-
լով, հեն ներկայացաւ Սամուէլ ֆայնի, երբ անիկա փոր-
ձեր ընելու կը զբաղէր հոն. Վռամշապուհ թէ՛ և ուզեց
Սամուէլ ֆայնէ ալ հրահանգ առնել, սակայն այս վեր-
ջինը իր բով վար դրաւ Վռամշապուհը, որպէսզի իր

կատարած փորձերուն հետեանքով պոմպաներուն վրայ ձեռք բերուած կատարելագործումներուն աստիճանն ու եղանակը անոր ցուցնէ. բայց վերջին փորձին պահուն պոմպաներէն մէկը Վաւաշպուհի ձեռքին մէջ պայթելով՝ երկուքն ալ սպանուած են:

Բիփս ամուսինները, որոնք, եղեւնական արարքը կը հետապնդէին և այս նպատակով կառք մը ապսպրելու համար Վիննա գացած էին, այն տեղէն երկու քրօնօմէթի ժամացոյց գնեցին, որ վայրկեանները ու երկվայրկեանները կը ցուցնէր: Այս ժամացոյցները Բարլ Իվանովիչի յանձնելու համար Պոլիս Ժորիսի ղրկեցին: Յետոյ Մայիսի վերջերը Բիփս և կինը Վիննայէն Պոլիս գալով նախ քանի մը օր Ռուսայալ օթէլը մնացին և յետոյ Բերա, Հաճօբուլօ շուկային դէմ Տիկին Աննաի թիւ 12 տան մէջ յարկաբաժին մը վարձեցին. հոս 15 օրի չափ կենայէն ետք, Վոսփոր երթալու պատրուակով ելան և ուր երթալնին ո՛չ մէկուն զգացուցին. բայց ամբաստանեալ Ժորիսի անձնական միջնորդութեամբ Բերա, ճէզայիր փողոց իր բնակած Ռատովիչ աբարթըմանին կից և նոյն Ռատովիչին վարձակալութեան տակ գտնուած առանձին փոքր տուն մը փոխադրուեցան, ուր ամէնքնին մէկանց կատարեցին բուն իսկ դէպքին վերաբերեալ անիծապարտ գործողութիւններն ու ձեռնարկները:

Փախստական ամբաստաններէն Սիլվիօ Բիչի, Բարլ Եուվանովիչ և Թրասա Եուվանովիչ, որոնք Պոլսոյ յետափոխական մասնաճիւղին խիստ կարեւոր անդամներէն էին, քովի մէկն հետապնդած անիծեալ գաղափարին համար եղեւնական կարեւոր և զանազան գործողութիւնները, իրենց աւազակային կոչումին ճշմարտապէս պատշաճ չար եղանակով մը սկսած են հետապնդել և պատրաստել: Այսպէս, ասոնք Մէլինիթ ըսուած հրա-

նիւթը Ֆրանսայէ հայթայթելով, ծրարներու մէջ Պիլէոնէն Պուլկարիա, Պուլկարիայէն Վառնա, և Վառնայէն ալ պուլկարական շոգենաւերով ու անոնց նաւապետներուն ու նաւաստիներուն միջոցաւ Պոլիս մտցուցած են: Այս հրանիւթերը շոգենաւէն հանելու և փոխադրելու գործողութիւնները յանձն առած է Սիլվիօ Բիչի անուն չարագործը, անցած տարուան սեպտեմբեր ամիսէն սկսեալ. Սիլվիօ Բիչի մելինիթները մաս մաս Ժորիսի բնակարանը բերած է, ուր պահուած են: Բարլ Եուվանովիչ և Թրասա Եուվանովիչ ալ ծանօթ կառքին ձի գտնելու, ախոռ վարձելու և Ընկերութեան անձնուն բազմանալուն վերաբերեալ պարտականութիւնները կատարած են: Հաստատուած է որ Լիփս Բիփսի և Սամուէլ Ֆայնի կողմէ յանձնարարուած զանազան գործերը կատարելէ զատ, ասոնք, Սիլվիօ Բիչիի հետ, յեղափոխական մասնաճիւղին անդամակցելու յօժարող կարգ մը տինամիթ և պոմպա շինողներ ձեռք ձգած են:

Ժորիս հարցաքննութեան մէջ խոստովանեցաւ նաև, որ Բիփս և կինը և Օր. Ռուպինա Ֆայն, Պոլսոյ մէջ իրենց վերջին այս բնակութեան ատեն, աշխատած են կարեւոր եղած ծրագիրը կազմել, դժոխային մեքենան կող կառքը անվնաս մտցնելու համար բարձրագոյն վայրը: Ասոր համար Ռուպինա Ֆայն անձամբ կառքով տասը անգամէն աւելի Սելավըքի բարձրագոյն վայրը գալով, հասարակ այցելուներու մէջ գտնուած էր և դիտած էր, որ Վեհ. Սուլթանը մզկիթ ժամանելէն ետք, Կայս. զօրքերուն մէկ մասին արտօնութիւն կը շնորհուէր, որով մարդարանի բակը մինչև մէկ աստիճան պարապ կը մնար. քանիցս դիտած էր նաև որ աղօթքէն ետք, ն. Վեհափառութեան մզկիթէն վերադառնալէն առաջ, կայս. զօրքերը բարեւի յարգական դիրքը

կ'առնէին և կայս. կառքը մզկիթին դուռնէն մինչև վանդակապատ դուռն առջև մէկ վայրկեան 42 երկ-վայրկեանէն կը հասնէր: Ռուպինա ֆայն այս պարագաները հաշիւ ընելով և արձանագրելով, փորձերով հաստատեց, որ իր այդ դիտողութիւնները անփոփոխ էին ամէն ժամանակի համար: Հետեւաբար, պէտք եղած պատրաստութիւնները ի գլուխ հանելու համար՝ որոշուած էր դժոխային մեքենան կրող կառքը բարձրագոյն վայրը մտցնել և ճիշտ նոյն պահուն բռնկցնել: Մէլի-նիթը խիստ զօրաւոր պայթուցիկ նիւթ մը ըլլալով, անոր պատրաստութեան ելեկտրական մասը յանձնուեցաւ Սիլվիօ Բիչիի, որ լուսանկարչութեան և ելեկտրագիտութեան մէջ ճարտար էր: Բիչի անձամբ ծանոյց Բիփսի, թէ որպէս ղեկ մէլինիթը բռնկման միջոցին իրենց ուղած սաստիկ ազդեցութիւնը ի գործ դնէ, պէտք էր զայն դնել պողպատեայ սնտուկի մը մէջ: Այս սընտուկը շինել տրուեցաւ Թօմհանէի կողմը գտնուած երկաթագործներուն, Գարլ և Թրասա Եուլանովիչին. ըստ ջանքերով: Ժօրիս խոստովանեցաւ նաև, որ եղեւնական դէպքէն քիչ առաջ, իր տունը պահուած 140 քիլօ մէլինիթը, Սիլվիօ Բիչի, Գարլ Եուլանովիչի և Թրասա Եուլանովիչի ձեռամբ, պայուսակներու մէջ դրուած՝ ամբողջովին փոխադրուած է կառքին գտնուած փոփոխ, քանի որ յայտնի էր, թէ երկաթեայ սնտուկը որչափ տարողութիւն ունի:

Երբ հարցուեցաւ որ ելեկտրականութիւնը ինչպէս պատրաստուեցաւ և կազմակերպուեցաւ, Ժօրիս պատասխանեց թէ երկաթեայ սնտուկը պատրաստուած էր ղիթթօրիս կառքին յատուկ կոր նստատեղին ձևով, և թէ կառավարին նստատեղին ալ կառքին գնման ատեն մասնաւորաբար ընդարձակուած էր, որպէսպիսի այդ տեղերը դուռն պայթուցիկ նիւթերը: Սակայն, խորհելով

որ կառքին երկու կէտերուն վրայ պայթուցիկ նիւթեր երբ դուռն, երկու զօրութիւնները իրարու պիտի բաղ-խին և որով զօրեղ հետեւանքը պիտի թեթեւայ, այդ ծրագիրը մէկ կողմ թողուեցաւ և բաւական համարուեցաւ նոյն կոր նստատեղին մէջ զետեղել պայթուցիկ սնտուկը: Այս սնտուկին մէջ դրուեցաւ նաև „քլօրաթ տը բօթաս“. գրպանի ելեկտրական լապտերներէ բաղ-կացած և 12 վօլթի ուժով ելեկտրական գործիք մը պատրաստուեցաւ, և ժխտական ու դրական հոսանքները մէկզմէկու միացնելու համար, հոսանքը հաղորդող թե-լերէն մէկը կապուեցաւ քրօնօմէթր ժամացոյցին և միւսն ալ ժամացոյցին սլաքին: Սլաքը երբ 1 վայրկեան 42 երկ-վայրկեանէն ժամացոյցին շրջանը կատարելով հանդի-պէր թելին, այն ատեն, — որովհետեւ սլաքը արդէն մետաղէ և ելեկտրական հոսանքին լաւ հաղորդիչ էր, — ելեկտրական հոսանքը բարդին միջոցաւ պիպի հաղոր-դէր սնտուկին մէջի քաբսիւլին, որով տեղի պիտի ու-նենար պայթումը:

Ժօրիս յայտարարեց նաև որ, եղեւնական արարքին ուրբաթ գիշերը գտնուած է Լիփա Բիփսի, Տիկ. Բիփսի և Ռուպինա ֆայնի հետ: Թէև որոշուած էր, որ Ռու-պինա ֆայն անձամբ երթայ կառքով և մահը աչք առ-նելով բռնկցնէ պայթուցիկը, սակայն անոնց վրայ այս միջոցին տեսակ մը վարանում նշմարեց, երբ ինք (Ժօ-րիս) յայտարարեց. „եթէ դուք չերթաք, ես կ'եր-թամ“. Իր եպերելի զգացումները և վայրագ գաղա-փարը արտայտող այս բառերով Ժօրիս զանոնք քաջա-լերեց և գրգռեց: Բիփս ալ քաջալերուած Ժօրիսի այս խօսքերէն, որոշեց ինք ալ ընկերանալ Ռուպինա ֆայ-նի, մտածելով որ Ռուպինա ֆայն քննութեանց և փոր-ձերու համար մինակը քանիցս Սէլամլըքի արարողու-թեան գացած ըլլալով կրնար ուշադրութիւն հրաւիրել

և այսպէս ծրագրուած ձեռնարկը ապարդիւն մնալ: Այդ գիշեր բաժանման պահուն, ժօրիս անոնց հետ յաւիտենական հրաժեշտ տուած և ուրբաթ առտու կանուխ անոնց հանդիպելով տեսակցած է:

Տեղի ունեցած բնութեամբ, ձեռք բերուած վկայութիւններով և ժօրիս այս խոստովանութիւններէն կը հետեւի, որ սպանիչ նիւթը պարունակող կառքին մէջ գտնուած է Լիփա Բիփս, Ռուպինա Ֆայն, իսկ կառքն ալ վարած են կառապան ժօրժ և ձիադարման Երուանդ: Հաւանական նկատելով որ որոշեալ մէկ վայրկեան 42 երկվայրկեանին լրանալէն առաջ հեղինակները արտաքին վայրէն յաջողած են անյայտանալ և փախչել, այս մասին խուզարկութիւն և բնութիւն բացուեցաւ: Այսպէս, Պօլիս, Սիրքէճիի ոստիկանական անցագրի պաշտօնէութենէն, նոյն ուրբաթ օրը Պօլսէն մեկնող ճամբորդներու տետրակները բերուելով, բնութեցաւ, որմէ, հաստատուեցաւ որ Լիփա Բիփս, կինը՝ Տիկ. Սօֆի Բիփս, նաև Սամուէլ Ֆայն և աղջիկը Ռուպինա Ֆայն, եղեռնական արարքին օրը, պայմանագրական կառախումբով յաջողած են Պօլսէն փախչիլ, ղիթնա քաղաքէն առնուած և եղեռնական դէպքէն քանի մը օր առաջ վիզէ ընել տրուած անցագիրներով: Միայն թէ հարկ տեսնուեցաւ բննել որ անհիծեալ ոճիրին մեղսակիցներէն ո՛վ էր այն անձը, որ Սամուէլ Ֆայն անունով ընկերացած էր Ռուպինայի, քանի որ հաստատուած էր թէ Սամուէլ Ֆայն Սօֆիայի մէջ պայթման մը հետևանքով սպաննուած էր: Այս մտօք և մանաւանդ այդպիսով ճշմարտութիւնը պարզող նորանոր ապացոյցներ ձեռք բերելու օրինաւոր խորհրդակցութեամբ, ձեռնարկուեցաւ եղեռնագործներուն բնական տան կրկին և մանրագնին խուզարկութեան և գիմուեցաւ շրջակայ դրացիներուն ալ վկայութեանց և տեղեկութեանց: Տան

ստորերկրեայ յարկը գտնուած հոյին ջուրը պարպուեցաւ, և փնտռուելով, հանուեցան ամբողջ աղիւսի մը կապուած գունաւոր շապիկ մը, թաշկինակ և վարտիք մը, ինչպէս նաև տուփ մը այցաքարտ: Ասոնց մասնաւոր ուշադրութեամբ և մտադրութեամբ աղիւսին կապուելով հօր նետուիլը, անշուշտ ինքնութիւն հաստատելու համար եղած գործողութիւնները շփոթեցնելու և ամէն պարագայի մէջ անձ մը անծանօթ պահելու նպատակով էր. այս մասին վարանելու տեղ չէր մնացած: Այցաքարտներուն վրայ ուսերէն և հայերէն երկու տողի վրայ գրուած էր «Ժօրժ Բէթթրի Վարշաժով» անունը, որով բացարձակապէս հասկցուեցաւ որ թէ առ և թէ կապուած ու հօր նետուած գոյքերն ու հանդերձեղէնները կը պատկանէին կառապան ժօրժի: Ժօրիս ըսաւ թէ կառապան ժօրժ Լիփա Բիփսի, Սիլվիօ Բիչիի, Քարլ և Թրասա Եուվանովիչներու հետ եղեռնական արարքին գիշերը, ախոռին ու կառատան մէջ որոշուած պատրաստութիւնները տեսնելէ ետք, երբ Բիփս տուն վերադարձաւ, այդ ժօրժն ալ այն ատեն գալով Բիփսի հետ խորհրդակցեցաւ, պայթման նիւթին բռնկցուելուն վրայ: Հորէն հանուած շապիկը երբ ժօրիսի ցոյց տրուեցաւ, ան հաստատեց թէ կառապան ժօրժի հագուստներէն է. հետեւաբար, եղեռնական դէպքէն անմիջապէս ետք, ժօրժ դէպքին վայրէն փախչելով, Բիփսներուն միացած և նոյն տան մէջ հագուստը փոխելով ու գէմքը ծպտելով, ճիշդ Սամուէլ Ֆայնի նման կաղ ձեւացած, անոր դէմքն ու հագուստները իւրացուցած, ինքզինքը Օր. Ռուպինա Ֆայնի հայրը կեղծելով, իբր ճշմարիտ Սամուէլ Ֆայն՝ յաջողած է փախչիլ:

Հարցուեցաւ ժօրիսի թէ 140 քիլօ մէլինիթը ամբողջապէս գործածուեցա՞ւ, թէ ոչ նոյն եղեռնական

դէպքին պահուն: Պատասխանեց թէ որովհետեւ երկաթ սնտուկին տարողութիւնը յայտնի չէր, մէլինիթները ամբողջութեամբ իրմէ առնուեցան և վերոյիշեալ անձներուն ձեռքով ակոտը փոխադրուեցան: Պայթումը արգիւնաւորելու համար անհրաժեշտ համարուեցաւ սնտուկին մէջ լեցնել նաեւ մի թրայլ ըսուած շատ մը երկաթի ու պողպատի կտորներ. ուստի նոյն գիշեր, երկաթեայ սնտուկին մէջ հազիւ 20 քիլո միթրայլ և 80 քիլո մէլինիթ կարելի եղաւ զետեղել. մնաց որ փորձելու համար թէ կաոքը ինչ ընթացք պիտի առնէ այս բեռին ծանրութեան տակ, սնտուկին պարունակութեան համեմատութեան քար զետեղուեցաւ ուրիշ սնտուկի մը մէջ և չորս մարդիկ, օգտուելով գիշերուան առանձնութենէն, կաոքին վրայ ցառքելով բաւական տեղ երթեկեցին: Ասկէ բացայայտ կերպով յայտնի եղաւ որ 80 քիլո մէլինիթէ աւելի սպառած չէր:

Սինկէր վաճառատան մէջ ժօրիսի գրասենեակը երբ խուզարկուեցաւ, հոն երկու հասցէներ գտնուեցան: Մէկուն վրայ գրուած էր Անտոն Բօշ՝ Ֆիլիպէ, իսկ միւսին վրայ Ատէլ Պէրշիէ՝ Ջուիցերիա: Ասոնցմէ զատ գտնուեցան նաեւ կասկածելի և թարգմանութեան կարօտ խել մը թուղթեր ու թերթի կտորներ: Ասոնք երբ մէկ կողմէ կը թարգմանուէին, միւս կողմէ բացատրութիւն պահանջուեցաւ ժօրիսէ, որ ըսաւ թէ Անտոն Բօշ Ֆիլիպէ կը բնակի և այն տեղի հայ յեղափոխական վարիչներէն մէկն է. այս տեղի յեղափոխականները հաղորդակցութեան մէջ էին յիշեալ Անտոն Բօշի հետ և երբ Առամշապուհ Պուկարիա կ'երթար, ժօրիսի յանձնարարեց որ իրեն հետ թղթակցելու համար այս հասցէին գրէ. ուստի ժօրիս ալ նոյն պատճառով արձանագրած էր Անտոն Բօշի անունը: Գալով «Ատէլ Պէրշիէ»ի, ասիկայ ժընէվի բուն Դրօ-

շակի կեդրոնական վարչութեան հասցէն է, և ժօրիս թէ և ինք այս անիծապարտ մարդոց ծրագրած եղեռնին գաղափարակից և գործակից գտնուած է, սակայն յետոյ Բօմիթէին ուրիշ եղանակով գործելու որոշման անհամաձայն գտնուելուն պարագային, իր տարակարծիք գտնուելուն պատճառները Ընկերութեան զեկուցանելու և կամ իր անիծապարտ գաղափարովը քօմիթէին խրատ տալու վայրագ մտադրութեամբ է որ պահած է անոր հասցէն: Ժօրիս խոստովանեցաւ թէ անգամ մըն ալ հայ յեղափոխականներուն անիծապարտ հրատարակութիւններուն ամբողջը ժողովելով, անոնց վնասակար պարունակութիւնները քննելու փափաքով այս «Ատէլ Պէրշիէ» հասցէին նամակ դրկած է քօմիթէին, բայց այս հրատարակութիւններուն փոխարժէքը բաւական կարեւոր գումար մը արժեւում, ետ կեցած է զանոնք ստանալու գաղափարէն: Ասկէջ զատ ժօրիս ըսաւ որ դէպքէն երկու օր ետք և իր ձեռքակալուելէն առաջ նամակ մը գրած է Ընկերութեան և յայտարարած է, որ եթէ եղեռնական արարքին մասնակցող և փախչել չկրցող անձինք կան դեռ Պօլսոյ մէջ, և թէ ի մէջ այլոց կառապան ժօրժ գեռ Պօլիս կը գտնուի, և կամ թէ Բօմիթէն որոշած է ուրիշ մարդիկ ղրկել Պօլիս, ինք կը խոստանայ օգնել անոնց երբ իրեն դիմեն:

Ժօրիսի գրասենեակէն գտնուած թուղթերը թարգմանուեցան: Ասոնք «Բ օ Ա ը մ է ն ի ա յ է» և իր անիշխանական հրատարակութիւններով ծանօթ Լ'Էօրօքէէն լրագրէն կտրուած վնասակար և թունալից յօդուածներ էին, և յիշատակագիր կտրօններ՝ դարձեալ նոյն թերթերուն լիբը հրատարակութիւններէն: Ասոնց վրայ բացատրութիւն ուղղուելով, ժօրիս պատասխանեց թէ անոնք ցանկերն էին յիշեալ թերթերուն մէջ Օսմ. կառավարութեան դէմ իր գրելիք յօդուածներուն:

ըսաւ նաև որ ինք մերթ ընդ մերթ յօգուած կը զԵՐ-
կէր այդ թերթերուն, թէ Սօֆիայի մէջ պատահած
պայթումէն մեռած Վռամշապուհի Գէնտիրեանի կեն-
սագրութիւնը կը գտնուի „Դրօշակ“ ընկերութեան
կեդրոնատեղին, և ինք այս կենսագրութիւնը լրացնելու
համար յօգուած մը զրկած էր „Դրօշակին, բայց պայ-
ման դրած էր որ իր մահէն ետքը միայն հրատարա-
կուի „Դրօշակի“ մէջ: Հարցուեցաւ թէ քանի որ իր
մահուան ժամանակը անձանօթ էր, ի՞նչ նպատակով
նոյն յօգուածին հրատարակութիւնը յետաձգած էր:
Պատասխանեց թէ իր կեանքը բնական էր, որ շատ
կարճ պիտի ըլլար, քանի որ եղբունական վատ արար-
քին գործադրութեան համար տեսնուած պատրաստու-
թեանց համեմատ, (Աստուած արեւշատութիւն և եր-
կար կեանք պարգևէ մեր սիրեցեալ և ՎԷՏ. Կայսեր)
կուգուէր այդ վատ արարքը օտարահպատակներու կող-
մէ գործուած ըլլալու կարծիքը առաջ բերել, և այս-
պէս, ՎԷՏ. Կայսեր հանգէպ անձնուիրութեան և հա-
ւատարմական զգացումներով զեղուն կայս. զօրքերուն և
հաւատարիմ հպատակներուն կողմէ ընդհանուր յար-
ձակում մը բացարձակապէս ապահով կը նկատուէր,
ինչ որ քմիթէին անիծապարտ նպատակն էր, հետեա-
բար, բացայայտ էր որ ինք նոյն միջոցին պիտի սպան-
նուէր իր կիրարկած պարտականութեան հետեանքով,
որով շատ ուշացած չպիտի ըլլար Վռամշապուհի մա-
սին գրած յօգուածին հրատարակութիւնը:

Ամբաստանեալ Ժօրիս ըսաւ թէ Վռամշապուհի հետ
բարեկամանալէ և անոնց յեղափոխական կարծիքնե-
րուն և ծրագրուած գաղափարներուն տեղեկանալէ ետ-
քը, Վռամ յայտնած էր թէ այս Բօմիդէները նախա-
պէս Օսմ. Պանքան օգը հանելու ծրագիր մը պատ-
րաստած էին ժամանակաւ, և անոր գործադրութեանն

ալ հետեւած, բայց վերջը այլ և այլ պատճառներով,
մանաւանդ եղեռնական արարքին նախապատուութիւն
տրուելուն հետեանքով, վերոյիշեալ ծրագիրը մէկգի
թողուած էր: Սամուէլ Քայն ալ յեղափոխական անի-
ծապարտ մարմիններուն մէջ մասնաւոր դիրք մը կը
գրաւէր, և նոյն իսկ 1904 փետրուար 19-ին Սօֆիայի
մէջ գումարուած խռովարարական ժողովին մէջ, ուր
որոշուեցաւ եղեռնագործութիւնը, ուրիշ յեղափոխա-
կաններու հետ ինք ալ ճառ խօսած էր: »

Ժօրիսէ լրացուցիչ տեղեկութիւններ պահանջուեցաւ
այս Սամուէլ Քայնի ինքնութեան և նախկին ընթաց-
քին վրայ: Ժօրիս պատասխանեց թէ անիկայ ռուսիա-
ցի Հայ յեղափոխական մըն էր և Պաքուի մէջ ուսու-
ցիչ էր, որ յետոյ վտարուեցաւ և արտաքսուեցաւ Ռու-
սիայէ ուրիշ յեղափոխական պետերու հետ և թէ Սօ-
ֆիայի մէջ տեղի ունեցած պայթումէն սպանուելէ ետք
անոր կենսագրութիւնը և պատկերը հրատարակուած
էին Բարիզի „Բրօ Արմէնիա“ լրագրին մէջ: Գալով ա-
նոր խռովարարական գաղափարներուն և գործադրու-
թիւնը իրեն յանձնուած եղեռնական որոշումներուն
բուն հանգամանքին, Ժօրիս յարեց թէ բացի ծղեռնա-
կան անիծապարտ ձեռնարկէն, թէ և ձեռնարկուած էր
քանդել և օգը հանել պանքաներ, սեղանաւորական
հաստատութիւններ, պաշտօնատուներ և ուրիշ պաշ-
տօնական և անհատական շէնքեր, և այսպէս զանազան
կողմեր խռովութիւն և յեղափոխութիւն յարուցանել,
սակայն ծրագրին այս մասին գործադրութիւնն ալ առ-
ժամապէս յետաձգուած էր:

Ժօրիսէ պահանջուեցաւ տեղեկութիւններ տալ նաև
Պոլսոյ խռովարարական մասնաճիւղը կազմող վերոյի-
շեալ անձերուն ինքնութեան մասին և ազդարարուե-
ցաւ նաև, որ պէտք չէ ծածկէ իր անիծապարտ ընկեր-

ներուն վրայ ունեցած ստոյգ տեղեկութիւններով, քանի որ նոյնիսկ իր խօստովանութեամբ ստուգուած է, թէ տեղեակ էր այդ քովիդէներուն գործառնութեանց: Սակայն ժօրիս չուզեց ունէ բացատրութիւն տալ այս մասին. միայն յայտարարեց թէ Ռուպինա Ֆայն՝ Սամուէլ Ֆայնի աղջիկը չէր, այլ կովկասցի ընտանիքի մը զաւակը, որ իր երկրին մէջ կրթութիւն առած ատեն յեղափոխականներու միացած էր և թէ անոր ընտանիքը չի գիտեր, թէ ո՛ւր կը գտնուի Ռուպինա, որ Սամուէլ Ֆայնի քով կ'ապրէր իբր անոր աղջիկն և յեղափոխական գաղափարներու գործադրութիւնը ըսկիզբէն մինչև վերջը հետապնդելը իրեն նպատակակէտ ըրած յեղափոխական մըն է: Լիփա Բիփս ալ Պաքուցի Հայ մըն է, որ իր երկրին մէջ մարդասպանութեամբ ամբաստանուած և դատապարտուած, սակայն բանտէն խարդախութեամբ փախչելով՝ „Դրօշակ“ յեղափոխական մարմնոյն միացած է, և յետոյ իր իսկ պատասխանատւութեան տակ կը վարէր այս տեղի խռովարարական գործերը: Իսկ իր կինը կոչուած Սօֆի՝ Մարի Ջայց անուամբ ճանաչուած, ծագումով գերմանացի է, որ Վովկասի յեղափոխականներուն կը վերաբերի և այդ երկրին մէջ իրենց նպատակին գործադրութեան աշխատողներէն է: Իրարմէ բոլորովին անջատ ըլլալով ի հարկին սովորաբար մէկգմէկու օժանդակող ուրիշ Հայ քովիդէներ Թիֆլիզէն ժընեվ կանչեցին այդ կինը, իբրև գործադրութեան միջոց, որ Լիփա Բիփսի հետ միանալով, իրենց միջև ապօրէն յարաբերութիւն հաստատուեցաւ և այս պատճառով ըսկըսան այդ և կին միասին ապրիլ: Քարը Իւվանովիչ պօլսեցի է, իսկ Թրասա Իւվանովիչ ռուսիացի, Սիլվիօ Բիչիի կամ Վահանի ո՛ւր տեղացի ըլլալը չի գիտեր ժօրիս, իսկ Քարը Եուվանովիչի հետ գտնուած տիկին

Աջքովա՛ ռուսիացի է, որ յեղափոխական լծթականցու-
թեանց միջնորդ կ'ըլլար և կը դիւրացնէր յարարե-
րութիւնները՝ Զոմիդէներուն միջև, բայց եղեռնական
արարքէն բաւական ժամանակ առաջ Պոլսէն փախած էր։
Ժօրիս վերջ ի վերջոյ պնդեց սակայն, որ ասոնց և
ուրիշ անձերու մասին ո և է տեղեկութիւն չունի։

Հետևաբար, մասնաւոր քննիչ յանձնաժողովին աշխատութեանց և յարատե քննարկումն շնորհիւ քննութիւնները որչափ առաջ տարուեցան, նոյնչափ անժըխտելիօրէն երևան հանուեցան անիմապարտ անձերուն ինքնութիւնները և խողարարական արարքներն ու գործողութիւնները, և ափկա Վայս, ամենամեծ յաջողութիւններէն ըլլալով, մէկիկ մէկիկ ամբաստանեալներուն երեսին զարնուեցան երևան հանուած եղբունական միջոցները, արարքները և ամէն կարգի ձեռնարկները:

Նախ և առաջ ձեռք անցուցինք Բիէր Բիյաուի Բա-
րիդի մէջ հրատարակած «Բրօ Արմէնիա» լրագրին եր-
կու տարուան հաւաքածունները: Բիէն Բիյաու իր անիշ-
նած Փրանսիացի հեղինակ մըն է և իր հրատարակած
Թերթն ալ հայ յեղափոխականներու օրկանը: Մի առ մի
քննուելով և կարգացուելով այդ Թերթերը, հասկցուե-
ցաւ որ հայ յեղափոխականները, 1904-ի փետրուարին,
Սօֆիայի մէջ գումարում մը ունեցան, որուն բանակ-
ցութիւններն ու որոշումները Թէէն գաղտնի պահել ու-
տարկած մէկ յայտարարութեան ինչ ինչ մասերը
Թարգմանել տալով, սա հատուածը տեսնուեցաւ Թէ,
Հայ յեղափոխականները որոշած են այլեւս ամէնէն
վճռական և ամէնէն վերջնական գործողութեան ձեռ-
նարկել: Այս պարբերութիւնը կասկած չը կայ որ կ'ակ-
նարկէր, Աստուած հեռու է ընէ, իրենց մտադրած եղեռ-

նական արարքին: Ասկէ զատ՝ Բիէր Քիյառ իր ուրիշ մէկ յօգուածովը, ինչ ինչ սպառնական անիծապարտ բառեր գործածած էր բարեկամ տէրութեանց Պօլսոյ յարգելի դեսպաններուն հասցէին: Նոյն թերթերուն մէջ կարդացուեցաւ նաեւ, որ ակնարկութիւններ կային հայ յեղափոխականներու անդամներէն Պօլիս, Բերա, և Իզմիր բնակողներու կողմէ ապագային կատարուելիք եղեռնական արարքներու նկատմամբ: Հետեւաբար, այլ ևս կասկած չկար, թէ ան ալ Հայ յեղ. խումբէն էր:

Սիւլվիօ Բիչիի համար հաստատապէս ապացուցուած է թէ, մէկ ու կէս տարի առաջ, Օսմ. Պանքային դիմացը լուսանկարչական գործիքներու վաճառատան մը մէջ կը գտնուէր: Քննութիւն կատարուելով, հաստատուեցաւ, որ Սիւլվիօ Բիչին, հայ յեղափոխականներէն ռուսիացի Գարեգին Գարակէօզօֆ անուն անձին՝ Օսմ. Պանքային դէմ վարձած խանութին մէջ միջոց մը լուսանկար. գործիքներ ծախելու զբաղած է: Իսրը Գարեգին Գարակէօզօֆ զինուորական պարտականութիւնը կատարելու համար Ռուսիա մեկնած է և անոր տեղը ծնացած է Սիւլվիօ Բիչի, որ այն կողմիցը գտնուող ներկի վաճառական Աճէմեանէ 30 հատ ներկով լեցուն տակառ գնելով, զանոնք փոխադրած է խանութը: Այս տակառները բնաւ առնչութիւն չունէին իր լուսանկարչական արհեստին հետ, և սակայն Սիւլվիօ Բիչի զանոնք պիտի գործածէր Օսմ. Պանքային դիմաց գետնին տակէն իրենց փորելիք հողերը կրելու և դուրս հանելու համար: Այս ծրագիրը Ընկերութեան կողմէ յետաձգուած և ոստիկանութեան ալ ուշադրութիւնը հրաւիրած ըլլալով, Սիւլվիօ Բիչի ստիպուած է եղբիւր թողուլ նոյն խանութը:

Միւսներէն Քարլ Եուվանովիչ Պօլիս ծնած և զաւակն է Յովհաննէս Եղիաեան անուն խասգիւղցի հայու մը, որ արհեստով բրջավաճառ է: Իր բուն անունը Կարապետ

Յովհաննէսեան էր թէև, բայց զայն փոխած է Քարլ Եուվանովիչի և Քօմիթէին քով ալ Աշոտ ծածկանունով հռչակ հանած: Պօլիս գտնուած միջոցին իր ապուռստը կը ճարէր սրմանկարչութեամբ: Յետոյ անցեալ դէպքին ատեն, Ամերիկա փախած է և անկէ Պուկարիա և Թիֆլիս երթեկեկելով, յեղափոխականներուն անդամակցած է:

Թրասա Եուվանովիչ որ Սամաթիա կը բնակէր և հովանոցավաճառ էր, միացած է Քօմիթէին: Իր բուն անունն էր Խաչիկի որդի Արտաշ Գաբուտանեան, զոր փոխած է Թրասա Եուվանովիչ ծածկանունին, մինչդեռ Քօմիթէին մէջ Թորգոմ անունով հռչակուած է: Ասոր մայրը և ընտանեկան պարագաները այժմ Սամաթիա կը գտնուին:

Ասոնց երկուքն ալ եղեռնական դէպքէն մինչև երկու օր առաջ իբրև Լիփա Բիփսի գրագիրն ու մատակարարը անոր հետ կը բնակէին, և դէպքէն երկու օր առաջ փախած են: Օրինական խուզարկութեանց պահուն երկուքին ալ այլ և այլ դիրքով լուսանկարները գտնուեցան իրենց ծնողական բնակարաններուն մէջ, ինչ որ կասկած չի ձգեր անոնց ինքնութեան և ճշտութեանը նկատմամբ:

Ըսած էինք թէ Ժօրիս անիծապարտ դէպքին գործադրութեան օրուան մօտենալը տեսնելով, յայտարարած էր թէ պայթուցիկ նիւթը իր ազդեցութիւնը սաստկացնելու համար պէտք է որ երկաթէ պահարանի մը մէջ դրուի: Նկատելով որ այս սնտուկը եղեռնական դէպքէն քիչ ժամանակ առաջ շինուիլ սկսած է, այդ մասին բնութեան և խուզարկութեան ձեռնարկուելով, հաստատուեցաւ թէ, երկաթագործ Մանոլ և Միլթօ, որոնք այժմ անբաստանեալներուն մէջ են և նախապէս Թօփհանէի կողմը գտնուած երկաթագործի

խանութներուն մէջ կ'աշխատէին, ասոնք երեսնց արհեստին անձանօթ եղանակով մը պատրաստած են երկաթ սնտուկ մը, որ բարիւղի երկու թիթեղ տուփի չափ տարողութիւն ունէր և շրջապատը ամրացուած էր պլատուակներով: Սնտուկին այս ձեւը իրենց տուած էին երկու ծանօթներ, որոնք մովածի մէջ պարուրելով զայն փոխադրած են ախոռը, ինչ որ հաստատուած է շատ մը վկայութեամբ և ապացոյցներով:

Նկատի առնուեցաւ որ պայթուցիկ նիւթը բոնկընելու գործածուած ելեկտրական ուժը պատրաստուած է Սիլվիօ Բիչի անուն ստորին արարածին կողմէ, որուն Բերայի գետնաքարշ խաւերուն մէջ ծանօթ ըլլալը, ինչպէս նաև ելեկտրագիտութեան մէջ ալ ճարտար հմտութիւն մը ունենալը նախապէս ըսած էի: Այս պարագան քննութեան ենթարկուելով՝ վկաներով ու ապացոյցներով հաստատուեցաւ, որ Սիլվիօ Բիչի իրարու կից գրպանի լապտերներէ բաղկացած և 12 վոլթի ուժ ունեցող ելեկտրական գործիքը երկու անգամէն, ինչպէս նաև ելեկտրական հոսանքին հաղորդիչ կարմիր թելէն երկու մէթր գնած է ելեկտրական գործիքներու վաճառական Երուանդ Աճէմեանէ, որուն խանութը կը գտնուի Բերայ, Թունէլ բաժանին մէջ:

Այսպէս, քննութիւնը առաջ տարուելով երբ կատարելապէս հասկցուեցաւ, թէ հրանիւթը պարունակող սընտուկը ինչպէս պատրաստուած է և թէ ուրիշ հայթայթուած է բոնկում պատճառելիք ելեկտրական գործիքը, ասոնց ամէնքը ստուգելէ ետք, բնականաբար ուշադրութիւն դարձուեցաւ այն կէտին վրայ թէ, Թորիսի տունէն փոխադրուած 140 քիւօ մէլինիթին մնացորդը ուր պահուած էր: Այս կէտը մանրամասն քննութեան մը անցուեցաւ:

Նախապէս ըսած էի թէ Լիփա Բիփս Բրէտի Լիօնէ

դրամատան միջոցաւ Իզմիր Տիգրան Նալպանտեանի գումար մը ղրկած էր: Քննիչ մարմինը այս գէպը տեղեկագրեց Այսթնի կուսակալութեան, որուն կատարած մասնաւոր և լիակատար քննութեան վրայ երևան ելաւ որ Մաղնիսացի երկու եղբայրներ, որոնք ազքաս ու ողորմելի վիճակի մը մէջ կը գտնուէին, 7—8 ամիս առաջ Իզմիր եկած և քարափին վրայ խանութ մը վարձելով սկսած են առջադի միս ծախել: Այս երկու հայերը Նալպանտեան Տիգրան և Անդրէաս անունը կը կրէին, որով հասկցուեցաւ թէ Լիփա Բիփսի ղրկած դրամը ընդունողը այս մսավաճառ Տիգրան Նալպանտեանն էր: Ուստի անմիջապէս հարցաքննութեան ենթարկուեցան յիշեալ երկու եղբայրները, որոնց խոստովանութենէն հասկցուեցաւ թէ Բոմիթաճիները Այսթնի Նահանգին մէջ խել մը եղբունկան արարքներ գործելու մտադիր են: Նոյն միջոցին պատահաբար, ուրիշ երկու հայեր իրարու հետ կը կռուուէին, որոնցմէ մէկը միւսը վիրաւորելով երբ կ'սկսի փախչիլ, վիրաւորածը տեսնելով որ Յոյն մը կը հետապնդէ զինքը վիրաւորող հայը, «ես ինքզինքս վիրաւորեցի, կըսէ, փախչողին մի՛ գպչիք»: Վիրաւորին այս յայտարարութիւնը Յոյն ուշադրութիւնը կը գրաւէ, որ կուգայ գէպը կը ծանուցանէ տեղական կառավարութեան: Թէև կարելի չէ եղած ձերբակալել այս երկու հայերը՝ բայց սաուզուած է անոնց ինքնութիւնը և անոնց տան մէջ կատարուած քննութենէ մը տեսնուած է, որ հետեւեալները պահուած են անոնց բնակարանին մէջ: մեծ սնտուկ մը քարսիւլապատ տինամիթի «խումպարա»ներ, բարիւղի սնտուկ մը լեցուն տինամիթի պատրոյգներ, կարգ մը վնասակար թուղթեր, 115 հատ լեցուած խումպարա, 57 հատ տինամիթի ծրար, 10 տուփ տինամիթի քարսիւլ, ելեկտրական բարդեր, տի-

նամիթի ժամացոյց, տինամիթի պարունակներ, շիշերու մէջ դրուած տինամիթի դեղեր, տինամիթ շինելու յատուկ գործիքներ, մաւղէրեան հրազէններ և հարկւրաւոր փամիուշտներ, որոնք գիտական զննութեան համաձայն դեռ նոր շինուած ու բերուած էին: Պէտք եղած բնութիւնները հոն ալ աւելի առաջ տարուեցան և ձերբակալեալ Տիգրան Նալպանտեանի և եղբոր ընդարձակ խոստովանութենէն հասկցուեցաւ, որ Իզմիրի մէջ ալ շատ մը եղեռնագործներ կան, որոնք իրենց եպերելի մտադրութեանց գործադրութեան համար որոշած էին կամուրջները աւերել, երկաթուղիի գիծերը քանդել, պանքաները օդը հանել և այս կարգի ձեռնարկներու մէջ գտնուիլ: Այս չար նպատակով, օխաներով հրանիւթ պարունակող քարիւղի տուփեր և ուրիշ շատ մը պայթուցիկ և բանդիչ նիւթեր դրած էին կամուրջներուն և ձաւքաներուն տակ և ականներ փորած էին: Այս քաւար նիւթերը մէկիկ մէկիկ հանուեցան իրենց պահուած տեղերէն: Ասոնցմէ զատ, Յակոբ անուն ստորին արարած մը, Քրէտի Լիւնէի Իզմիրի Մասնաճիւղին վարձու դրամարկղներէն մէկը վարձած և անոր մէջ տինամիթի մեքենայ մը զետեղած էր, նոյն դրամատունը օդը հանելու մտադրութեամբ՝ զոր որոշած էին վերջնականապէս: Այս մեքենան ալ կարելի եղաւ գտնել և հանել հոնկէց, որով առաջքը առնուեցաւ նաև անխուսափելի մեծ ոճիրի մը:

Ահա այսպէս, շնորհիւ Վ.Ե.Տ. Վայսեր, չգործադրուեցաւ հայ յեղափոխականներուն՝ Պօլսոյ, Բերայի և Իզմիրի մէջ ձեռնարկելիք ապագայ արարքներուն և ոչ մէկը, զորս ծանուցած և հրատարակած էր Բիւր Բիւրեան:

Իզմիրի մէջ կատարուած այս բնութիւններուն վրայ ժօրիս երբ դարձեալ հարցաբնուեցաւ, յայտարարեց թէ

գիտէ որ Իզմիրի մէջ տեղի ունեցած այս յեղափոխական ձեռնարկները անձամբ կազմակերպած ու պատրաստած են Ռիփսերը, Սամուէլ Ֆայն և աղջիկը և Քարլ Եուվանովիչ կամ ուրիշ անունով Աշոտ, որոնք յետոյ Պօլիս եկած են: Հետեւաբար հասկցուելով որ այս երկու եղեռնական ձեռնարկները կապ ունին իրարու հետ, Իզմիրի բնութեանց արգիւնքը պարունակող թուղթերը և տեղեկագիրը բերուելով հոս՝ մանրամասն բնուեցան և հաստատուեցաւ, որ Աստուած մի արասցէ, եղեռնական արարքը Պօլսոյ մէջ կատարել է ետք մասնաւոր խօսանիշով մը անմիջապէս Իզմիր պիտի տեղեկացուէր, և հոն ևս մտադրուած անիծապարտ ծրագիրները պիտի գործադրուէին, ինչ որ ժօրիսի խօստովանութեամբ ալ հաստատուեցաւ:

Սինկէրի վաճառատան մէջ ժօրիսի գրասենեակէն գտնուած թուղթերուն մէջ երևան հանուած տետրակի մը պարունակութիւնը բնութելով, արձանագրութիւն մը տեսնուեցաւ թէ Մանուկ անուն անձի մը 10 ոսկի տրուած է: Քանիցս հարցուեցաւ ժօրիսի թէ այդ անձը ո՞վ է, սակայն ժօրիս ուրացաւ և չպատասխանեց: Բնութիւն կատարուելով հաստատուեցաւ թէ ծանօթ կառապան Մկրտիչի քաղաքացիներէն Մանուկ անուն անձ մը Բերայի ճոնս արարթմանին մէջ իբրեւ դրուական կը ծառայէ և թէ Սիւլիօ Րիչիի կամ Վահանի դիմումին վրայ Մանուկ կատարած է՝ վերջերս Մկրտիչը իր ծննդավայրէն՝ Սըվազէն բերելու վերաբերեալ գործողութիւններն ու թղթակցութիւնները: Հետեւաբար հասկցուեցաւ, որ ժօրիսի տետրակին մէջ արձանագրուած այդ Մանուկը այն անձն է, որ Մկրտիչի բերուելուն միջնորդած ու Վահանի հետ տեսակցած է: Բնութեանց այս արգիւնքին վրայ նորէն տեղեկութիւն պահանջուեցաւ ժօրիսէն, որ ըսաւ թէ քննու-

Թեամբ երևան հանուած Մանուկը՝ տետրակին մէջ անունը արձանագրուած Մանուկն է իրօք, թէ նոյն 10 ոսկին Լիփա Բիփս յանձնած է իրեն, Սիլվիո Բիչիի տրուելու համար և ինք ալ Մանուկի տուած է, որով այդ անձն ալ եպերեղի անձանց հետ խռովարարական յարաբերութիւններ ունէր: Ժօրիս յայտարարեց նաև թէ՝ Բիչի սիրային յարաբերութիւններ ունէր Մառի Բաքալ անուն կնոջ հետ և թէ օր մը երբ կը խօսուէր Աւստրիոյ հիւանդանոցին ժամերը գտնուած տուն մը պահուած «մէլինիթները» անկէ հանելու վրայ, Ժօրիս յայտարարեւ է թէ պատրաստ է ծառայելու իր կինը՝ Աննա Նէլէնսը ղրկելով և կամ անձամբ երթալով, բայց Սիլվիո Բիչի ըսեր է թէ այդ գործը Մառին ալ կրնայ կատարել:

Ատոր վրայ նախ ճօնս արարթըմանին դռնապան Սըվազցի Մանուկ, որ ամբաստանեալներուն հետ կը գտնուի, բերուեցաւ ու հարցաքննուեցաւ: Մանուկ նախ ուրացաւ, բայց երբ Ժօրիսի հետ դէմ առ դէմ բերուեցաւ, խոստովանեցաւ և ըսաւ թէ Բարլ Եռանդ վիչի՝ այսինքն Վարապետ Աշոտի, Թրասայի՝ այսինքն Արտաշ Թորգոմի, Վրամշապուհ Բէնտրեանի և ամբաստանեալներէն երբեմն խոհարար ու յետոյ Պայպըլ Հաուզի շրջուն գրաւաճառ Եղիա Գահվէճեանի միջոցաւ «Դրօշակ» քովիթէին մէջ մտնելով՝ յանձն առած է Բովիթէին ամէն տեսակ բաղձները ու գործողութիւնները կատարել: Մանուկ ըսաւ նաև թէ քովիթէի անդամներուն թիւը՝ աւելցնելու ջանալով, ընկերութեան մէջ մտցուցած է ամբաստանեալներէն Իշլէմէճի Երուանդը, կառապան Մկրտիչի Եղայրը՝ Յովհաննէսը, քեռորդին՝ Յովսէփը, սրճարար Նշանը, փախստական կոշիկակար Արշակը, քաղաքային բժշկական վարժարանին ուսանողներէն ըլլալով, նոյն վարժարանէն հեռա-

ցած Յովակիմը ու Գարեգինը, և հանգուցեալ Մանուկը: Մանուկ յարեց թէ ատոնց «Դրօշակ» լրագիրը կարգացնել տուած, նոյն խանին սենեակին մէջ անոնց հետ խռովարարական խորհրդակցութիւններ կատարած և վերոյիշեալ անձանց իւրաքանչիւրը զանազան աստիճանով քովիթէին գործողութեանց մէջ ծառայել տուած է. նաև միւս կողմէ նպաստ հաւաքելու ձեռնարկած է և Թորգոմի յանձնարարութեամբ «Ա. Օ. Ժօրթ» հասցէն պատրաստելով, այդ հասցէով «Դրօշակ» խռովարարական լրագրէն բաղմաթիւ օրինակներ բերել տուած և Թորգոմի հետ զանոնք ցրուած է: Մառի խոստովանեցաւ նաև թէ եղբնական դէպքէն նուկ խոստովանեցաւ նաև թէ եղբնական դէպքէն տեղեկութիւն ունի, և թէ դէպքէն առաջ Թորգոմ, Մկրտիչ ու Սիլվիո Բիչի՝ այսինքն Վահանի իրեն բերին մեծ ծրարի մը մէջ դրուած հրանիւթեր, որոնց մէջ մասը, Թորգոմի զեկոյցովը, գրաւաճառ Եղիայի ու սըրճարար Նշանի յանձնած է. իսկ մնացած մասը, և Մկրտիչի քեռորդին՝ Յովսէփի միջոցաւ Վահանի ղրկած, 15 հատ փշտիկաւոր ու պարապ պոմպաները ընդունած է, սակայն վախնալով՝ զանոնք նետած է արարթըմանին հօրին մէջ:

Այս խոստովանութեան վրայ, իսկոյն ձեռնարկուեցաւ ձերբակալելու Մանուկի այն ընկերները, որոնց անունները յայտնած էր: Միւս կողմէ նոյն արարթըմանին հօրին մէջ խուզարկութեան ալ ձեռնարկուեցաւ: Արդարև գտնուեցան 15 հատ փշտիկաւոր պարապ պոմպա. հօրին տակէն գտնուեցաւ նաև քարիւղի թիթեղեայ տուփի մէջ դրուած ցեխ, որ թնդանօթարան ղըրկուելով, բնութիւն կատարուեցաւ և հաստատուեցաւ թէ այդ ցեխին մէջ մէլինիթ պայթուցիկ նիւթը կայ: Մանուկը բացարձակապէս ըսաւ թէ իր կողմէ ընդունուած, մասամբ գրաւաճառ Եղիայի ու մասամբ՝ սրճա-

րար Նշանի յանձնած ու մնացածն ալ նոյն հօրը նետելով բնաջինջ ըրած նիւթերուն ամէնքը 30 քիլօէն աւելի էին: Իսկ մնացած 30 քիլօ մէլինիթն ալ երեւանի հանելու գործին մէջ յաջողութիւն ձեռք բերուեցաւ:

Բերա, Բաբի Տէրոյին խանութի մը մէջ հաստատուած սրճարար Նշան ալ բերուելով հարցաքննուեցաւ: Ան նախապէս ուրացաւ, բայց Մանուկի հետ դէմ առ դէմ բերուեցաւ: Անոր խանութին մէջ կատարուած խուզարկութեամբ խանութին շուրջ մէկ մէթրի չափ դէպի պատին տակ իջնող ծակեր գտնուեցան, որոնց շուրջ «ղինկոյով» պատուած էր՝ ուշադրութիւն չհրաւիրելու համար. նաև բովէն գտնուեցաւ «Դրօշակ» թերթին վերջին թիւերուն պատկերազարդ մէկ օրինակը: Այս պարագաներուն վրայ ըսուեցաւ Նշանի թէ ուրացումի տեղի չէ մնացած: Նշանի հարցուեցաւ թէ Թորգոմի ազդարարութեան վրայ Մանուկի կողմէ իրեն յանձնուած պայթուցիկ նիւթերը ի՞նչ ըրած է: Պատասխանեց թէ այդ նիւթերը խանութին մէջ կը պահէր, սակայն եղեռնական արարքէն մէկ քանի օր ետքը Մանուկի հանդիպելով՝ այս վերջինը ըսաւ իրեն թէ այդ նիւթերուն այլևս պէտք չէ մնացած. հետեւաբար ինքն ալ խանութին առջև գտնուած ականի ծակէն վար նետած ու բնաջինջ ըրած է զանոնք: Նշան ըսաւ նաև թէ «Դրօշակ» խուզարարական ընկերութեան մէջ մտնելով Մանուկի, Թորգոմի ու Աշոտի հետ խուզարարական յարաբերութիւններ հաստատած էր, եղևունական մտադրութիւններէն տեղեկութիւն ունի և Թորգոմ ըսած է իրեն, թէ Պօլսոյ մէջ 200 տեղ քարիւղ թափելով՝ հրդեհ առաջ բերելու մտադրութիւն ունի:

Նկատելով որ Նշան տեղեակ է Թորգոմի այդ ատիճան յեղափոխական նպատակներուն և զգացումներուն,

հարցաքննութիւնը առաջ տարուեցաւ: Նշան ըսաւ թէ հինգ-վեց տարի առաջ Բերայի Քրէօքըր օթէլին մէջ ատաղձագործութիւն ըրած պահուել, ինք հինուց յարաբերութիւն ունէր քովի թէին հետ և Թորգոմ ալ մասնակցած էր նախկին Դէպքին. ուստի այն ատենէն մնացած ու չգործածուած մեծ ծրար մը հրանիւթ և օճառի ձեռք փշտիկաւոր ու պարապ 12 պոմպաներ Թորգոմի կողմէ իրեն յանձնուած էին և օթէլին մէջ ծառայող Պիլիսոյի պատաստուող Քրոյի գիտութեամբը զանոնք պահած է օթէլին նկուղի սանդուխին տակ. յետոյ Թորգոմի դիմումին վրայ հրանիւթ պարունակող ծրարը անոր վերադարձուցած է, սակայն «պոմպաները» տակաւին հոն կը գտնուին: Հաւանական նկատուելով որ Թորգոմ մինչև հիմա զանոնք անկէ վերցուցած ըլլայ խնդիրը հարցուեցաւ Նշանէն, որ պատասխանեց թէ եղեռնական արարքէն երեք ամիս առաջ նոյն «պոմպաները» անկէ հանելու ձեռնարկուած և նոյն պահուել օթէլը գտնուող վերոյիշեալ Քրոյի հետ խորհրդակցութիւն կատարուած է. սակայն նկատելով որ բաւական ժամանակ անցած է և «պոմպաներուն» տեղը շատ մը շիջեր դրուած են, որով հանելու համար կարգ մը գործողութիւններ պէտք է կատարել և թէ կրնայ ըլլալ որ օթէլին տեղը գերմանահպատակ տիկին Քրէօքըր ալ իմանայ, ետ կեցեր են. հետեւաբար, հաստատապէս կը յուսայ թէ «պոմպաները» հիմա հոն կը գտնուին: Ատոր վրայ Քրէօքըր օթէլին մէջ ըստ օրինի խուզարկութիւն կատարուելով այդ «պոմպաները» անկէ հանուեցան և Թնդանթարան ղրկուեցան: Հասկըցուելով որ վերոյիշեալ Քրօ իր ծննդավայրը գացած է, զայն բերել տալու համար հեռագիր ուղղուեցաւ նոյն տեղը: Մանուկի յայտարարութեանց վրայ ձերբակալուեցան նաև

գրավաճառ Եղիա, որ բոմբիթէի անդամ է և հրանիւթերը ընդունած ու պահած է, Մկրտիչի բեռորդին Յովսէփ, որ «պոմպաները» Մանուկի յանձնած էր, բոմբիթէի անիծապարտ անդամներէն Մկրտիչի եղբայրը՝ Յովհաննէս ու Երուանդ Յովնանեան: Ասոնց հարցաբնութեանց ձեռնարկուեցաւ և սակայն այդ միջոցին հաստատուեցաւ թէ Յովակիմ, Արշակ ու Գարեգին եղբունական արարքէն հաբը փախած են և Մանուկ ալ շատ առաջ մեռած է:

Մկրտիչի բեռորդին Յովսէփ յայտարարեց թէ Մանուկի, մօրեղբորը՝ Մկրտիչի և ամբաստանեալներէն Յովհաննէսի թելադրութեամբ «Դրօշակ» ընկերութեան մէջ մտած է. մանաւանդ Մանուկ իրենց շատ մը խռովարարական թելադրութիւններ ըրած է, և ինք յաճախելով Մանուկի սենեակը, զոր Մանուկ բոմբիթէի վերաբերողներուն գումարման վայրը ըրած էր, «Դրօշակ» լրագիրը կարդացած և այդ կերպով տեղեկացած է ընկերութեան խռովարարական գաղտնի բաղձանքներուն և գործերուն. նաև Թորգոմի ու Սիլվիո Բիչիի հետ մասնաւոր յարաբերութիւններ հաստատելով, ասոնց վստահութիւնը գրաւած է, որով եղբունական արարքէն քիչ ժամանակ առաջ Սիլվիո Բիչի պարկի մը մէջ գրուած իրեն յանձնած է 15 հատ փշտիկաւոր «պոմպ» և կարգ մը հայերէն տառեր. ատոնք նախ իր մօրեղբորը հետ բնակած Կրավիէ աբարթըմանին դռնապանին սենեակին կիցը գտնուած արդուկի սենեակին տակը պահած են, բայց յետոյ մօրեղբորը՝ Մկրտիչի ազգարարութեան վրայ անկէ առնելով՝ Մանուկի տարած է:

Յովհաննէս ալ այս պարագաները մասամբ խոստովանելով՝ ըսաւ թէ ինք ալ «Դրօշակ» ընկերութեան կը վերաբերի և Մանուկի խռովարարական բնակավայրը

յաճախած է: Կրավիէ աբարթըմանին մէջ ատոր բնակած սենեակը խուզարկուելով՝ Մկրտիչի կողմէ անոր ուղղուած հայերէն նամակ մը գտնուեցաւ: Նամակը թարգմանուեցաւ. իմաստը այն էր թէ բեռորդին Յովսէփ երբ պատահամբ իր տեսած ու կարդացած նամակին պարունակութիւնը ուրիշ տեղ յայտնէ պիտի սպաննուի և բնաջինջ պիտի ըլլայ: Այս պարագաները հարցուեցան Յովհաննէսի, որ ըսաւ թէ Յովսէփ երիտասարդ ըլլալու համար անոր փափաքները բարեփոխելու նպատակով գրած էր. այդ կերպով Յովհաննէս ուզեց տարբեր մեկնութիւն մը տալ խնդրոյն: Սակայն նամակին նպատակին համար Յովսէփի հարցաբնութեան ըսաւ թէ, Մկրտիչի յեղափոխական նպատակներուն բերմամբ Մանուկի միջոցաւ ծննդավայրէն բերուելու ձեռնարկուած պահուն, այդ մասին Մկրտիչի գրած նամակը կերպով մը Յովսէփի ձեռքը անցած և պարունակութեանը տեղեկացած է, ուստի այդ կէտը ուրիշ տեղ մը չըսելու նպատակով սպառնալիք եղած է: Ատկէ վերջը յիշեալ Յովսէփ ալ համոզուելով, նոյն թուականէն ըսկսեալ բոմբիթէին մէջ ընդունուած է և անոր շատ մը յեղափոխական կարեւոր ծառայութիւններ ընել տուած են:

Դրավաճառ Եղիա խոստովանեցաւ թէ Թորգոմի ազգարարութեան վրայ, եղբունական արարքէն երկու օր առաջ Մանուկի կողմէ տրուած հրանիւթեր պարունակող տուփերը ընդունած է. այսպէս քանի մը օր իր տան մէջ յատկապէս պահելէ յետոյ, եղբունական արարքէն քիչ ետքը, Մանուկի ազգարարութեան վրայ, աղբանոցը նետելով բնաջինջ ըրած է: Եղիա Մանուկի հետ դէմ առ դէմ բերուելէ յետոյ՝ խոստովանեցաւ թէ «Դրօշակ» ընկերութեան անդամ է, Թորգոմը կը ծանօնայ և անոր հետ խռովարարական վաղեմի յարաբերութիւններ ունի:

Ամբաստանեալ Երուանդ Եռփնեան խոստովանեցաւ, թէ կը ճանչնայ Սիլվիո Րիչին, այսինքն Վահանը, և Թորգոմն ու Աշոտը, կարդացած է „Դրօշակ“ լրագիրը, այսպէս հասու ըլլալով խռովարարական նպատակներու, և թէ Մանուկի մօտ գացած է խռովարարական բաներու և ներկայ գործողութեանց վրայ տեղեկութիւններ առնելու համար: Նպաստի ձեռով Բնկերութեան տրուելու համար Երուանդ՝ Մանուկի յանձնած էր գումար մը: Այս մասին նախապէս ըրած խոստովանութիւնը փոխելով՝ Երուանդ ըսաւ թէ դրամը փոխ տուած է Մանուկի: Սակայն, հաստատուած է թէ այս Եռփնեանն ալ Թորգոմին ու Վահանին կողմէ իրենց քովի թէին մէջ մտցուած է և հրանիւթ պահող կարեւոր անձերէն է:

Իր երկրէն կանչուած և Բրէտքըր օթէլին սպասաւորներէն՝ Պիթլիսի Գրօ Պաղտոյեան մասնակցած է Հայոց նախկին դէպքերուն ալ, ու այս առթիւ 10 տարի շղթայակիր աշխատութեան դատապարտուած, սակայն յետոյ կայս. ներման արժանացած է: Փրօ դարձեալ Թորգոմի և սրճարար Նշանի առաջնորդութեամբ, „Դրօշակ“ ընկերութեան մէջ մտած է: Այդ միջոցին Թորգոմի կողմէ սրճարար Նշանի տրուած 12 „պոմպա“ և հրանիւթ պարունակող մեծ ծրար մը Նշանի հետ պահած է Բրէտքըր պանդոկին նկուղին մէջ, սանդուխին տակ: Ետոյ Թորգոմի կողմէ պահանջուելով՝ հրանիւթ պարունակող նիւթերը անոր վերադարձուած են: Իսկ „պոմպա“ները հոն մնացած ըլլալով, եղեռնական արարքէն երեք ամիս առաջ, Թորգոմի ազգարարութեան վրայ, այդ „պոմպա“ները՝ նկուղէն հանելու ձեռնարկուած է, սակայն օթէլին տիրոջ կողմէ սանդուխին վրայ շատ մը շիշեր գրուած ըլլալուն համար անկարելի եղած է այդ ձեռնարկը:

Ամբաստանեալը խոստովանած է այս իրողութիւնները: Նկատելով որ յիշեալ Փրօ Հայոց դէպքին մասնակցող անիծապարտ անձերէն է ու քովի թէին մէջ նոյնքան կարեւոր դիրք մը ունեցած է, որքան սրճարար Նշան, և Թորգոմ զայն քովի թէին այդ կարգի գործառնութեանց կը գործածէր, Բենիէ Մարմինը այս մասին ալ հարկ դատեց քննութիւնները ա'լ աւելի մասին ալ հարկ դատեց քննութիւնները ա'լ աւելի ատեն Պօլսէն Վառնա փախած, յետոյ իր ծննդավայրը դառնալով՝ Պիթլիսի կուսակալութեան Ախլաթ գաւառակը գացած է ու մինչև երեք տարի առաջ հոն բռնակած ու մեռած է: Թորգոմի կողմէ այդ անձին տրուած էր շատ մեծ պոմպա մը, իսկ անոր հետ բաղրատմամբ փոքր պոմպա մը՝ Սէրքէ տ'Օրիան անուն քիւլպին մէջ պայթեցնելու համար: Այդ քիւլպին ծառաներէն Պիթլիսի ամբաստանեալ Մանուկի և միւս Մանուկի, Պօղոսի և Նաչիկի կողմէ փոխադրուած են այս պոմպաները և այն ատեն պայթեցնել անկարելի եղած ըլլալով, նոյն քիւլպին մէջ պահուած են և յիշեալ անձերն ալ այդ պոմպաներու փոխադրութեան և քիւլպին մէջ անոնց պահուելուն մասնակից եղած են, իբր Գովիթէին անգամ:

Քննութեանց շնորհիւ երեան եկած յեղափոխական գործողութեանց այս մասին եւս մեծ կարեւորութիւն տրուեցաւ հետազոտութեանց ատեն: Մէկ կողմէ՝ քիւլպին մէջ ծառայող և իրենց վրայ կասկած հրաւիրող անձերը կանչուելով հարցաքննութեան ենթարկուեցան և միւս կողմէ քիւլպին մէջ պահուած պոմպաները երեան հանելով ակներև փաստի մը առաջբը առնելու ձեռնարկուեցաւ փութով: Հարցաքննութեանց և խու-

զարկութեանց հետեանքով երևան ելաւ թէ այդ ան-
ձերը Հայոց դէպքին ատեն և անկէ ետք ալ քովիթէին
պատկանող անիծապարտ անձերէն ըլլալով՝ ծառայու-
թիւններ կատարած են. արդարեւ, Թորգոմի կողմէ,
պայթեցնելու համար, Սիմոնի յանձնուած են երկու
պոմպաներ, զոր կարելի չէ եղած պայթեցնել ուն
կերպով. յետոյ յատկապէս բամբակի և մոմլաթի մէջ
փաթեցելով կողովի մը մէջ դրուած և ածխանոցին ու
ջրամբարին մէջ պահած են: Իրաւ ալ ի գործ դրուած
ջանքերուն շնորհիւ, 50 քիւլ ծանրութեամբ փշտիկա-
ւոր խիստ մեծ պոմպա մը և ուրիշ փոքր պոմպա մը,
մոմլաթի և բամպակի մէջ զգուշութեամբ պահուած,
յիշեալ տեղերէն երևան հանուեցան: Բացայայտ կեր-
պով ստուգուեցաւ թէ այդ չարագործները քիւլային
մէջ ատեն մը ծառայելով՝ վստահութիւն չահած են,
որով յիշեալ պոմպաները յաջողած են փոխադրել և
դիւրութեամբ պահել հոն, որ շատ մը յարգելի անձ-
նաւորութեանց գումարման վայրն է: Այդ պոմպաները
թէ և չեն պայթեցուած, սակայն պէտք եղած ատեն
և քովիթէին հրամանին համաձայն պայթեցնելու հա-
մար՝ յատկապէս մոմլաթի մէջ փաթեցած են, անոնց
զօրաւոր ազդեցութիւնը չկորսնցնելու նպատակաւ:

Հասկնալու համար թէ յիշուած Սիմոնը իր ծննդա-
դավայրին՝ Ախլաթի մէջ բնակած և իրօք մեռած է,
քննութեան ձեռնարկուելով, Պիթլիսի կուսակալու-
թեան գրուեցաւ այս մասին: Հասած հեռագրական
պատասխանէն հաստատուեցաւ, թէ Սիմոն մեռած է
Ախլաթի մէջ:

Վերը մանրամասնօրէն պատմեցի Իզմիրի մէջ կատա-
րուած հետապնդութեանց և քննութեանց արդիւնքը,
որ Աթէնքի Օսմ. գործակատարութեան միջոցաւ ծա-
նուցուեցաւ նաև Հելլէն կառավարութեան: Նոյն կա-

ռավարութիւնն ալ գոհ մնաց յեղափոխականներու
նուաճումով և խայտառակուելով՝ մարդկային ընդհա-
նուր ապահովութեան պահպանման մասին այս բարե-
սիրական զեկոյցէն և ինքն ալ Աթէնքի և Պիրէոնի մէջ
խիստ քննութեան և խուզարկութեան մը ձեռնարկեց:
Այսպէս, երևան հանեց թէ Հայ յեղափոխականները
դէպի Պօլիս և օսմ. երկիրները կարգ մը խռովարա-
րական առաքուներ կատարելու համար, Պիրէոնի մէջ
ալ մասնաճիւղ մը հաստատած են և քանդիչ հրանիւ-
թեր, գործիքներ ու պայթուցիկ դեղեր բերել կուտա-
յին: Թէ նոյն քանդիչ գործիքները գրաւուեցան և
թէ իրենք մէկիկ մէկիկ ձերբակալուեցան և յանձնու-
եցան դատարան: Այս առթիւ, Հելլէն կառավարու-
թեան ձեռք ձգած Թուրքերուն և նամակներուն մէջ
„Տօքթօր Թօմարօ Ջարթարեան“, ստորագրութեամբ և
Յուլիս 27 թուակիր նամակի մը մէջ հետեւեալ հա-
տուածը կար. „Յաջողուած է գոյքերը ապահով տեղ
մը յանձնուիլ. բայց կարծես չար բաղդ մը արգելք
կը հանդիսանայ մեր բոլոր կազմակերպութիւններուն
դէմ և մեր բոլոր ձեռնարկները ապարդիւն կը մնան“:
Գտնուեցաւ նաև Ժընէվի հայ յեղափոխական ընկե-
րութեան կնիքով, 1905 Յուլիս 25 թուակիր և „Քրիսթ“
անունին ուղղուած նամակ մը, որուն լուսանցքին վրայ
գրուած էր. „Սաֆօ և Բուպինա ողջամբ ելան և հոս
գրուած էր. „Պաշտօնական տեղեկութիւններէ հասկը-
կը գտնուին“: Պաշտօնական տեղեկութիւններէ հասկը-
ցուեցաւ որ այս նամակներուն մէջ յիշատակուած գոյքը
եղեռնական արարքին օրը գործածուած հրանիւթն է,
որուն մնացած մասը չէր գտնուած. իսկ Քրիսթն ալ
բուն իսկ Ֆիլիպպի բնակիչներէն եղող Սիլվիօ Բիչիի իս-
կական անունն էր: Քննութեամբ հակցուեցաւ նաև որ
նոյն Սիլվիօ Բիչի դէպքէն օր մը առաջ Պիրէոն փախած
է և նոյն պահուն հոն հասնող Ժընէվի յեղափոխա-

կան ընկերութեան ստորագրութեամբ վերոյիշեալ նա-
մակը կը պատկանէր Սիլվիո Ռիչիի, որ ամէն գործողու-
թիւններու և ընթացքներու մասին տեղեկութիւն կ'առ-
նէր: Ամբաստանեալ ժօրիս ալ յայտնեց թէ «Սաֆօ»
անունը Լիփա Ռիփսի անունն է ընկերութեան մօտ,
որով հաստատուեցաւ որ ժընէվի ընկերութիւնը այդ
նամակով կը ծանուցանէր դէպքին օրը Պօլիսէն բացա-
կայ գտնուող Սիլվիո Ռիչիի թէ Սաֆօ, այսինքն Լիփա
Ռիփս և Բուպինա, այսինքն Բուպինա (Կայն), յաջողած
են Պօլիսէն փախչիլ և ողջամբ ժամանել ժընէվ:

Այս պաշտօնական տեղեկութեան վրայ նկատի առ-
նուեցաւ թէ մնացորդ մէլիսիթները ո՛ւր պահած կրնայ
ըլլալ Սիլվիո Ռիչի, որ «իրեն համար ապահով» տեղ
մը կը նկատուէր: Լսուած ըլլալով որ այդ անիծեալ
Սիլվիո Ռիչին Բերա, Շիշխանէ պահականոցին մօտ,
Աւստրիական հիւանդանոցին մօտերը տուն մը կ'երթար,
քննութիւն մը բացուեցաւ, երեան հանելու համար
նաե թէ յիշեալը դեռ որո՞նց հետ յարաբերութեան
մտած և մէլիսիթները ինչպէս և ո՛ւր տեղուանքը յա-
ջողած է պահել: Այսպէս կանչուեցաւ և հացաքննու-
եցաւ հելլէնահպատակ Մարի Բասքալ անուն կինը,
որ Սիլվիո Ռիչիի հետ ունեցած իր սիրային յարաբե-
րութեան բերմամբ կը կարծուէր թէ կարգ մը պարա-
գաներու տեղեակ է, և որուն անունն ալ յիշատակած
էր ժօրիս իր խոստովանութեան մէջ:

Մարի Բասքալ խոստովանեցաւ Սիլվիո Ռիչիի հետ
ունեցած յարաբերութիւնները՝ քանի որ յիշեալը ա-
տեն մը իր մօրաբերօրը տունը բնակած էր և ինք ալ
հոն գտնուելով մտերմացած էին: Մարի յայտնեց թէ
օր մը տեսաւ, որ Սիլվիո Ռիչի իր մահաճակալին տակ կը
զետեղէր բերանը լայն և յատակը նեղկակ, խաղողի
կողովի ձևով կողովիկ մը. գաղտնօրէն զայն քննեց և

հասկցաւ, որ մէջը կար 15 հատի չափ փշտիկաւոր
պօմպա. ասոնց վնասակար բաներ ըլլալը գիտնալով
անմիջապէս ազդարարեց Սիլվիոյի որ տունէն այլու-
ր փոխադրէ զանոնք. ան ալ անմիջապէս զանոնք թիթե-
ղեայ տուփերու մէջ զետեղելով տունէն դուրս հանեց.
օր մը դարձեալ քօնեաքի սնտուկի ձեռով, մէկը մեծ ու
մէկը պզտիկ երկու սնտուկ բերաւ, որոնց մէջը կարգ
մը ծրարներ կային. Սիլվիո ասոնց համար ալ յայտ-
նեց թէ աւստրիական հիւանդանոցին յանձնուելու
համար իբր յանձնակատար բերել տուած միջատասպան
փոշի են. ինք ասոր հաւատաց և Սիլվիոյի զեկոյցին
վրայ զանոնք երկու անգամէն տարաւ յանձնեց աւստը-
րիական հիւանդանոցին մէջ հայադգե դռնապանի մը,
որուն ձեռք բացատրած էր իրեն Ռիչի: Մարի յայտա-
րարեց որ այս հարցաքննութիւններէն, բացատրու-
թիւններէն և տեղի ունեցած տխուր պարագաներէն
կը համոզուի թէ Սիլվիո Ռիչի յեղափոխական արարք-
ներ և անիծեալ նպատակներ կը հետապնդէր. այն
ատեն միջատասպան փոշի կարծած ծրարները բնակա-
նաբար պայթուցիկ հրանիւթեր էին, որոնց փոխա-
դրութեանը և պահպանութեանը համար զինքը գոր-
ծիք ըրած էր Ռիչի. նոյն հրանիւթերը ընդունող Աւս-
տրիական հիւանդանոցին դռնապանը՝ Սիլվիո Ռիչիի
բացատրութեան համաձայն, կեղծաձաւոր, աղբրեկ
պեխով և իտալերէն խօսող հայ մըն էր, որուն մօտ եր-
կու անգամ երթալուն ալ անոր քով կար դեռատի
աղջիկ մը. վերջապէս Մարի յայտնեց թէ տարած ծր-
րարները նոյն անձը իր սենեակին մէկ պահարանին մէջ
դրաւ, զոր փութով խուզարկելով կարելի է երեան հա-
նել հրանիւթերը, քանի որ փոխադրութենէն ի վեր
չառ ժամանակ չէ անցած:

Կնոջ այս յայտնութիւնները և վկայութիւնը ան-

ցնելու յատուկ 100-է աւելի քափսիւլ, պոմպաներու յատուկ 9 հատ «Փօնիա», երեք հատ պատրաստութեան գործիք, բռնկումը ի գործ դնելու համար շինուած 9 հատ դեղաւոր թուղթ, «նիթրօ-կլիսէրին»-է շինուած տինամիթի խիստ սոռկալի և սպանիչ 5 կրամ բամբակ, 2 կարմիր, 3 սև և 5 ձերմակ պատրոյգի ձախարակներ, 8 ծրար «քլօրաթ տը փօթաս», վառօդաչափ մը, 9 ու կէս օխա որսի վառօդ, 2 օխա քարահանքի վառօդ և 3 փաթաթ ծովային ականի պատրոյգ: Այս ամենքը ըստ օրինի գրաւուելով՝ ղրկուեցան Թնդանդարան, և զգուշութեան համար հիւանդանոցին ուրիշ մասերուն մէջ ալ երբ խուզարկութիւն կը կատարուէր, դիտուեցաւ որ հիւանդանոցին պարտէզին մէջ և կարգ մը տեղեր նոր փորուած ըլլալու երևոյթ մը ունէին: Այս դիտողութեան վերաբերեալ արձանագրութեան գիրը պատրաստուելով, յիշեալ տեղէն մեկնեցաւ քննիչ մարմինը:

Եղեռնական արարքին մէջ Առաքելի մասնակցութեան մասին անոր հարցաքննութիւնները առաջ տարուեցան, երբ Առաքել խոստովանեցաւ թէ յեղափոխական ընկերութեան անդամ էր, «Դրօշակ» լրագիրը բերել տալով կը կարգար, որով քովէն բոլոր եղեռնական մտադրութեանց և գործերուն տեղեակ էր: Առաքել ըսաւ թէ Վայս. կառավարութեան կորովաբիւր և խուզարկու ակնարկէն ազատ մնալու խորհրդածութեամբ, ընդունած էր մէկ մասը այն առարկաներէն, զորս Սիլվիօ Րիչի բերած էր ժամանակ մը մնալէ ետք առնելու համար. սակայն Րիչի ոչ միայն ետ չէ տարած զանոնք իր խոստացած ժամանակ, այլ անկէ ետք ալ, եղեռնական գէպքէն մինչև 20 օր առաջ, սկսած է մնացեալներն ալ բերել իրեն պահելու համար:

Առաքելի թուղթերուն և նամակներու մէջ գտնուե-

ցաւ ամերիքան կտաւ մը, որուն վրայ «Հնչակ» յեղափոխական ընկերութեան կնիքը և մասնաւոր նշանը կար և որուն մէջ խռովարարական լեզուով կը գովուէր Հաճի Նշան անուն մէկու մը ջանքերն ու աշխատութիւնը՝ Բօմիթէին գործերուն կարգադրութեան մէջ և կ'ըսուէր թէ նախագահի վկայական տրուած է յիշեալ Հաճի Նշանին: Այս պարագան հարցուեցաւ Առաքելի և Հաճի Նշանին ինքնութեանը մասին տեղեկութիւն պահանջուեցաւ: Առաքել խոստովանեցաւ, թէ ասկէց առաջ Ղալաթիա, Բօնսուլիտ խանին մէջ ճաշարանապետ, և սակայն յետոյ Խալիլ փաշա խանին մէջ ճաշարան մը վարձող Հաճի Նշանն էր նոյն անձը, որ ի սկզբան Հնչակ ընկերութեան պետերէն ըլլալով, յետոյ Դրօշակեաններուն յարած և անոնց մէջ մասնաւոր դիրք մը գրաւած էր: Առաքել խոստովանեցաւ նաև, որ Սիլվիօ Րիչին ճանչցած է այս Հաճի Նշանին միջնորդութեամբ, և նոյն հրահրութեան ալ դարձեալ այս Հաճի Նշանին միջոցաւ և կարգադրութեամբ էր որ Սիլվիօ Րիչիի կողմէ իր քով փոխադրուած և պահուած էին:

Երբ հարցուեցաւ Առաքելի, թէ հիւանդանոցին պարտէզին մէջի պեղումները ինչ էին, նա պատասխանեց թէ, զգալով որ օսմ. կառավարութեան պաշտօնեաներէն կը հետապնդուի և նստած սենեակը խուզարկելու համար պաշտօնական բանակցութիւններ տեղի կ'ունենան, եղեռնական գոյքերը բնաջինջ ընելու համար, փորած էր պարտէզին մէջ այդ տեղերը ուր պիտի պահէր և ոչնչացներ զանոնք. բայց տեղի ունեւորութեան ալ իր վրայ կատարուած լուրջ լրտեսութենէն ինքզինքը զգոյշ պահելու համար մէկ կողմ թողուց նոյն նիւթերը փորուած տեղերը գնելու գաղափարը:

ի վերջոյ համոզելով իր 13 տարեկան աղջիկը Մարի նահապետեանը, որ հիւանդանոցի վարչութեան մասնաւոր արտօնութեամբը իր քովը կը բնակէր, յաջողեցաւ հրանիւթերը այդ կողովներուն մէջ զետեղել և վրան ալ աղջկանը դասագիրքերը դնելով՝ երկրորդ յարկը գտնուող վիրաբուժական սրահին քովի բացուածքին մէջ փոխադրել ու պահել, իբր թէ անոնք իր աղջկանը գասագիրքերն էին, որպէս զի իր սենեակին խուզարկութեան ատեն զանոնք չտանէին օսմ. պաշտօնեաները: Իսկ պարտեզին մէջ պատրաստած փոսերը գոցելու և իրենց նախկին վիճակին վերածելուն գալով՝ Առաքել յայտարարեց որ ժամանակ չունեցաւ իր վրայ ի գործ դրուած խիստ լրտեսութեան ազդեցութեամբ:

Վառքելին այս խոստովանութիւնը կանոնական խուզարկութեան և դիտողութեանց արդիւնքին համապատասխան նկատուելով, ձեռնարկուեցաւ Հնչակ ընկերութեան նախագահի վկայականին արժանացող խոհարար հաճի՝ Նշանի ձերբակալման և անոր խանութին ու տան խուզարկութեան: Հաճի Նշանի տան ու խանութին մէջ ու է ուշագրաւ բան մը չտեսնուեցաւ և առաջին հարցաքննութեան մէջ ալ յայտնեց թէ յեղափոխական գործերէ, խռովայոյզ պարագաներէ և ձեռք բերած նախագահի դիրքէն բացարձակապէս տեղեկութիւն չունի: Բայց երբ Առաքելի հետ երես երեսի բերուեցաւ, և երբ ցոյց տրուեցաւ ամբերիքան կրտաւը, ուր գրուած էր Քովթէներուն մօտ իր անձնական կարեւորութիւնը դրապէս ապացուցանող վկայագիրը, այն ատեն հաճի Նշան այլ ևս չի կրնալով պընդել իր ուրացումին վրայ, ճշմարտութիւնը խոստովանեցաւ հետեւեալ կերպով. —

Ինքը ասկէ տասը տարի առաջ «Հնչակ» հայ քով-

թէին անդամակցելով մեծ ծառայութիւններ մատուցած է, յիշեալ ընկերութեան գործերը կարգադրելով, նուիրահաւաքութիւններ ընելով և անդամներ շատցընելով: Նշանի այս ծառայութիւնները բուն քովթէն հիմնող անիծապարտ անձանց գնահատութեան արժանացած են, որոնք՝ Նշանին Սեբաստիայէն Պօլիս վերադարձին՝ ի վարձ անոր մատուցած ծառայութիւններուն, իրեն յանձնած են այս վկայականը՝ այսինքն կտաւի վրայ գրուած «տիպլօմ»: Նշան յայտարարեց, թէ անկէ ետք այլևս չէ հետապնդած Հնչակի յեղափոխական գործերը, ո՛չ ալ անոր խռովարարական նպատակին հետամտած է. այսպէս տարիներ անցնելով քովթէն հիմնադիր անդամներուն հետ թղթակցութիւնն ալ ընդհատած է, որոնց ո՛չ բնավայրը ո՛չ ալ ողջ կամ մեռած ըլլալը գիտէ: Վերջերս Վառքէպօլիս Բէնտիբեան (որուն անունը Արշակ է քովթէն մէջ), Սիրիոյ Բիշի (այսինքն Վահան), Բառլ Եուվանովիչ (այսինքն Աշոտ) և Թրասա Եուվանովիչ (այսինքն Թորգոմ) մէկիկ մէկիկ Նշանի բով գալով՝ կ'ըսեն թէ իմացած են որ ինքը (Նշան) Հնչակ ընկերութեան Պօլսոյ մասնաճիւղին պետն է և թէ անհրաժեշտ է որ հիմա ալ մասնակցի յեղափոխական արարքներու ու իր օգնութիւնը ընձեռն անոնց: Նշան խռովարարական գործերու համար ունեցած ընդունակութեան ու հնուց ի վեր անոնց վարժուած ըլլալուն հետեւեալով՝ կ'ընդունի առաջարկը և Լքած Հնչակին տեղ այս անգամ կ'անդամակցի Դրօշակին, որուն անդամակցի կ'ընէ նաև իր հայրենակիցը՝ Դոնապան Առաքելը: Նշան նկատելով որ հիւանդանոցը օսմ. պաշտօնէութեան հետապնդումներէն և հսկողութենէն զերծ է, հոն Առաքելին հետ կը կարգայ Դրօշակ լրագիրը և հետեւելով վերոյիշեալ անձանց թելադրութիւններուն, հրանիւթերն ու պայթուցիկ առար-

կաները հիւանդանոցին մէջ պահել տալու մտօք կը սկսի ձեռնարկներ ընել դռնապան Առաքելին մօտ, զոր արդէն յաջողած էր անդամակից ընել Դրօշակի: Նշան խոստովանեցաւ, թէ ինք համոզեց դռնապան Առաքելը, որուն բովէն գտնուած յիշեալ պայթուցիկ հրանիւթերը իր միջնորդութեամբ հիւանդանոց փոխադրուած ու պահուած են: Երբ հարցուեցաւ թէ, նախագահութեան վկայագիրը ինչո՞ւ համար կտաւի վրայ գրուած է, Նըշան պատասխանեց, թէ երբ խռովարարական ձեռնարկը գլուխ հանելով կատարելագէտ գործադրէր, իր խռովարարական քննքերը ապացուցանելու համար այդ անիծեալ վկայագիրը ցուցնելով վարձատրութիւն մը պիտի ապահովէր, և անոր համար կտաւի վրայ գրուած էր, որ երկար ատեն անեղծ մնայ ու չաւրուի: Նշան յայտարարեց նաեւ թէ, ինք Պօլսոյ մէջ տեղի ունեցած Հայկական նախկին դէպքին ալ մարաքաղաքս կը բնակէր և տեղեկութիւն առած էր կատարուելիք յեղափոխական ձեռնարկներէն ու մտադրութիւններէն:

Երբ Սիլվիօ Բիչիի՝ այսինքն Վահանի հետ իր ունեցած յարաբերութեան աստիճանը հարցուեցաւ, Նշան պատասխանեց թէ, ասկէ ութ ամիս առաջ, երբ իրենց գործադրելիք ոճիրին եղանակին ու ձևին վրայ Վահանի հետ կը խորհրդակցէին, մտադրեցին Ղալաթիոյ թիւնէլն ալ օգը հանել: Աւտոյ այս անիծապարտ Նըպատակին գործադրութեանը համար, վարձելու պատրուակով ձեռք անցուցին բանալին՝ թիւնէլին կից գլտնուած խանութին, որ հիմա մովաթի վաճառատուն է. Վահանի ընկրակցութեամբ մտան այդ վաճառատունը, ուրկէ անոր տակի մեծկակ նկուղը իջան. հոն ուշադիր կերպով զննեցին թէ, արդեօք կարելի՞ է ասկէ պեղումներ կատարել դէպի թիւնէլ: Իրենց քննութենէն հասկցան որ թէև կարելի էր այն նկուղէն դէպի թիւնէլ

պեղումներ կատարել, սակայն նկատելով որ Ղալաթիոյ այն փողոցը շատ բանուկ է և մանաւանդ իրենց անմիջական կերպով հոն կատարած պեղումներէն՝ տեսնելով որ ժայռեր ու խոշոր քարեր կան նկուղին թիւնէլին կից պատին տակ, հրաժարեցան իրենց առջի որոշումէն և բաւականացան նկուղին աջ կողմի անկիւնը՝ հողին տակ հինգ հատ «պօմպա» թաղելով՝ զոր յաջողած էին իրենց հետ բերել վաճառատունը պտըտելու եկած ատենին:

Նշանի այս յայտարարութեան վրայ՝ անմիջական ձեռնարկներ եղան առանց ժամանակ կորսնցնելու, այդ քանդիչ նիւթերը իրենց տեղէն հանելու համար: Նըշանի առաջարկուեցաւ որ խուզարկութիւն կատարելու համար յիշեալ վաճառատան նկուղը գացող պաշտօնեաներուն ընկերանայ, որպէս զի դիւրացնէ խուզարկութիւնները ու ցոյց տայ պօմպաներուն թաղուած տեղը:

Հարցաքննութիւնը ժամերէ ի վեր կը շարունակուէր. Նշան խնդրեց որ բնական պէտք մը գոհացնելու համար տրուի իրեն, ինչ որ բնականաբար չզլացուեցաւ ու իրեն վրայ հսկելու պաշտօն ունեցող երկու ոստիկանական քովսէրներու հսկողութեամբ ճեմիշ գնաց: Ճեմիշին պատուհանը մարդու հասակէն վեր ըլլալով անկարելի էր անկէց փախչիլ, և իրեն ընկերացող երկու քովսէրներուն ճեմիշին դրան առջև կանգնիլն ալ բաւական նկատուած էր յիշեալին վրայի հսկողութիւնը ապահովելու համար. և սակայն յիշեալ Նշան ճեմիշին մէջ մնացած կարճ ժամանակամիջոցին, հոն գտնուած թեթեղէ ջուրի «ըպրըգը» առնելով՝ արտակարգ հապաճեպով և առանց աղմուկ հանելու՝ անոր ծայրն ու կողերը սրացուցած ու հատու գործիքի վերածելով՝ անով իր փորը ճեղքած և կոկորդին մէկ քանի մասերը վերաւորած ու թևին կարմիր արիւն պարունակող մեծ

բազկերակը մահացու կերպով պատառած էր սղոցելու պէս: Դուրսէն յղացուած կասկածի մը վրայ անմիջապէս բացուած է ճեմիշին դուռը, ուր ի յայտ եկած են այս ամէնքը: Իսկոյն բազմաթիւ կարող բժիշկներ հըրաւիրուած են յիշեալը դարմանելու համար, սակայն իր իսկ ձեռքով բացած վերքերուն հետեւնքովը մեռած է:

Հաճի Նշանի վերոյիշեալ կերպով՝ անձնասպանութեամբ մեռած ըլլալը հաստատուած է դատական պաշտօնաթուղթերուն մէջ գտնուած արձանագրութեան թուղթով և բժիշկներու տեղեկագրով: Ծեմիշին այն թիթեղեայ «ըպրըգը», որ ծովառկելով հատու գործիքի վերածուած էր, վերոյիշեալ բժիշկներուն կողմէ քննուելով՝ հաստատուած է, որ անոր սուր կողմերը յար և նման են Նշանի՝ իր անձին վրայ բացած վէրքերուն ձևին: ասկէ դատ «ըպրըգին» սուր կողմերուն վրայ նշմարուած են ճարպի կտորներ և արեան ճապաղիքներ, որոնք բացարձակապէս և գիտնականօրէն կը հաստատեն թէ յիշեալը այս «ըպրըգին» սուր կողմերով ինքզինքը սպաննած է:

Բացայայտ է որ յիշեալը քովիթէին առջև իր ունեցած նախագահական դիրքին պատճառով ի գործ դըրած է իր այս արհամարելի արարքը, ինչ որ անշուշտ արդիւնք է խռովարարներուն ծածուկ հրահանգին: Այսուամենայնիւ՝ յիշեալը իր եղբունագործ ընկերներուն հանդէպ այս անձնուիրութեամբը՝ ապացուցած է իր անիշխանական վատ գաղափարը, և տուած է անիծեալ և վայրագ օրինակ մը:

Նշանի վերջին խոստովանութիւններուն համաձայն, վերոյիշեալ մոմլաթի վաճառատան մէջ լիակատար բննութիւն կատարելու համար անմիջապէս հոն փութացուեցաւ: Անձնասպան Նշանի ըսածին պէս, տեսնուեցաւ, որ արդէն խանութին տակ նկուղ մը կայ, ուր

ճշմարտապէս պեղումի հետքեր կը տեսնուին թիւնէին ուղղութեամբ և սակայն հակառակ խուզարկութիւններուն՝ Նշանի ըսած հինգ պոմպաները անկարելի եղաւ գտնել հողին տակէն:

Ինչպէս կը յիշուի, տասը ամիսէ ի վեր մեծ զգուշութեամբ Ժօրիսի տան մէջ պահուած մէլինիթը, եղբունական անիծապարտ դէպքին կատարուելիք օրը ուղեւեկէ ետք՝ անկէ բիչ առաջ պայուսակներով ախոռ փոխադրուած էր: Այս հրանիւթէն հազիւ 80 քիլօ գործածուած էր ու հասկցուած էր որ մնացածը՝ այս անիծապարտ եղբունագործներուն ձեռքով ալ և ալ տեղեր փոխադրուած ու պահուած է: Մէլինիթի այս մնացորդը մէջտեղ հանելու և բացայայտ վտանգը անհետացնելու համար եղած ձեռնարկներուն հետեւնքով՝ հասկցուեցաւ որ մնացած մէլինիթին 30 քիլօն դռնապան ամբաստանեալ Մանուկի յանձնուած է, որ զայն հօրը նետելով ոչնչացուցած է. այդ հօրէն հանուած տիղմերը երբ տարրալուծուեցան, գիտական վկայագիրներով հաստատուեցաւ, որ մէլինիթը տիղմին խառնուած էր: Իսկ մէլինիթին 32 քիլօն ալ եղբունական դէպքէն մինչև մէկ քանի օր առաջ՝ փոխադրուած էր Աւստրիական հիւանդանոցին դռնապան Առաքելի բով, ուր պահուած էր անոր քով ձգուած միւս հրանիւթերուն հետ, ինչ որ ապացուցուեցաւ նաև անով որ ամբողջութեամբը գտնուեցաւ Առաքելի բովէն:

Հետեաբար պայթումին ժամանակ գործածուած 80 քիլօ մէլինիթին վրայ երբ աւելցնենք նաև հօրէն հանուած ու հիւանդանոցէն գտնուած 62 քիլօ մէլինիթը, կը հաստատուի թէ անիծապարտ նպատակով Ժօրիսի տունը պահուած 140 քիլօ մէլինիթը ամբողջութեամբ մէջտեղ հանուած է. հետեաբար այս եղբունական նպատակներով՝ յիշեալ ամբաստանեալներուն կողմէ ուրիշ

մէլինիթ չբերուած և ուրիշ տեղ պահուած չըլլալով, ասկէ գոյանալիք հաւանական չարիքին առաջքը առնուած է շնորհիւ ղեհ. Կայսեր և հարցաքննութիւններն ու խուզարկութիւնները այսպիսի դրական և ճշմարիտ արդիւնքի մը յանգեցան:

Յեղափոխական զգացումներու և անիծապարտ արարքներու հանդէպ՝ ժօրիսի այսչափ տաք ու արագ վերաբերումը և անոր անիշխանական ստոր յայտարարութիւններն ու վատ յանդգնութիւնը նկատողութեան առնուելով՝ որոշուեցաւ իր ծննդավայրէն տեղեկութիւն քաղել անոր անձնական նկարագրին ու անցեալին վերայ: Ուստի այս առթիւ հարցում ուղղուեցաւ Պրիւսէլի օսմ. դեսպանութեան, որ Անվէրսի ընդհ. դատախազին իրեն մատուցած տեղեկագրէն քաղելով հաղորդեց թէ, ժօրիս Անվէրսի մէջ հռչակ հանած է իբրեւ անիշխանական գաղափարներ սնուցանող:

Վերեւ տրուած բացատրութեանց շարքին մէջ ժօրիսի ըրած խոստովանութիւններուն վրայ՝ անհրաժեշտ նկատուած քննութիւններէն ձեռք բերուած նամակը Լոնտոնի «Անկլոպ Լիթիան Սիլուէրսանթ» ընկերութեան Անվէրսի գործակալ ժագօպս և ընկ. ստորագրութիւնը կը կրէր: Այս նամակին ու անոր ծանօթ պարունակութեանը նկատմամբ երբ բացատրութիւն պահանջուեցաւ, ժօրիս յայտարարեց թէ, Լիփա Բիփս մեծ կարեւորութիւն ունէր քօմիթէին առջև, ուստի վերոյիշեալ առևտրական տան գրաւորապէս դիմում եղաւ թէ կ'երաշխաւորեն Լիփա Բիփսը Պաթում ղրկել:

Այս հարցումին պատասխանն էր վերոյիշեալ ընկերութեան ղրկած այն նամակը, որով կը ծանուցանէր թէ իրենց վաճառատունը այս գործին մէջ անտեղութիւն մը չի տեսներ առևտրական տեսակէտով, հետեւաբար պատրաստ է զայն ընդունելու: Առևտրական

տունը միւլենոյն ժամանակ գրած էր թէ իրեն ձեռնարկելիք այդ գործին հետեւներին դէմ անհրաժեշտ էր ապահովել զինք: Յետոյ ընկերութեան անդամներէն մէկը մասնաւոր արտօնութեամբ այս առևտրական տան մօտ երթալով այս խնդիրը լուծած էր, ուստի այլեւս ու է թղթակցութիւն տեղի ունեցած չէր այս խնդրոյն առթիւ ժօրիսի և Բիփսի միջև:

Վերջին անգամ ժօրիսի գերմանական նամակատան մէջ ունեցած տուիքէն գտնուած և իր անուամբ եկած նամակներէն Սօֆի ստորագրութիւնը կրող նամակ մը գերման հիւպատոսարանին թարգմանին կողմէ բերուելով երբ բացուեցաւ, տեսնուեցաւ որ գերմաներէն գրուած էր. նամակը թարգմանուեցաւ որուն մէջ հետեւալ ուշագրաւ կէտերը կային:

«Սիրելիս Մ. Քիրին «վերնագրով վերջին նամակին հասած օրը ձեզի տուած բանս հոս ղրկեցէք: Նամակը «Օնքս» հասցեով ղրկեցէք: Զիս անգամ մըն ալ մտատանջութեան չմատնելու համար իսկոյն տեղեկութիւն տուէք: Եթէ երբէք հիւընդաք, առանց դրամը խնայելու անմիջապէս իմացուցէք ինձ. այն ատեն հոս ժողով մը գումարել տալով՝ ձեզի համար ամենէն նպաստաւոր միջոցները փնտռել պիտի տամ: Ամուսինս և Բուպինա կը բարեկեն ձեզ»:

Այս նամակին առթիւ երբ ժօրիսէ բացատրութիւն պահանջուեցաւ, պատասխանեց թէ այս նամակը գրուած է ժընէվի Օնքս քաղաքէն տիկին Սօֆի Բիփսի կողմէ, որ Լիփա Բիփսի և Բուպինա Ֆայնի հետ հոն կը բնակի. Քիրին անունը իր ծածկանունն է, որով կը ստորագրէ Եւրոպայի մէջ անիշխանական գաղափարներ արծարծող լրագիրներէ ոմանց մէջ գրած իր յօդուածները: Տիկին Սօֆի եղբունական դէպքին օրը վեց հատ նուսական կեղծ անցագիր և երեք հատ վեցհարուս-

ծեան ատրճանակ ձգած ըլլալով ժօրիսի բնական ա-
փարթըմանը, „ձեզի տուածս ինձ ղրկեցէք“ ըսելով
ասոնք ակնարկելէ կ'ուզէ: Ժօրիս յայտարարեց թէ իր
ձերբակալուելէն առաջ անցագիրները Անտոն Գոշի ղըր-
կած է Ֆիլիպէ, իսկ վեցհարուածեաններն ալ տուփի մը
մէջ զետեղելով՝ պահած է Սինկէր վաճառատունը, գեր-
մանահպատակ Մ. Պէչի գրասենեակին մէջ: Ժօրիս
մանրամասն կերպով յայտարարեց թէ ժընէվ գտնուող
Դրօշակի յեղափոխական անդամները ժողով մը գու-
մարելով պէտք ունեցած գրամը պիտի փութացնէին ի-
րեն, որպէս զի դիւրացնեն փախուստը, և թէ Ատէլ
Պէրշիէ, որուն հասցէն նախապէս պահած էր իր քով
և որուն հետ թղթակցիլը խոստովանած էր, կը բնակի
Օնքս գիւղաքաղաքին մէջ: Արդարև Սինկէր վաճառա-
տան հաշուակալ գերմանացի Մ. Պէչ յիշելով որ ժօրիս
տուփ մը պահած է իր սենեակին մէջ, յիշեալին ձեր-
բակալուէն վերջ, իրողութիւնը ըստ օրինի հիւպատո-
սարան ծանուցած է: Այսպէս յիշեալ տուփը բերուե-
լով քննութեան ենթարկուած և տեսնուած է որ ա-
տիկա կը պարունակէ վերջին գրութեամբ շինուած ե-
րեք հատ կրկնահարուածեան բէվօլփէր, ինչպէս նաև
շուրջ 400 հատ գնդակ:

Երբ հարցուեցաւ ժօրիսի, թէ ինչո՞ւ համար տիկին
Բիփս բէվօլփէրները իր տունը ձգեց, և թէ ինք ինչո՞ւ
զանոնք յիշեալին գրասենեակը պահեց, ժօրիս պա-
տասխանեց թէ այս հրազենները Լիփա Բիփս, Բուպինա
Ֆայն ու կառապան ժօրժ գնած էին եղեռնական դէպ-
քին օրը և իրենց վրայ կը կրէին զանոնք: Դէպքին
օրը եթէ զիրենք ձերբակալելու ձեռնարկ մը ըլլար՝
որոշած էին անձնապաշտպանութեան համար՝ զիրենք
ձերբակալել փորձողները սպաննել. սակայն քանի որ
պէտք չէին տեսած զանոնք գործածել, իրենց փախուս-

տի պահուն զգուշութեան համար զանոնք իր տունը
ձգած են: Ինքն ալ զանոնք ծրարի մը մէջ փաթթելով
տարաւ Սինկէրի վաճառատունը և Մ. Պէչի գրասե-
նեակը դրաւ:

Յիշատակուած Ատէլ Պէրշիէի նկատմամբ երբ ան-
հրաժեշտ եղած քննութիւնները կը կատարուէին, միւս
կողմէ հետզհետէ կը հասնէին Պուլկարիոյ քովսէրու-
թեան պատասխանները՝ Ֆիլիպէ Անտոն Գոշի, Երուանդ
Ալաճաճեանի և Թագւոր Յակոբեանի նկատմամբ եղած
հարցումներուն: Ատէլ Պէրշիէ անոնք կինը Զուիցերիոյ
Օնքս գիւղաքաղաքը կը բնակէր և դէպքէն անմիջապէս
ետք Դաւրիսեան Բիփս անուն անձ մը ուրիշ խել մը
կիներու հետ իր բնակութիւնը հաստատած էր այս Ա-
տէլ Պէրշիէի քով: Բիփսի դիմագիծերը կատարելապէս
կը համապատասխանէին յիշեալ Դաւրիսեանի դիմագի-
ծերուն հետ: Անտոն Գոշ անունը կրող անձը բուն իսկ
Ալաճաճեանն էր, որ Ֆիլիպէ կը բնակէր ու Հայ յեղա-
փոխականներու խռովարարական գործերը կը վարէր:
Թագւոր Յակոբեան՝ Սօֆիայի, իսկ Ալաճաճեան Երուանդ
ալ՝ Ֆիլիպէի մէջ մէկ մէկ վաճառատուն բացած էին և
վաճառականութեան քողին տակ հայ յեղափոխական-
ներուն հետ յարաբերութիւն հաստատած էին: Քննու-
թեամբ հաստատուեցաւ թէ յիշեալ Երուանդ և Թագ-
ւոր մեծ գումարներ ղրկած են Պոլիս այս տեղի յե-
ղափոխական մասնաճիւղին գործերն ու ծրագիրները
յաջողցնելու համար: Քննութեամբ հաստատուած է
նաև որ Լիփա Բիփս, իր կինը ենթադրուած Յիկին
Սօֆի Բիփս և Բուպինա Ֆայն հիմա կը գտնուին Զուի-
ցերիոյ Օնքս գիւղաքաղաքը Ատէլ Պէրշիէի մօտ: Թրա-
սա Եուզանովիչ՝ Թորգոմ կամ Արտաշ Գաբուտանեան
ալ Ռուստուգ Հայկ Մալազեանի քով կը գտնուի, ինչ որ
վերջերս իր ընտանիքին ղրկած և ձեռք անցուած նա-

ձերուն հետ մէկտեղ գտնուելով, տեղեկութիւններ հա-
ղորդած, ազդարարութիւններ ուղղած, և կատարուած
պատրաստութեանց յաջողապէս ի գլուխ ելլելուն հա-
մար քաջալերած է զանոնք: Անքաղաքս, հոս գործել
յանդգնած եպերելի արարքներէն բացայայտ կերպով
հասկցուած է թէ Ժորիս Պօլսոյ յեղափոխական մաս-
նաճիւղին նախագահութեան պաշտօնը ստանձնած էր
պարզապէս, ինչ որ կը հասկցուի գործուան արարք-
ներուն կատարման եղանակէն, ինչպէս նաև եղեռնա-
կան դէպքէն երկու օր վերջը քովի թէին կեդրոնին հետ
թղթակցելէն. հետեաբար, անտարակուսելի կերպով
կը ստուգուի թէ յիշեալը նոյն եղեռնական արարքնե-
րուն մէջ ամէնէն կարևոր դեր կատարող խռովարար-
ներու անիծապարտ պետերէն և անոր գործադրութեան
ազդու մէկ միջոցը եղած է:

Միւս ամբաստաններն ալ նոյն անիծապարտ նը-
պատակը ի գործ դնելու համար պոմպա, տինամիթ և
ուրիշ ահաբեկի հրանիւթեր ու գործիքներ փոխադրած
և պահած են, և Բօմիթէին ազգեցութիւնը և ան-
դամներուն թիւը աւելացնելու և գործառնութիւնները
կանոնաւորելու համար զանազան եղանակներով մաս-
նակցած և օժանդակած են և յեղափոխական նպա-
տակներու իրագործման միջոցներուն. հայթայթուած ի-
րենց համար սկզբունք և պարտականութիւն նկատած
են: Ասոնց բոլորը յանդգնած են մանրամասնօրէն
պատմուած մեծ ոճիրները գործելու, կամ անոնց գոր-
ծադրութեան մասնակցելու, ինչ որ նիւթապէս կը հաս-
տատուի իրենց խոստովանութիւններով և մանրամասն
յայտարարութիւններով, պաշտօնական թուղթերով և
թղթակցութիւններով, բազմաթիւ վկայութիւններով,
Պանքայէն հանուած արձանագրութիւններով, իրենց
ձեռք բերած պայթուցիկ և բանդիչ նիւթերուն և գոր-

ծիքներուն դուրս հանուելով, կառքին բեկորներուն վրայ
կատարուած գիտական քնութեանց տեղեկագրերով և
դեռ ուրիշ դրական ապացոյցներով:

Պատժական իրաւանց համեմատ բացայայտ է անոնց
գործած ոճիրներուն և զանազան եպերելի արարքնե-
րուն մէջ կապակցութիւն գտնուիլը, որովհետև ասոնք
իրենց մէջ նախապէս տրուած որոշման վրայ համա-
ձայնութիւն գոյացուցած են, և ամէնքն ալ միեւնոյն ա-
նիծապարտ նպատակը յաջողցնելու համար ձեռք ձեռքի
տալով աշխատած և մէկուն սկսած գործը միւսը ամ-
բողջացուցած է: Այս զանազան արարքներուն մէջ բոլորն
ալ միեւնոյն նպատակին և անոր եզրակացութեանը կը
ձգտէին, հետեաբար բացայայտ ճշմարտութիւն մըն է
որ այդ բոլորին եղեռնական գործերը մասը կը կազմէին
այս անիծապարտ նպատակը իրագործելու ձգտող պայ-
մաններուն: Բացայայտ է նաև որ այս ամբաստանաւ-
ները, տեղ տեղ և զանազան կողմեր եղեռններ գործե-
լու համար „պոմպաներ ու տինամիթներ“ փոխադրած
և պահած էին, որպէս զի զանոնք պայթեցնելով՝ տու-
ներ քանդեն, և բազմաթիւ անձերու սպանման պատ-
ճառ ըլլան: Ուրեմն ասոնք այս կարգի եղեռնական ե-
պերելի նպատակներ հետապնդող վատ անիշխանական-
ներ են: Ամբողջ աշխարհ զգուանքով կը յիշէ և ա-
նէճք կը կարգայ այս օրինակ եղեռնագործներու,
որոնք մարդկային ազգին վնասելու վայրագութիւնը ու-
նենալով՝ պատճառ կ'ըլլան բազմաթիւ անձերու սպան-
ման, այնքան ընտանիքներու անպատեպար և անապ-
րուստ թշուառ վիճակի մը ենթարկուելուն:

Գալով սա պարագային թէ իրենց գործած ոճիրը
քաղաքական հանգամանք ունի՞ թէ ոչ, ըսենք թէ ճշ-
մարիտ է որ ասոնց կարգ մը յեղափոխական ծրագիր-
ները և դիտումները քաղաքական նորօրինակ գոյն մը

եղեռնական արարքին հեղինակներուն վերջին դատավարութիւնն երէկ դեկտ. 4-ին տեղի ունեցաւ Եղեռնադատ Ատենին առջեւ: Դատարանին կը նախագահէր Հիլմի պէյ, ներկայ անդամներն էին՝ Նիյմէթուլլահ Կարբիէլ, Եահա և Ճէմիլ պէյերը: Ընդհ. Դատախազի պաշտօն կը վարէր Նէճմէտտին պէյ, իսկ քարտուղարութեան պաշտօն կը վարէին Սիւլէյման, Սուպհի Ֆէրիտ և Սըտգի պէյերը: Դատարանի Ա. քարտուղար Րիֆաթ պէյ կը հսկէր արձանագրիչներուն վրայ: Իրենց յատուկ տեղերը նստած էին պելժ հիւպատոսարանի թարգման Մ. Մարքէդիչ, հելլէն բանջելերիայի թարգման Մ. Չիքուրա, փաստաբաններ՝ Խնդիր Սիմոն և Թընկըլ Սիմոն, Եորտանաքի, Գրիգոր Գալայճեան, Էտնքո Գաեա էֆենդի և Հիւսնի ու Սաատէտտին Ֆէրիտ պէյերը: Դատաւորք ժամը 4-ին մտան դատասրահ: Ամբաստանեալ Էտուառ Ժօրիս թուրքերէնի հմուտ չըլլալով թարգմանի պաշտօն կը վարէր Առետրական և Հանրօգուտ շինութեանց նախարարութեան Արուեստից Ճիւղին տնօրէնի օգնական Վասիլ էֆ.: Բացի այն պաշտպան փաստաբաններէն, որ արդէն խօսած էին Ը դատավարութեան ժամանակ, մնացեալ փաստաբանք խօսեցան իրենց պաշտպանողականները: Այն ատեն, նախագահը ծանոյց թէ դատավարութիւնը վերջ գտած է, և դատաւորք ժամը 7-ին մտան խորհրդակցութեանց սրահը: Խորհրդակցութիւնը չորս ժամ տեւեցին: Ժամը 11-ին դատաւորք մտան դատասրահ, և նախագահին կողմէ տրուած հրամանին վրայ, քարտուղար Սուպհի պէյ կարգաց հետեւեալ որոշումը, որ կը հաստատէ ամբաստանեալներու յանցապարտութեան աստիճանը:

Ներկայ տարւոյ յուլիս 8-ին, ուրբաթ օր Սէլամլըգի Արարողութենէն վերջ, Վ.Ե.Տ. Կայսեր կառք նստած միջոցին, մինչ Կայս. զօրքերը կը պատրաստուէին բարևի կենալ, Մարզարանի հրապարակին վրայ եղեռնական պայթում մը յառաջ եկաւ: Մեր սիրեցեալ օգոստափառ Կայսրը ազատ մնաց շնորհիւ Աստուածային Աջոյն: Այս պայթիւնին բանդիչ ազդեցութեան պատճառաւ մեռան 26 հոգի և ծանրապէս վիրաւորուեցան 58 հոգի: Քննութիւն կատարուեցաւ այս դէպքին վրայ, և հասկցուեցաւ թէ այս անիծապարտ արարքին համար ի ներկայութեան և ի բացակայութեան ամբաստանեալներէ փախստական Լիփա Րիփս, այլ անուամբ Սաֆօ, այլ անուամբ Թափրուսեան, բուն անուամբ Կոստանդին Գապուլեան, օրիորդ Բուրիսա Փային, կառապան Ճորճ Փեգրի Վարչամով, բուն անուամբ Գրիգոր Վարչամ, ձիադարման Երուանդ Քրանկիւլեան անուն չորս անձինք մտադրեցին այս անիծապարտ եղեռնը, և գիտնալով թէ Աստուծոյ արարածներ զոհ պիտի երթան, յատկապէս Վիեննայէ բերել տրուած կառքին մէջ երկաթ սնտուկ մը դնելով՝ անոր մէջ լեցուցին բանդիչ նիւթեր, և այս կառքը՝ ի գործադրութիւն իրենց անիծեալ մտադրութեան, տարին Սէլամլըգի Արարողութեան վայրը, հոն պայթեցուցին զանիկա, և այս պայթումին ցաւալիթ հետեւներին զոհ գացին 26 հոգի և վիրաւորուեցան 58 հոգի, նեղութեանց և տառապանաց դատապարտուելով: Փախստական Սիլվիօ Րիէի, այլ անուամբ Քէօսէ Արիսդիտի, այլ անուամբ Գոջօ, այլ անուամբ Ալֆոնս Վոկան, բուն անուամբ Վահան, Բարլ Եուվանովիչ Աշոտ, բուն անուամբ Կառապետ Յովհաննէսեան, Թրասա Եուվանովիչ, այլ ան-

Փախստական Սօֆի Բիփս, և ձերբակալեալ Էտոուար Ժօրիս.— 45-րդ և 55-րդ յօդուածներուն և 58-րդ յօդուածին Ա. յաւելուածին Ա. հատուածին:

Փախստական Աննա Նելէնս Ժօրիս, և ձերբակալեալ Մանուկ Իւմիւտեան, Նշան Յովհաննէսեան, Առաքել Նահապետեան, 58-րդ յօդուածին Բ. յաւելուածին վերջին հատուածին:

Յովսէփ Թօփալեան, Քրօ Պաղտօեան, Յովհաննէս Ղարիպեան, փախստական Յովակիմ, Գարեգին, Արշակ, Անտոն Գոշ, Երուանդ Ալաճաճեան, Թագաւոր Յակոբեան, Տիկին Աշքովա.— 58-րդ յօդուածին Ա. հատուածին:

Մանուկ Օթօեան, Պօղոս Կէչեան, Մանուկ Կէչեան.— 58-րդ յօդուածին Ա. յաւելուածին վերջին հատուածին:

Նէճմէտտին պէյ պահանջեց, որ անպատասխանատու հռչակուին Միխալ, Մաթէօ, Մանօլ, Միլթօ:

Պահանջեց որ անպարտ արձակուին՝ Երուանդ Յովնանեան, Եղիա Գահուէճեան, Խաչիկ Պլօեան:

Նախագահն հարցուց պաշտպան փաստաբաններուն թէ ուրիշ ըսելիք մ'ունին: Երբ անոնք ո՛չ պատասխանեցին, այն ատեն Հիլմի պէյ ըսաւ թէ դատաւարութիւնն այս մասին ալ վերջ գտած է: Դատաւորք դարձեալ քաջուեցան խորհրդասրահը, և ժամը 12-ին մօտ վերադառնալով՝ նախագահը մէկիկ մէկիկ կարդաց պատժական Օրինաց յիշեալ յօդուածներն և յաւելուածները, և հրապարակաւ ծանոյց դատապարտութեան հետեւեալ վճիռները.

Վ Ճ Ի Ռ

Մանուան դատաւարութեան

Փախստական ամբաստանեալ Լիփա Բիփս, Ռուպինա Փային, Երուանդ Քրանկիլեան, Ճօրճ Փեդրի Վարշաժով, այլ անուամբ Գրիգոր Վարշաժ, ըստ Պատժ. Օրինաց 58-րդ յօդուածին և 174-րդ յօդուածին վերջին հատուածին տրամադրութեանց:

Փախստական Սիլվիօ Բիչի, այլ անուամբ Բէօսէ Արիս-դիտի, բուն անուամբ Վահան, Բարլ Եուվանովիչ, Թըրասա Եուվանովիչ, Մկրտիչ Ղարիպեան, ըստ Պատժական Օրինաց 58-րդ յօդուածին Ա. յաւելուածին Ա. հատուածին տրամադրութեանց:

Փախստական Տիկին Սօֆի Բիփս, այլ անուամբ Մարի Զայց, ձերբակալեալ Էտոուար Ժօրիս, ըստ Պատժ. Օրինաց 45-րդ և 55-րդ յօդուածներուն և 58-րդ յօդուածին Ա. յաւելուածին Ա. հատուածին տրամադրութեանց:

Փախստական Աննա Նելլէնս Ժօրիս, ձերբակալեալ Մանուկ Իւմիւտեան, Նշան Յովհաննէսեան, Առաքել Նահապետեան, ըստ Պատժ. Օրինաց 174-րդ յօդուածին և 58-րդ յօդուածին Բ. յաւելուածին Ա. հատուածին տրամադրութեանց:

Ֆիւսան Բեդարգիլուբեան

Ձերբակալեալ Յովսէփ Թօփալեան, Քրօ Պաղտօեան, Յովհաննէս Ղարիպեան, փախստական Յովակիմ, Գարեգին, Արշակ, այլ անուամբ Արտաշ, Անտոն Գոշ, այլ անուամբ Ամուճա Ալաճաճեան, Երուանդ Ալաճաճեան, Թագաւոր Յակոբեան, Տիկին Աշքովա, այլ անուամբ Անճովա, ըստ Պատժ. Օրինաց 58-րդ յօդուածին Ա. հատուածին տրամադրութեան:

բում, տարիներ շարքերի հետ՝ ղլակների մոր շարքեր կազմեցին...

Ոճրագործ՝ իբրև եղբայր, ոճրագործ՝ իբրև հայր, ոճրագործ՝ իբրև ամուսին:

Ընտանիք չէ դա, այլ ընտանեկան սպամդամոց:

Բայց ընտանիքը մեղ էր, մարդիկը քիչ, արևմը պակաս: Իսկ նրա աչքերը արևմով լեցած, արևն էին որոնում, ամյագ, ամվերջ: Եւ ահա Նըղդզ Բէօշքի անթիւ սենեակների մէջ, միացած ստորերկրեայ անցքերով և գաղտնի գաւթներով, բայց անջատուած Բօսֆօրի գեղանկար վայրերից անթափանցելի պատերով, կազմեց մոր սպամդամոց—սպամդամոց պալատականների, փաշաների, միմիստրների, մոյնիսկ կամանց և մերքինիների... Դերերն ու բախտը, պատիւն ու պատիժը փոխուում էին ինչպէս կայծակ, մոյնքամ արագ, որքան ոճրագործի երկիւղն ու յոյսը, ժպտն ու գայլոյթը.— երեկայ մերքինի ախօր միմիստր էր, այսօրայ միմիստրը՝ վաղը հալածական, միւս օրը դահիճ, մորից թշնամի, մորից բարեկամ, մորից «դաւադիր»... Արեան հոտը բռնեց ամբողջ պալատը. անկիւն չմնաց անարատ, սենեակ չմնաց անարիւն: Եւ հեղեղի արագութեամբ կերպարամափոխող այդ քաղաքական սպամդամոցի մէջ, ուր 30 տարուց ի վեր կատարուում են այն բոլոր սարսափները, որ հնարել են բոլոր ժամանակների թագակիր գլուխները՝ իրենց «ստեղծագործութեան» առաջին օրից մինչև այսօր, մի մարդ միայն մնաց անփոփոխ, հաստատուն, անսասան և մոյնիսկ անկուշտ.— չամիդն է դա:

Ոճրագործ՝ իբրև բարեկամ, ոճրագործ՝ իբրև մտերիմ, ոճրագործ՝ իբրև պալատական:

Պալատ չէ դա, այլ պալատական սպամդամոց:

Սակայն պալատն էլ մեղ եկաւ նրան:

Պալատից դուրս, ո՛հ, որպիսի անսահման տարածութիւն, և որքա՛ն առատ միւթ ոճիրի համար: Մոնզոնական ցեղի գրոհը, 500 տարուց ի վեր—ամօ՛թ Եւրօպային—սուլթանական ճամկերումն է թողել քաղաքակրթութեան հրաշալի երկիրներ, — քիւզանդական կոլտուրայի օրրանը, սիրուն Փոքր-Ասիան Հայաստանով, ուր բերլիական բանաստեղծութիւնը գետեղեց անմամն եղեմը, քրիստոնէական վարդապետութեան մեծ հիմնադրի բազմատանջ հայրենիքը, գեղեցիկ Բալկանը՝ կենսունակ ազգերի բազմաթիւ յաջորդներով, վերջապէս Մահմէդի կրօնի առասպելական օջախները, — որպէս զի Նըղդզ Բէօշքը ոչնչացնի այն բոլորը, ինչ ստեղծել է պատմական համեմարը, և դարձնի այդ բոլոր երկիրները մի սպամդամոց: Միթէ հարկաւոր էին կամ ուրիշ էին «պատրաստները».— մի օր քրիստոնեաների դաւ, մի ուրիշ օր սօֆիաների դաւադրութիւն. մի տեղ կրէտական ապստամբութիւն, մի այլ տեղ արաբների շարժում. կամ ահա վերջապէս յեղափոխական բօլշեւեր, ժէօն—թիւրքեր, ապստամբ հայեր... Արևմը սկսեց հոսել գետի մամն, աւերմունք, կոտորած, թալան, գաղթ և իբրև ապօթէօզ այդ բոլորի՝ հայկական կոտորածը, համաշխարհային ողբերգութեան այդ գերմական տեսարանը...

Ոճրագործ՝ իբրև կրօնի ներկայացուցիչ, ոճրագործ՝ իբրև ազգերի կառավարիչ, ոճրագործ՝ իբրև պետութեան գլուխ:

Պետութիւն չէ դա, այլ պետական սպամդամոց:

Ահա և վարձատրութիւնը—գահակալութեան քսամհիմզամեակը: Գահի վրայ բազմած է նա, պճնած, կորած ոսկու և ադամանդների մէջ, յաղթական: Նայում է իր պատանդանի բարձրութիւնից այն բազմութեան, բազմացեղ, բազմալեզու, բազմատարագ, որ շնորհաւորու

ղաղակ կը խէ ոչ միայն ստրկացած ազգերի մեղացած կրօնքից, որոնք յոգնեցին զոհեր տալով, կամ քաղաքակիրթ աշխարհի բոլոր անկիւններից, ուր նոյնպէս յոգնեցին զոհերի լուրերը առնելով, այլ նա անհրաժեշտ թեթևութիւն կը պատճառի և այն վեհապետներին, որոնք պարտք համարեցին շնորհաւերել թագակիր-ոգնագործին: Հաւատացէք. բացառութիւն չի կազմի նոյնիսկ Վիկտոր, գերմանական ամուսնը արատաւորող այդ թագակիր-ղեկադեմտը...

Ռուսըն շատ համոզումներ է փոխել...

Վրէժ...

Դատարկ, մեռած բաժն է դա, թեթև մի խօսք, ստեղծւած սիրոյ պատմութիւնների համար, թէ դեռ նա մնում է իբրև մարդկային զգացմունքների արտայայտութեան ամենախոշոր հնչիւններից մէկը, ուր այնքան մեղաշնակ և այնքան ուժգին ամփոփւած է երկու զաղափար՝ արդար ու թիւն և հերոսութիւն... Եւ ո՞վ պիտի լինի այդ արդար ու թեթև և անգործադրողը, այդ հերոսութեան հեղինակը: Մի սլաւատական, մի նախկին մինիստր, նախկին ֆալօրիտ, թէ ոտնահար ժողովրդի սրտից ելած՝ նրա ցաւով դարբնւած, նրա սիրով կրակւած մի խնամ, մի ֆանատիկոս, մի անտուճ... Տանջանքը ժողովուրդը կրեց, տանջողի պատժողն էլ պէտք է ժողովուրդից դուրս գայ: Հարկաւոր եմ ժողովրդական Բրուտոսներ. Դրա մէջ է հատուցման կրթիչ զաղափարը...

Վրէժ, վրէժ...

Վրէժ այն գերեզմանոցի համար, որ հայաստան է կոչոււմ, վրէժ այն դժոխքի համար, որ Մակեդոնիա անունն է կրում, վրէժ այն սպանդանոցի համար, որի նակատին դրօշմւած է՝ Թիւրքիա: 30 տարի է արիւնքը

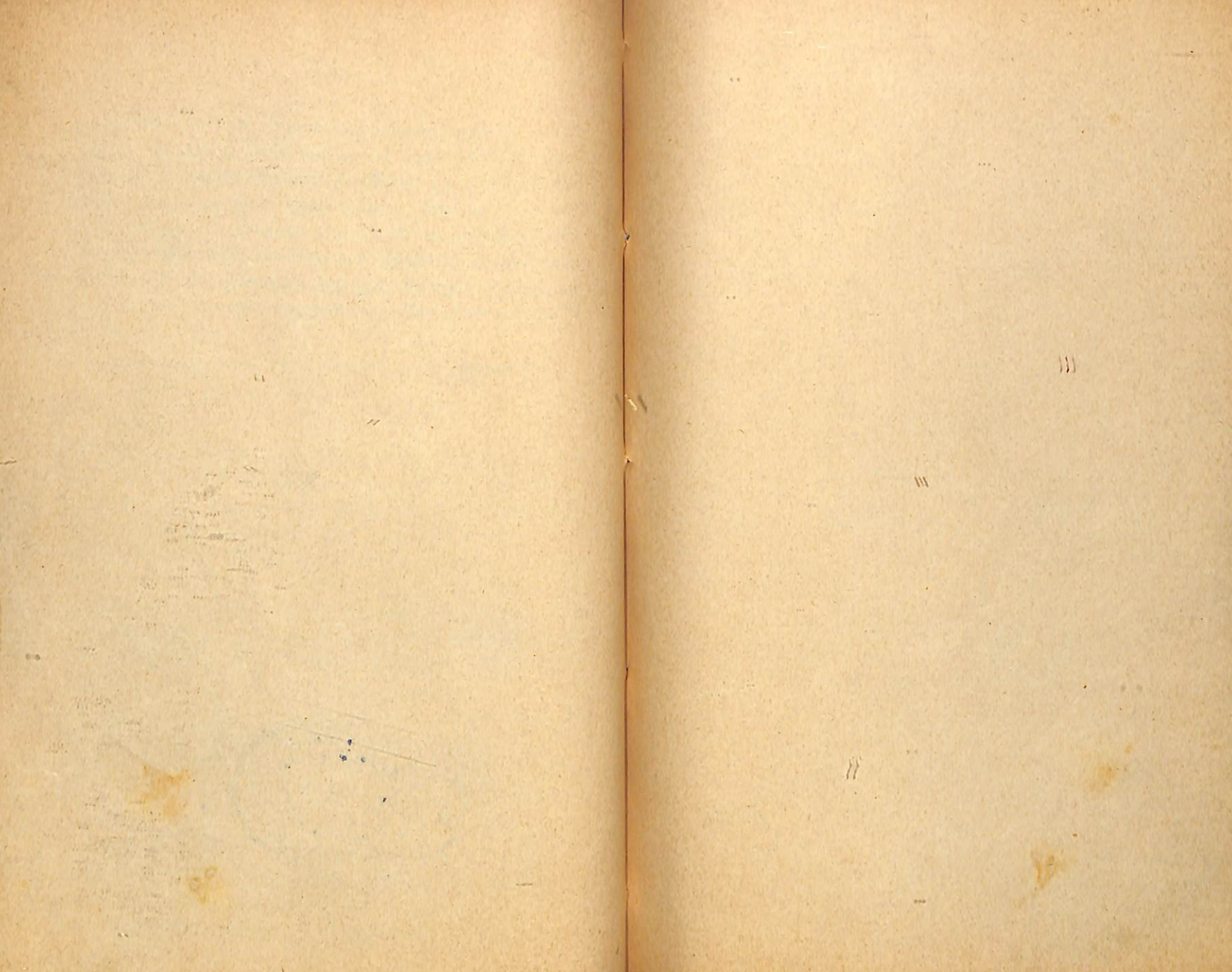
հոսում է սուլթանական զահի տակ, թող մի անգամ էլ, և գոցէ վերջին անգամ, հոսի այդ զահի վրայ, նրա շուրջը: 30 տարի է սպանութեան հրամանը գալիս է այդ զահից. թող մի անգամ էլ զնայ դէպի գահը...

Վրէժ, վրէժ, վրէժ...

Դա է մահատակների միակ կտակը, կտակ սրբազան և պարտադիր, զրւած կոյսերի յօշոտած մորթի վրայ, թօթովախօս մանուկների անմեղ արիւնքով...

(«Բրուտոս»)

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0207561

32. 991

հոգւոյ 50 ռ.

Յովհ. 200 կը գնուի: